

శ్రీనాథకృతిసమీక్ష

ది ఎ. కూరి పాపయ్య శాస్త్రి.

సాఫ్టువేర్ సర్వీస్ ప్రైవేట్, కర్నూలు.

ఆ ముఖము

శ్రీనాథకవిసార్వభౌముని కృతులను జదివిన యాంధ్ర పాఠకులు కందులకు నొకనిధముగఁ దెలుపరాని యానందముదఁగుదును. ఆంధ్రనాహిత్యచరిషత్కార్యాలయమున నేను పనిచేయునాఁడని భావించిన నా కీతని ప్రబంధములలోని పాఠములను చూచి మోహింపఁబడుచుంటి నేకరింపవలయు నని యూహ పొడమివచ్చెను. అట్టి చూపు ప్రశులలోని పాఠములు సరసములుగఁ గొన్ని కానవచ్చి, గ్రహించినవాని నాధారముగఁ గొని పరిషత్ప్రతికమును భారతికవి గొన్ని వ్యాసములు నది ప్రచురించితిని. క్రమముగ నాప్రబంధములమీఁద, శ్రీనాథుని కవిత్వమీఁద నొక యాంధ్ర బహులు బోధించెను.

1943 వ సంవత్సరమున భీమేశ్వరపురాణములోని కొన్ని పద్యములు కంఠస్థము చేయవలయు నను సత్సాహము లేకత్తి కొన్నిటిని గంఠస్థముచేసితిని. ఆ యాపద్యములలోఁ బేర్కొనవలసినవిశేషములు కొన్ని పరిచితములుగను, కొన్ని యపరిచితములుగను గన్పట్టివవి. అపరిచితములనుగూర్చి స్థలజ్ఞులయిన పెద్దలను గనుఁగొని కొన్ని విశేషములను సంగ్రహించితిని. ఇంతలో విశాఖరమున శ్రీసూర్యరాయ విద్యానంద లైబ్రెరీలో భీమేశ్వరపురాణమున కొక తాటియాకుప్రతి యున్నట్లులు దెలిసికొని, అందరి యధికారుల యనుమతి నాప్రతిని దెచ్చి పాఠములను సేకరించితిని. అచ్చుప్రతిలోకంటె నాప్రతిలో చగిత్రకు భాషా సంప్రదాయమునకు సరిపడిన పాఠములు పెక్కులు గానవచ్చినవి. వాని నాధారముగఁ గొని 1943 అక్టోబరు భారతిలో "భీమేశ్వ

రపురాణము-కొన్నిస్థలవిశేషములు” అను వ్యాసమును బ్రహ్మ
రించితిని. ఆవ్యాసము చదివిన మిత్రులు సహృదయులుకాగనఱు
సన్నభినందించినారు. నాటినుండి యీనాటివఱకు, భీమేశ్వర
పురాణములో శ్రీనాథుఁడూ పేర్కొనిన స్థలపర్యటనశీలవిశేషము
లను గుర్తించుచున్నము నామనమున నాఁటకానిబోయినది.

తిలస్థామనాథుని, పీఠాంబికను, రుద్రపాదములను, దక్షిణ
రామమునందలి విశేషములను గుర్తించుటకు నాకుఁ జాలకా
లము వట్టినది. ఇంకను గుర్తింపవలసిన వెన్నియో నిలిచియున్నవి.
స్థలజల నోటినుండి వెలువడు పారంపరికమయిన యైహ్యములు,
శాసనములు, చరిత్రపరిశోధకుల రచనలు, గొంతవఱకు సాయస
డఁగా, నాయాప్రదేశముల పర్యవేక్షణము గొంతవఱకు దోడం
పడుచు వచ్చినది. వీనిని పరికించుచుండఁగఁ దుని కొకనిశ్చయ
మేర్పడినది. “శ్రీనాథుఁ డేవిషయము నయినను తాను స్వయ
ముగఁ జూచి భావించినఁగాని గ్రంథస్థము చేయుఁడు. ఆతఁ డే
యే స్థలముల నేయే దృశ్యము లుండె నని తెలిపెనో యవి య
న్నియు నచటనో తత్సమీపముననో యుండితీరును.” ఇట్లు నేఁ
గష్టించి తెలిసికొనినవిషయములను ఆంధ్ర సాహిత్యపరిషత్ప్ర
కలలో వ్యాసములుగ వ్రాసి ప్రచురింప మొదలిడితిని. భీమ
వరము, సర్పవరము, పితాపురము, దక్షిణరామము, రాజమహేం
ద్రవరము, సప్తగోదావరము మున్నగు ప్రధానవిషయములను
గూర్చి నాకుఁ దెలిసినంతవఱకు నందందుఁ దెలియఁజేసితిని.

పిమ్మట భీమేశ్వరపురాణమునందలి కాష్ఠాత్మమునుగూ
ర్చియుఁ గొంత వ్రాసియుంటిని. ఇంతలో సహృదయశేఖరు

లయిన మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు పరిషద్వార్షికసభలకు వచ్చినపుడు. “మీరు భీమేశ్వరపురాణమును గూర్చి మంచి కృషి చేసినారు. ఆ కావ్యమును మీదిగఁ జేసికొనివారు. పంచారామములను గూర్చిన శాసనములను మీ కంపెదను. ఆంధ్రమునుగూర్చి చర్చింపుడు” అని తెలిపి రెండుపద్యశాసనముల సంపాదించారు. శ్రీశర్మగారిహెచ్చరికతో ‘భీమేశ్వరపురాణము- శాసనప్రామాణ్యము’ అనువ్యాసము వ్రాసి ప్రచురించి యుంటిని.

క్రమముగ శ్రీనాథునికృతులలో నేయల్పవిషయమయినను నిశ్శేషమహత్త్వము గలిగియుండు సహ నిశ్చయ మేర్పడినది. ఏనట్టునఁ జూచినను నాతనిచరణలో ప్రాచీనసాంప్రదాయిక విషయములు, శాస్త్రపరిపాటులు, ఉదాత్తభావములు, మధుర కల్పనలు, రమణీయశబ్దములు, ప్రతిపదమునందు సాంధ్రత్వము సాడకట్టుచున్నట్లు గోచరించినది. ఈభావనయే నన్ను శ్రీనాథుని సప్రబంధములలో మందమానతప్రసారము, శ్రీనాథునికృతులలో ఋణాన్యాయము-అనువ్యాసములు వ్రాయుటకుఁ బుట్టికొల్పినది.

ప్రాచీనసాంధ్రకవులలో సాంధ్రదేశచరిత్రమును గూర్చి. తాననుకోనకయే సమగ్రిమున విభాచిత్రమును గ్రంథస్థము చేసి నది శ్రీనాథుని కృతి. ఆంధ్రదేశపుకల్లల నన్నిటిని బర్హ కించి, ఆనాటిపాఠశాలలో నందఱు బరికించి, సాహిత్యవిషయముననేగాక చరిత్రవిషయమునఁగూడ నాతఁ డెన్నియో వెలుపడిన సామర్థ్యము లనప్రబంధములందు నిశ్చేదించియున్నాఁడు. త్రవ్వినకొలది నాతని కావ్యనిధియందీ యెన్నియో జాతిరత్న

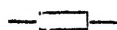
ములు బయటబడుచునేయుండును. ఆనాటి తెలుగుజాతి మత యీతనికవితలో తలములకలుగ పొంగులువాలును. నేటి కయిదు వందలయేండు గడచినను, అతనినాడు నెలసియున్న యాంధ్ర) వైభవము శిథిలప్రాయమైనను, అతనిచూపుతోఁ జూపు కలిపి పరికించిన మొలకరించుచునేయుండెను.

నేను భీమమండలమున గౌతమీశాఖాతీరమున జన్మించి నాడను. ఇచటి జలవాయువులతో పరిపుష్టమైనది నాయూహా పోహాలు. బాల్యమునుండియు నీమండలిలోని సుకృత-చోటలను నేఁ జూచుచుంటిని. భీమమండలిలోని దవ్యస్థలముల హాహుత్వమును శ్రీనాథుఁ డెంతయు భక్తిభావముతోను, ప్రాకృతిక సౌందర్య భావనాసాష్టవముతోను జుఱివించియున్నాఁడు. ఆమహాత్వము కొంత రూపుమాసినది. కొంత నిలిచియున్నది. నిలిచి యున్నదానిని గుర్తింపఁజేసిన నది యతీతమున కుద్బోధము మై ఆంధ్రదేశాభిమానముగల యాంధ్రులకు ప్రాచీనాంధ్ర)దేశశ్రావ్య నెఱుంగుటకు సాధన మగునని శ్రమించుచుంటిని. శ్రమించెను గూడ.

“ఉత్పత్స్యతే మమతు కోఽపి సమానధర్మా” అని భవ భూతిమహాశవి తెలిపినట్టులు నాయుట్టి యభిరుచిగల వారి కిది రుచింపకపోవునా? యని యీవ్రాతకుఁ గడఁగితిని. సహృదయ లిందలి నెరసులు వదలి సారస్వమును గ్రహింతురుగాక.

ఇట్లు
ర చ యి త.

విషయ సూచిక

పుట

౧. భీమేశ్వరపురాణము - తొన్ని స్థల విశేషములు

1. భీమమండలము	3-9
2. వీణకాపురము	9-13
3. శివమారాధనము	14-15
4. సర్వపురిము	15-19
5. చిత్రారామము	19-50
6. సమంతాధిపతిము	50-57

౨. భీమేశ్వరపురాణము - కావ్య స్థానము

1. ప్రకృతివర్ణనము	58-63
2. పాశ్చాత్యము - సనము	65-77
3. హరిహరభక్తము	77-93
4. ప్రభురాసురిసంహారము	93-104
5. కన్యకాదాసరావతిరణము	103-117

౩. భీమేశ్వరపురాణము - శాసన సామ్రాజ్యము

117-134

శ్రీ నాథకృతి సమీక్ష.

భీమేశ్వర పురాణము - కొన్ని స్థల విశేషములు.

శ్రీనాథుఁ జాండ్రభాషలోఁ గ్రొత్తయుగమును మొదలుపెట్టిన కవి. అతనిరచన యారంభ మగునంతవఱకు నాండ్ర సారస్వతమునఁ బురాణముల ననువదించుటయే కొనసాగినది. ఒండు రెండు ప్రబంధములు వెలువడినను, వానిలో సంస్కృత కావ్యపద్యములు కొన్ని తెలుగులోని కవతరించినను, ప్రబంధ రచన కొరవడిపట్ల దగినట్టి నైషధమువంటి ప్రౌఢకావ్యము నెలువడలేదు. అట్టితరుణమున సంస్కృతభాషలో నారికేళపాక మనఁ బరగిన నైషధమును జేబట్టి, సంస్కృతపదభూయస్త్వముతోసాగు తెలుగు పాఠ వివాదభోకుండ రచన సాగించి, ఆరచనతో దేవేముసం దంతులను ప్రౌఢకవి యనిపించుకొని, రాజాస్థానములలో స్థానము నాక్రమించి, పెదకోమటివేమభూపాలుని పేరొలగమున విద్యాధికారియై, తరువాతికవులకు ప్రబంధరచనకుఁ బ్రవృత్తదర్శకుఁ డై నాఁడు.

కొండవీడు వదలి కాంచికిఁ బోయి, అవచితిష్పయ్యకు హరివిలాసమును గృతిగా నిచ్చి, దేశమంతయుఁ దిరిగి, తుదికి రాజమహేంద్రవరము చేరునాటికి వయఃపరిపాకమును గవితా పరిపాకమును గూడ ప్రౌఢము లై నవి. వీరభద్రారెడ్డి యాస్థానమునఁ గవీశ్వరుడై వెలయుటకు నాందిగా నాతనిమంత్రియగు

పరగా నాతనికి గృతినతి చేసి యీ కథాఖండముల నాతనికి గృతిగా నిచ్చినాడు.

భీమమండలము

శ్రీనాథుడు ప్రాసాదపంచాక్షరీమంత్రోపాసకుడు. శివుఁ జాతనికి బరమోపాస్థుడు. శివుని మహిమాభివర్ణన మాతని కభీష్టతమము. తాను రచించిన కావ్యములలో నేరసమునైనను బరమేశ్వరాలంబనముగనే కొనసాగించినాడు. భీమేశ్వరపురాణమున దత్తరామ భీమేశ్వరుఁ డితనికి గథానాయకుడు. దత్తరామము పంచారామములలో నొకటి. ఈపట్టణమున కధిపతి యైన భీమేశ్వరుని మహిమ మీశ్రవబంధమునఁ బ్రధానముగ నర్పించి, దీనికి 'భీమేశ్వరపురాణము' అని నామకరణము చేసినాడు.

ఈభీమేశ్వరుడు నెలకొనిన దత్తరామము నవధిగఁ జేసి కొని మూడుయోజనములు మేరగఁ చక్కాకారవలయ రేఖ భీమమండలముగఁ బేర్కొనఁబడినది.

అంబుధి మేర తూర్పునకు నల్లియ నీమటు యామ్యుద్గిభా
గంబునకుం బ్రతీచికిని గౌతమి నీమ యుదీడికిం బ్రమా
ణంబు త్రియోజనంబు సురనాథుడు దక్షిణకాశి భీమలిం
గంబున శేకభోగముగఁ గట్టడచేసె వసుంధరాస్థలిన్.

భీమ. అ. ప 76.

శూర్పదీసుక్త-స భైరవచరిత్రపునముద్రము, దక్షిణమున అంతర్వేది సముద్రమును, పడమర 'రాజమహేంద్రవరమునందలి' గౌతమి యు, ఉత్తరమున పీఠకాపురమును సరిహద్దులుగ నడుమ నుండుడి మూడు యోజనములమేర యీభీమమండలిలోనికి నచ్చును.

ఈసరిహద్దుల నడుమ దక్షిణామము, కుమారామము, (నామర్లకోటభీమవరము) భీమారామము, లేక సోమారామము (గునుపూడిభీమవరము) క్షీరారామము (పాలకొల్లు) అను నాలుగు గారామములున్నవి.

ఈ యారామములను గూర్చి భీమేశ్వరపురాణమునం దిట్లు వాకొనఁబడియున్నది “ అనంతరం బాయునికావల్ల భుండు.....కృత కృత్యుండై తివురడై తేయుల కల్పతై న తంబై న యద్దివ్యలింగంబును బంచబ్రహ్మ పంచాక్షరీ పంచతత్త్వ పంచభూతమయం బగుటంజేసి పంచఖండంబులుగా ఖండించి స్పష్ట నేణీమహాదీతీరమున ధరణాలకోట యనుగ్రామంబును (నేడు దీనిని ధరణికోట యందురు) నమరేశ్వరుని చేతం బ్రతిష్ఠించు డగుటంజేసి యమరలింగంబునఁ బ్రసిద్ధంబైన యమరారామం బును (అమరావతి) గౌతమీతీరంబున దక్షిణకూలంబున గుణ పూడి యనుగ్రామంబున సోమునిచేతం బ్రతిష్ఠితం బగుటంజేసి సోమలింగంబునఁ బ్రఖ్యాతంబైన సోమారామంబును (నేడు దీనిని గునుపూడిభీమవరము అందురు) బాలకోట యనుగ్రా మంబున శ్రీరామచంద్రునిచేఁ బ్రతిష్ఠితం బగుటంజేసి రామలిం గంబు నఁ బ్రసిద్ధంబైన క్షీరారామంబును, జాభుక్త్యవంశరాజ ధానియగుచాళుక్యభీమవర నామగ్రామంబునఁ గుమారరత్నంబైన కుమారస్వామిచేతం బ్రతిష్ఠితంబగుటంజేసి కుమార భీమలింగంబు నఁ బ్రఖ్యాతినొందిన భీమారామంబును, మొదలిమామ యగు దక్షప్రజాపతి యునికిపట్టిన యారామం బగుట దక్షారామంబున శివనన్నిధానంబైన తా నుండునట్లుగా నీప్రకారంబున భోగమోక్షప్ర

దంబులైన పంచారామంబులను బ్రతిష్ఠ నొందించి తానుచు వక్షవాటంబున శ్రీభీమేశ్వరలింగమునం దధివసించె”.

ఈప్రసంగమునుబట్టి త్రిపురాసురసంహారానంతరము తదుపాస్యమైన లింగము పంచఖండములై నెలకొనిన స్థానములు పంచారామము లై నట్లు తెలియుచున్నది. ఈపంచారామముల యుత్పత్తినిగూర్చి మఱి యొక యైతిహ్య మిట్లున్నది. కుమార స్వామి తారకాసురసంహారము నేయునపుడు ఆతని కుపాస్యమైన లింగమును భేసంపదగా నది యును తునకలై యెదువోటు లందుఁ బ్రతిష్ఠితముకాఁగా నది పంచారామములై నవి. ఈతారకాసురవధ గోస్త సేనదీతీరమున ‘తిరుగు’ అనుగ్రామము నకు సమీపమున జరిగినట్లు లాప్రాంతములందలి గ్రామనామములు తార్కాణించుచున్నవి.

1. తిరుగు—తారకాసురపురము. ఇది నేడుపశ్చిమ గోదావరి జిల్లాలో ననిష్ఠానది తెలిమిదిమైట్ల పశ్చిమమున గోస్త సేనదీతీరమునకు నున్నది. దీనికి నాలుగైదుక్రొసులలో స్థితిగిది గ్రామము “ఉన్నది.

2. పేటూరు—దేవతలు నిజిసినచోటు — నేడును దీని నిజిదేవ పేరు.

3. కానలిపురము దేవతలక్షణానిర మున్నచోటు. దీనిని నేడు ‘కావలిపాడు’ అని యందురు.

4. ఇలేంద్రపురము—భూమిలో దేవేంద్రుఁడు నిజిసినచోటు. నేడు దీనిని ‘ఇలేంద్రపట్టణ’ అని యందురు.

5. అరుసపాలము—దేవతలకు సహాయముగా వచ్చిన కార్తవీర్యార్జునుఁడు నిజిసినచోటు.

6. కుమారపురము — కుమారస్వామి విడిసినచోటు, దీనిని నేడు 'ఘోషరారము' అని యందురు.

7. సోమరాజలేంద్రపట్టు — ఈసమీపముననే యీపేరికి గ్రామ మొకటి గలదు. సోముడు ఇంద్రుడు కలిసి విడిసి; చోటు కానోవును.

8. దేవదానపులపుంత — ఇది 'జుత్తిగ' యను గ్రామ సీమలో నున్నది. దేవదానపుల కిరువురకును యుద్ధము జరిగిన తావగుటచే దీనికపేరు వచ్చియుండును. నేటికిని ప్రభుత్వపు లెక్కలలో దీని కీపేరు చెడకుండ నిలిచియున్నది. శ్రీరాగామము భీమారామము నీప్రదేశమునకు రెండుయోజనములమేరలో నున్నవి. కావున నీయైతిహ్యము గూడఁ గొంత సరిపడుట కవకాశము లేకపోలేదు. స్కాందాంతర్గతమైన 'గోస్తనీ నదీమూఱు త్యము' వెలువడలేదు. అం దీయైతిహ్య ముండునేమో యని సంశయము.

ఈభీమమండలి యాంధ్రమండలములలోఁ బరమసమిత్ర మైనదనియు, ఇతరమండలము లేవియు దీనికి పాటియైనవి లేవనియు శ్రీనాథుఁ డిట్లుగ్గడించియున్నాఁడు.

ఉ ఎక్కడఁ జూచిన న్నరసి, యెక్కడఁ జూచిన దేవమండలం
 లెక్కడఁ జూచినం దటిని, యెక్కడఁ జూచినఁ బుష్పవాతికం
 లెక్కడఁ జూచిన న్నది, మహీవలయంబున భీమమండలం
 లెక్కడ? యన్యమండలము లెక్కడ భావన చేసి చూచినన్ ?

సీ. ఒకచోటఁ గోటిపల్లవుడురాజుజోటిర

విభ్రాజితోత్సంగ వృద్ధగంగ

ఒకచోటఁ జటులనక్కపరీరపాతిన

తోయగర్భభోగ తుల్యభాగ

ఒకచోటఁ బీతాంబికాన్నతస్తనభరా
 స్ఫులజర్ఘ్నితకల్లోల యేల
 ఒకచోట నప్పకోనికరిసంసేవితాం
 తరము శ్రీసప్తగోదావరంబు

నమరు నాగరఖండసిద్ధాంతజాతి
 నాగవల్లీసమాకాంతపూగఖండ
 మండితోన్మానవాటి కాఖండవిభవ
 శాత్రువుగు భీమమండలీక్షేత్రమునకు.

ఈభీమమండలమునం దన్నిదిక్కులందును గోదావరీనది శాఖోప
 శాఖలుగాఁ బ్రవహించి యీమండలమునంతను నాటికి నేటికి
 బహుసస్యభరితముగా నొనర్చుచున్నది. ఒకవైపున కోటివల్లి
 వాసియైన కోటిశ్వురుని చంద్రకళచే విభ్రాజితమైన వృద్ధగంగానది.
 ఈనది అమలాపురము తాలూకాలోఁ గొంతమేరఁ బ్రవహించి
 సముద్రమునఁ గలియును. అసాగరసంగమస్థలమును 'బ్రహ్మసం
 వేద్యము' అని యందురు. ఈనదీతరము నేటికిని నారికేళవనీస
 మాన్యతమై బహుసార వంతమైనది.

ఒకచక్కని నక్షత్రరేఖాదిజలజంతువులతోఁ గూడిన తుల్య
 భాగానది. ఇది ధవళగిరి (ధవిశేష్వరము దగ్గఱ) గౌతమినుండి విడు
 నడినదియై రామచంద్రపురముతాలూకా గ్రామములమీఁదుగాఁ
 బ్రవహించి, కాకినాడకు సమీపమునందున్న 'చొల్లంగి' యను
 క్షేత్రమున సముద్రాగమి యగుచున్నది. ఈనదీతరభూమి మిక్కి
 లిసారవంతమైనది. ఈనదీతరమునందలి పవిత్రక్షేత్రములను శ్రీ
 నాథుండిట్లుగ్గడించియున్నాడు.

కా. కేతో మోద మెల్లఁ గట్టెదుటఁ గాంచె నాభరతామూయచి
 ద్యాతంత్రగ్రథవాజ్ఞసంభవుఁడు వేదవ్యాసుఁ డభ్యర్చిత
 జ్యోతిర్లింగమునుస్వరూపుల జటాజూటావనభేంబులన్
 వాతాపీల్చలనైరిగౌతమనదీవాస్సంగమేశానులన్.

వేదవ్యాసుఁడు కాశీఁ బాసి దక్షిణాకాశీయగు చాతానా
 మమునకు యాత్రీసలుపుచు తుల్యానదీతరవాసులు, త్యోగి
 మయస్వరూపులు నై స వాతాపీల్చలేశ్వరులను సంగమేశ్వరుని
 గాంచెనట. వాతాపీల్చరుఁడు ఇల్వలేశ్వరుఁడు వాతాపీల్చులుకా
 నైరియైన యగస్త్యునిచే నీనదీతరమునఁ బ్రతీష్ఠింపఁబడినారు.
 వాతాపీల్చరుఁడు తాపేశ్వరమునను ఇల్వలేశ్వరుఁడు ఇష్టసాహ
 నండును గలరు. ఈరెండు ఆలయములు తుల్యానదీతరమునందే
 యున్నవి. గౌతమనదీప్రవాహము తుల్యానదీప్రవాహము సంగ
 మించినచోట ప్రతిష్ఠితుఁడైన యీశ్వరుఁడే సంగమేశ్వరుఁడు కావ
 లయును. ‘ఏడిది, తాపేశ్వరము, మండపేట’యను గ్రామములను
 నడుమ నీసంగమేశ్వరుఁడు గలఁడు. ఆస్వామి యాలయముమూలము
 కాలనువలె నొకతీర్థమున్నది. దానికే దుల్యభాగానదీ శాఖనో
 సంబంధమున్నట్లు గానవచ్చుచున్నది. గౌతమనదీప్రవాహ
 ముతో సంబంధ మెక్కడినుండి యుండెనో తెలియకున్నది.
 అచటి యీశ్వరుని పేరుమాత్రము సంగమేశ్వరుఁడే. ఆయాలయ
 ప్రాంతము కదంబవనమతో నిండి పరమప్రశాంతమై తపశ్చర్య
 కీనాటికి ననుకూలముగనే యున్నది. వ్యాసునిదక్షిణాకాశీప్రయా
 ణములో నీనదీతరమునందలి మఱియొకదివ్యక్షేత్రము నాతఁడు
 గాంచినాడు. ‘మఱియుఁ దుల్యభాగాతీరంబున సాంపరాయగ్రా
 మంబుచేరువ బిల్వాటవీవాటిఁ గపటభిల్లుండైన చలిగొండతీని

యల్లుని ముక్తిశ్వరుని' దర్శించినాడు. సాంపరాయగ్రామంబును నేడు 'సంపర' యని యందురు. ఈగ్రామమునకుఁ జేరువను తుల్పుభాగానదీతీరమున 'ముక్తిశ్వరుడు' గలఁడు. శ్రీనాథుని నాటి కాలఁడు చిల్వవనాటవీమధ్యమున నుండిన మాయాకిరాత వేషధారియైన సార్వభౌమతీ. శ్రీనాథుని నాటి లింగమీనాఁడు లేడు. సార్వభౌమదేవు విగ్రహము మాత్రము నిలిచియున్నది. నాఁ డీశ్వర లింగమునఁ గిరాతవేషపుగుర్తు లేమైన నుండెడివేమో? ఆముక్తి శ్వరుని వ్యాసుడు శిష్యులతోఁగూడి చిల్వదళములతోను పదాఱువన్నె బంగారును బరిహసించు తేలపూవులతోను బూజించె నని తెలిసినాడు.

ఉ. వేదవిభాగముం బరిధవించినత్రైవిధుఁడు వేద్యుఁ బూన్పె వి
 త్విదళ పూజనంబు గడులెస్సఁగఁ గూరిమిశిష్యపంక్తితో
 నాదిమభిల్లు నిత్యకరుణామృతపూరముఁజల్లు పుండరీ
 కోదరభల్లు నృత్తకరియూధపుష్కనిఁ గొండయల్లునిన్.

గీ. పదియునార్వన్నె బంగారుఁ బరిహసించు
 నవనవారగ్వధప్రసానములు గోసి
 సాంపరాయమహాగ్రామసవిధనిలయు
 నభివ్రుఁ బూజించెఁ బుండరీకాక్షమూర్తి.

ఈవిధముగ వేదవ్యాసపూజితుఁడైన ముక్తిశ్వరుడు నెల
 కొనిన యీప్రదేశ మొకదివ్యక్షేత్రము. ఇప్పుడచట చిల్వవన
 మేసాటియుఁ గానరాదు.

పీఠికా పురము.

ఈభీమమండలికుత్తరసీమలో ఏలానది యున్నది. దీని
 నిష్పడు 'ఏలేరు' అని యందురు. నాఁ డీయేలానది పీఠికాపురాధి

వాసినియైన పీతాంబిక స్నానమాడఁగా నామె స్తవభారాస్ఫూలనమున జర్జరితమైన తరంగములు గలవఁట. ఈపీతాంబనుగూర్చి మఱియొకతావున నిట్లు వాక్యానియున్నాఁడు.

ఉ. హాటకపానపాత్రయును నారఁగఁ బండిన మాతులుంగముడ
భేటము లోహదండము నొగిం ధరించి పురోపకంఠశృం
గాటకభూమిభాగమునఁ గాపుర ముండెడి పీఠికాంబకుం
గైటభద్రైశ్వరైరిప్రియకాంతకు మొక్క నతండు భక్తితోన్.

భీమ. 2-59.

ఈపీతాంబ యొకచేత బంగారుపానపాత్రయును, నేత్రాక
చేత బాగుగాఁ బండిన మాద్యఫలమును, ఒకచేతఁ ద్రిశ్రూలమును,
మఱియొక చేతను లోహదండమును ధరించి నేటిపిత్తాపురము
నకు సమీపమున నాల్గువీధులు కలిసెడిచోటను శ్రీనాథునినాఁ
డుండినట్లు లీవద్యము తెలుపుచున్నది. ఇట్టి విగ్రహ మొకటి
యీనాఁడు పీతాపురము కొత్తపేటలో నున్న కుమారస్వామి
యాలయమునం దున్నది. ఈవిగ్రహమునకు నాలుగుచేతులు,
నాలుగుచేతులలోను పైనఁ దెల్పిన సామగ్రియు నిమిషియున్నవి.
ఈవిగ్రహము చిరకాలము జలనివాసము చేసి, బయటికి వచ్చి
యాదేవళమునం దింతవఱకుఁ దలదాఁచుకొని యున్నది. ఈపీఠ
కాంబిక ఏలూనదీతీరమునం దున్నది. పరికింపఁగా నీవిగ్రహమున
స్తనభారమున్నతముగఁ గానగును. ఈపీతాపురమొక ఉవ్వ
క్షేత్రము. ఇచట కుక్కు-టేశ్వరుఁడు, కుంతీమాధవస్వామియుఁ
బ్రధానదేవతలు. కుక్కు-టేశ్వరునియాలయమునెదుట నున్న కొల
నికి 'పాదగయ' అని పేరు. గంగానదీతీరమున నుండిన గయను
గయాశీర్షమనియు, దీనిని పాదగయ యనియు నందుట. ఇది

హుంకారిణీశక్తిపీఠము. హుంకారిణీశక్తిపీఠ' మీనాఁడు గానరాను. కాని యీపితాపురమును గూర్చి శ్రీనాథుఁ డిట్లుగఁగించియున్నాఁడు.

సీ. అదె కుక్కుఁజేళ్వరం బయ్యుపాంతముమేడ

హుంకారిణీదేవియోగంబు

ఏపట్టణముమ్రోల నేలేరు ప్రవహించుఁ

బృథివికి ముత్త్యాలవోరువోలే

మున్నూటయలువదిమూర్తి భేదములతో

విహరించు నేపీట వేల్పుపిండు

పీఠాంబచెలి యోగపీఠి హుంకృతిదుర్గ

ననిచి కాపుండు నేనగరికలన

కుంతీమహాదేవి కూర్మిమేనల్లుఁడు

మాధవుం డేపీట మరగివాఁడు

పెద్దగవసుల నేపుటభేదనమున

నెలమి నిలుచుండు క్రీడావిహీనజఘనుఁ

డట్టిపీఠాపురముఁ జేర నరుగుచెంచెఁ

బగమఁజెప్పుడు శ్రీసరాళరసుతుండు.

పీఠికాపురిసమీపప్రాంతమున నేలేటికాల్వలసాబగు చూచిన నిజమున కది పుడమికి ముత్త్యాలవోరుమువలెనే యుండును. ఆపట్టణనరిసగమంతయు బహువృక్షవాటికాసముపేత్తమై చూసఁటకు విరాళి గొలుపుచుండును. ఆపట్టణమునందలి కుక్కుఁజేళ్వరాలయమునఁ గలకాలభైరవ విగ్రహము ప్రీడావిహీనజఘనుమై నిలిచియున్నది. కాని చూచువారి కందఱకు నది సిగ్గును గలిగించును. ఆవిగ్రహము శ్రీనాథునికంటఁ బడినంతనే దాని నీవద్దములోఁ జిత్రించి వదలివాఁడు. ఏలేటికాల్వల నీటిసాయమునఁ దన

రెడినన్యనమృద్ధిని ఫలనమృద్ధిని పుష్పనమృద్ధిని శౌకములును
శ్రీనాథుఁ డిట్లుచిత్రించెయున్నాఁడు.

సీ. ఏటేట విరిసేట నిరుగారునుం బుండుఁ

బ్రాసంగువరిచేలుఁ బసిఁడిచాఁచుఁ

ఒరిపాకమున వేరుపనసపండులతావి

యిందిందిరములకు విందుసేయు

నేఁబోకఁ బాలుపారు వింధ్యాద్రిపవనంబు

పోకపువ్వులతావిఁ బుక్కిరించు

వేశ్యవాటికలంగు విహరించు వలరాజు

వనయంబుఁ జెఱకువిల్లును ధరించి

శారదంబులవలపు పొన్నలఁ బెనంగి

విచికిలాశాదములతోడ వియ్యమంచుఁ

బాటలీపుష్పకేళికపరిమళములు

పొదల విలసిల్లుఁ దీకికాపురమునందు.

ఈవద్యములోఁ బేర్కొనిన సన్యములు ఫలములు పుష్పములు చాలవఱకు నేటికిని నీప్రాంతములం దుపలభ్యములే. నేడు పోకతోట లంతగఁ గానరావు. వేఱుపనసలును గానరావు; గాని సదావనసలుమాత్ర మెల్లపుడు పండ్లతో నిండియుండును. ఏలేటిప్రాంత మంతయు చెఱకుపండుటకు మంచి నెలవు. కావున పీఠికాపురమున మన్మథుఁ డెల్లపుడును చెఱకువిల్లునే చాల్చునట ఈక్రిందివద్యములోఁ బేర్కొనిన శౌకములన్నియు శ్రీనాథుని నాటను నేడును గూడ సమృద్ధముగనేయున్నవి.

సీ తృప్తసత్పవిత్రానుకల్పి షటోలికా

కారవేల్లి కుడుంగకములతోడఁ

గూమ్మండ కృతాంక కోలక చించికా

కాయమానకదంబకములతోడ

భాగినీ మూలక చృత్రాక సాంఠీ

ధాన్యాక మేఘవాచములతోడఁ

విష్ణు ల్యుపోదకీ పీతపలాండుక

వాస్తు కాఖా కోటివాటితోడ

రాజనలతోడ శృంగ బేరములతోడఁ

జిటుగడపుర బెండలముతోడఁ జేమతోడ

నొప్పు నాలుగుపాలములగు దుపవనములు

భువనసారము పీఠీ కాపురవరమున.

ఈశాకజాతియంతయు ననుదినము కాకినాడలో నీనూఁ
డవతరించుచుండును. వీరికాపురసమీపప్రాంత మంతయు సోపార
వత్తరము, బహువిధఫలవృక్షభరితమును. ఈవిశాఖరము మీఠా
నుగాఁ బ్రవహించిన యోలానది, అచటికి యోజనదూరములో
'పొన్నాడ' యను గ్రామసమీపమున సముద్రగ్రామి యగుచు
న్నది. అచట నీయోలానదిలో అన్నవరముసమీపమునఁ బ్రవహించు
చేడి పంసానదికూడ వచ్చి కలియుచున్నది. ఈనదీనాగరిసంగమ
ప్రదేశమున అగన్నీధమునవలెనే జగన్నాథస్వామి బలభద్రస్వామి
సూర్యభాగ్యమి పుత్రికామూర్తి యున్నారు. ఈప్రదేశమును పూర్వ
జగన్నాథముతో సమానమైన దివ్యతీర్థముచేయవలయునని
యెంచి ఒడోరాజులతో నిరోధము నూనిన గజపతులు (తూర్పు
విజయనగరాధీశులు) ఈవిగ్రహముల నిచట స్థాపనచేసి యున్నట్లు
గీరిజనునగరరాజుల చరిత్రమువలనఁ బెలియుచున్నది. ఇచటి
జగన్నాథస్వామి నానాంతమువారు మొండిజగ్గప్ప యని వాకొం
దురు. పోతులు మొండిగా నుండుటచే నీతని కాపే రేర్పడినది.
ఇదియు నొక పుర్యాస్తలమే. శ్రీనాథునికాలమున కవతరింపక
పోయి యుండవచ్చును.

కుమారారామము.

ఈ పీఠికాపురమునకొక యోజనముమేరలో నున్నోమున
కుమారారామమున్నది. ఇచటి యీశ్వరుడు భీమేశ్వరుడు.
విష్ణువు రాజనారాయణస్వామి. ఈయాలయములు చెరువు నాను
ర్లకోట రైలుస్టేషనుకు వెనుకభాగమునందున్నది. ఈ ప్రాదేశిక
మును నేడు సామర్లకోటభీమవరము అని యందును. శ్యామ
లాదుర్గము సామర్లకోట యయిన దని యచటినారు చెప్పుదురు.
సామర్లకోట కైఫియతులో “అంతకుముగ దుండెడి మహిషా
సుర మర్దని విగ్రహమును కాలయవేయుడు శ్యామలాదేవిగా
బునఃప్రతిష్ఠచేసి, దానికి దక్షిణముగా పట్టణమును సర్పింపఁజేసి,
దానికి శ్యామలాదుర్గము అను నామముంచెను” అని వాగ్వి
యున్నది. చాళుక్యకోట సామర్లకోట యయినదేమో? చాళుక్య
భీమున కిది రాజధాని యని శ్రీనాథుడే తెలిపియున్నాడు.

ఈకుమారారామమునందలి భీమేశ్వరాలయమునకు దక్షిణ
రామ భీమేశ్వరాలయమునకు ప్రాకారాదులను స్థిరపఁజేసిన
వాడు చాళుక్యభీముడే. కావుననే యీయాలయములు
మను ప్రాకారావరణాదినిర్మాణములన్నిటియందును సర్వవశ్య
ములందను సరిపోలియున్నవి. ఆలయములకుపయోగించిన శిలలు
శిల్పులు శిల్పములు అన్నియు నొక్కటియే. భేద మిందునయు
గానరాదు. ఈకుమారారామమునుగూర్చి శ్రీనాథుడు వర్ణించు
పరిపాటిలో ననటివాయువుల చల్లదనము నిట్లుగడించినాడు.

నీ కొనురేటికక్కాణ కమలవందంబుల

సౌరభ్యభారంబు సంతరించి

నాటికాటనీ నకట్రప్పనహళికా

వికటకన్నకంబు వీడుకొలిపి

అప్పరః కాంతా విహారహాటకహర్ష్య

శశికాంతమణిగవాక్షములఁ దూరి

భీమనాయకదీప్తిపేరురంబునఁ గా)లు

భుజగహరములకు భుక్తి జెట్టి

రాజనారాయణస్వామిరమ్యభవన

తార్ద్యకేతనపతికి నర్తనము గఱపి

పాలనె నధ్వపగిక్రాంతిపొడ వడంగ

హానివరుపైఁ గుమారవనానిలములు.

కాశిఁ బ్రాసి దక్షిణకాశిఁ శిష్యనర్తముఁబోఁ గూడి సచ్చ
వ్యాసునకు కుమారారామమునందు గాలులు మాన్దారానము
కేమియింప వీచినవంట. ఈవాయువులు భీమనాయకునియెదుట
నిండ్ని కొమకేటి పద్మముల పరిమళభారమును వహించినవి. కొ
బ్బరితోటలలోని పూలమొగ్గలను వుప్పింపజేసినవి. అప్పరఃకాం
తల చంద్రకాంతమాణిక్య విహారభవనములఁ బొచ్చినవి. భీమేశ్వ
రుని వక్షస్థలమునందలి పాములకు మేతవెట్టినవి. ఆభీమేశ్వరుని
సార్వమునందున్న రాజనారాయణస్వామి గుడిమీఁది గరుత్మం
తునకు నాట్యమునేర్పినవి. శ్రీనాథునినాఁడు గుడిమీఁద కేతన
ముగా నుండిన గరుత్మంతుఁ డీనాఁ డాతావునందులేక ఆలయము
క్రిందికి దిగినాఁడు. శ్రీనాథునికంటఁబడుటచేఁ బద్మముఁబోని కవ
తరించినాఁడు.

సచ్చ పురము.

కుమారారామమునకు యోజనముమేర తూర్పుగనర్పపు
రము. దీనిని నేఁడు నర్పవరము, సర్పారామము అని యందురు.
ఇచట భావనారాయణస్వామి నెలకొనియున్నాఁడు. ఇది యొక

పురాతనమైన విష్ణుక్షేత్రము. ఈభావనారాయణస్వామి లాయమున కెదురుగనున్న కొలనికి 'నారదకుండము' అనిపేరు. ఇచట వైష్ణవులు పెక్కురాస్వామి నాశ్రియించినవారు నేటికిని గలరు. ఈక్షేత్రమును వ్యాసుడు దర్శించి భావనారాయణస్వామికి శనివారోత్సవము చేసినట్లు శ్రీనాథుడు జిల్లు బుగ్గడించినాడు.

కా. కాంచె స్వర్పపురాభిభావనః ద్విలింగక్షోజీవైఖండమున్
ముంచెన్ నారదకుండికాజలముల న్మోదంబుతో దేహమున్
జంచెన్ గాకివియోగదుఃఖము మహాక్షేత్రబు పీఠించి ద
ర్శించెన్ సమ్మని లోచనోత్సవముగా శ్రీభావనారాయణున్.

భావనారాయణస్వామివిగ్రహము లాయాలయమున కేర్పడున్నది. ఆనరణలో నొకగుహవంటిదోట నున్నవిష్ణువిగ్రహమును పాతాళభావనారాయణస్వామియని యందుడు. ఆవిగ్రహము లోచనోత్సవమై దృష్టి నాకర్షించును. శనివారోత్సవములో శ్రీనాథుడుదనకుఁ బ్రియమైన పిండివంటలను వ్యాసునిచే భావనారాయణునకుఁ బెట్టించినాడు. ఈపద్యము శ్రీనాథునినాటిభాషద్యములను మనకుఁ దెలుపుచున్నది.

మ. శనివారోత్సవ మాచరించె ముని కిష్టవ్రాతముం దానుఁ గ
మ్మనిపణ్యారముతోడ బూరగమితో మండెంగతంజంబుతో
ననుకుంబాసెముతోడఁ బాండుకలమాహారంబుతో నేతితో
ఘనరంభాఫల ఖండశర్కరలతోఁ గారుణ్యపాథోధికికా.

ఏలాతుల్యభాగానదీతీరభూములవలె సారవంతమయినది, బహువిధఫలభారసము పేత వనవాటికాసహిత మైనదియు నగు కాంతేయీనదీ తీరభూమియు నీ భీమకుండలిలో నిమిడియున్నది.

ఈప్రాంతము నీనాఁడు కోననీమయని వ్యవహరింతురు. ఈవిషయమును శ్రీనాథు డిట్లు పేర్కొనియున్నాఁడు.

“భీమమండలమునఁ బండ్రెండు యోజనంబులమేర కైవల్యకల్యాణమంటపంబును, భోగలక్ష్మీభవనపుండరీకంబును నై, కుండలాముఖి సంవేద్య శార్దూలతీర్థంబులు మొదలుగా శాఖోపశాఖాతీర్థంబులు గలిగి, దక్షిణజలనిధి వేలావనోపకంఠంబున వేదండవదన శుంజాకాండ చుళికితోన్ముక్త సప్తగోదావర సలిల ధారార్యుజార్యుజాత్కార బృంహిత బ్రహ్మాండ గోళంబును, తుల్యభాగా ప్రవాహాలహరికాఫోష ఘుమఘుమాయమాన దిగ్విభాగంబును, నేలాసదీమాత్మకాయనూన కేదారక్షేత్రసంవర్ధితానేకప్రీహిభేద సంపత్సమున్నతంబును, ఫలభరిత నారికేళపండమండిత ప్రౌఢప్రీతాపురోపకంఠ సీమాబహిర్భాగంబును, మాతృకాయనూన గోదావరీతీర పుణ్యాగ్రహరిపరంపరా భూనిలింప సంసత్సంపాదితాధ్వరక్రియా సమాహూత పురుహూతాదిదేవతాకదంబ సంబాధసంచరితంబును, కాంతేయవాహినీప్రాంత సంతన్యమాన సహకారకాంతార ఫలరసాస్వాద మోదమానపుంసోకిల కుటుంబకంఠనాళకోమల కుహూకారకోలాహలప్రసంచిత పంచమంబును...నశేషకల్యాణనిలయంబై యొప్పు నమ్మహాస్థానంబున” నీ నాటికి శ్రీనాథుని నాటి విశేషములు గానవచ్చుచు నే యున్నవి.

కాంతేయూనది నీనాఁడు కొశికినది యని యందురు. ఇప్పుటికి నీనదీతీరమున మధురరసఫలభరిములై న మామిడితోటలు పెక్కులున్నవి. నారికేళవనాటవులు హెచ్చు. మంచిరుచిగల

చెఱుపుతోంటులు, మధురరసభరితములైన పసనచెట్లు, కదలేవనములు మొండు. ఈనదీతీరమున బ్రాహ్మణాగ్రహారములలో, అటనట నీనాటికి వేదవిద్యాభ్యాసము గానవచ్చుచున్నది నేటికి నట నట యాగక్రియాశలాపము లీగోదావరీ నదీశాఖాతీరాగ్రహారములలోఁ గొనసాగుచునే యున్నది.

ఈకొంతేయి(కాశీకి) నదీతీరమున 'వ్యాప్రఘేశ్వరము' అను గ్రామ మొకటి గలదు. ఈయూరఁ బ్రతిష్ఠితుఁడైన యీశ్వరునిపేరు వ్యాప్రఘేశ్వరుఁడు. ఈయీశ్వరుని యుత్పత్తి నిగూర్చిన యైతిహ్య మొక్కటి గలదు. ఆగ్రామవాసియగు బ్రాహ్మణుఁడొకనాటి శివరాత్రివేళ నీశ్వరుని బిల్వదళములతోఁ బూజించుటకై సమీపమునందు బిల్వవృక్షము లున్న తావునకుఁబోయెను. అచట బిల్వములు కోయుచుండఁగా వ్యాఘ్రమొకటి హుంకరించుచు నచటికి వచ్చెను. అదిచూచి బ్రాహ్మణుఁడు బిల్వవృక్షమునెక్కిను. క్రింద పులి హుంకరించుచు నాతనికి యెదురుచూచుచు నిలిచియుండెను. క్రమముగ రాత్రి గడచిపోవుచుండెను. పులి కదలేడియత్నము కానరాలేదు. లింగోద్భవకాలము సమీపించు సరికి నాతని కారాట మెక్కువయై మైమఱచి మంత్రము లుచ్చరించుచు, వ్యాఘ్రమునే శివుఁడని భావించి, చ్ఛ్వామిఁదనుండియే, బిల్వదళములతోఁబూజింప దొరఁగఁగొనెను. అతని పూజ పూర్తియగుసరికి వ్యాఘ్రము మృగసూసమును నదలి యీశ్వరునిలింగముగా మాటిపోయెను. కావుననే యచటి యీశ్వరుఁడు వ్యాప్రఘేశ్వరుఁడై నట్లు లాఠాంతమునం దీయైతిహ్యము నలుగడలఁ బ్రసిద్ధమైయున్నది. ఈలాఠాంతము బహుసారవంతము.

శ్రీనాథునికంటఁబడిన విహారప్రదేశ మాతనిగ్రంథముల లో నేదోయొకచోటి కవతరింపకమానదు ఈ భీమమండలిలో 'కోరంగి' యను క్షేత్రము శివరాత్రిమహాత్మ్యములోఁ బ్రవేశించినది. అందు చతుర్థాశ్వాసములో మాఘమాస వాసరములు వర్ణించుపట్టున దత్తారామభీమేశ్వరుని కోరంగి కంపినాఁడు. "భువనరత్నదాక్షిణ్యండు దత్తారామభీమేశ్వరుండు దక్షిణజలధివేలా వలయింబులగు నేలాలనంగలవలీమతల్లి కా కుడుంగ క్రోడంబులఁ గ్రీడించుటకునై సారంగలోచనలుఁ దానును గోరంగివెడలె"

శివరాత్రి. 4 ఆ. 30.

ఈకోరంగి యనునది కురంగేశ్వరుని నిలయుము. శ్రీరాముండు కురంగిరూపుడయిన మారీచు నిటఁ జూపి కురంగేశ్వరుని బ్రతిష్ఠించె నని యెఱిహ్యము. ఈ కోరంగిసవిగాసమున ఆత్రేయీ నది సముద్రాగమి యయినది. ఈకోరంగిగ్రామమున కెదురుగ ఏలాలనంగాదులు లేకున్నను, లసలీమతల్లి కాకుడుంగ క్రోడంబులు నేడునుగలవు.

ప జ రా మ ము.

భీమేశ్వర పురాణమునందు శ్రీనాథుండు ప్రధానముగాఁ గొనియాడినది భీమనాయకుని మహిమ. ఈవిషయమునే కాశీ ఖండము కృత్యాదిని "ప్రాథమిర్భరనయఃపరిపాకమునఁ గొనియాడితి భీమనాయకుని మహిమ" యని వాణానియున్నాఁడు. ఆభీమనామకుండు నెలకొనిన 'దత్తారామము' మహిమను గూడ సవిశేషముగనే చిత్రించియున్నాఁడు. ప్రాసాదపంచాక్షరీ మంత్రోపాసకుడై కవితాప్రతిభను జేపట్టిన శ్రీనాథునకు, పరమే

శ్వరునకుఁ బ్రధాననిలయమై, పంచారామములలోఁ బ్రధానా
 గామమై, దక్షిణ కాశీయనఁ బ్రసిద్ధినిొందిన దత్తారామమును
 వర్ణించుట మిక్కిలిగ నాశాస్యము. కృతినాయకుండగు బెండ
 పూడి అన్నామాత్యునకుఁగూడ దత్తారామము భోగమోక్షనిల
 యము గావునను విశేషముగ వర్ణింపవలసివచ్చియుండును. శ్రీనా
 థుని కాలమునాటికి దత్తారామ మాతఁడు వర్ణించినంతటి మహా
 విభవముతోఁ దులభాఁగియుండిన నుండవచ్చును. నాటికంఠ
 నేఁ డెంతయువన్నెతటిగియున్నను అతఁడు వర్ణించిన విభవమిశేష
 ములు కొన్ని మిగిలియే యున్నవి. నేటి కై దువందలయేండ్ల
 క్రిందటి దత్తారామవిభవము నొకమాటు స్మరించి నేడు మిగిలి
 యున్న వేమో కొంచెము వివరించెదను.

ఉ. ఏదెసఁ జూచిన నిబుధు లేదెసఁ జూచిన హానిమండలం

దేదెసఁ జూచిన స్తరిదధీశ్వరవర్గము వాసవాది యం

దేదెసఁజూచిన న్నవమహేశ్వరజూర్తులు శ్రీనికుఁభకుం

భోదర తండు భృంగిరిటి హాహుక హాహులు దక్షవాటికన్.

భీమ. ౧౨౧౦౩

ఇందుఁ బేర్కొనినట్లులు దత్తారామమునం దేదిక్కునఁ జూచినను
 విబుధులు లింగస్వరూపులై గానవచ్చుచునేయున్నారు. ఇంద్రాది
 దేవతావర్గము, ఈశ్వరునకుఁ జేదోడువాదోడుగా నుండునికుంభ
 పంభోదరాదులు మాత్రము గానరారు. దత్తారామము పశ్చి
 మపుదిక్కున గోగులమ్మ, ఉత్తరమున మండలిల్లి, సూర్యునిక్కున
 నూకాంబ, దక్షిణపునీమలో ఘట్టాంబికయు నుండినట్లు వర్ణించి
 యున్నాడు. పేరులు సరిగా తెలియరాకున్నను నేడును గ్రామ
 దేవత లట్లనిలిచియున్నాఁడు. నూకాంబ ఘట్టాంబికలను గూర్చి

జేలిసియున్నవారు మాత్రము కొందఱే గలరు. ఈనలుగురు గ్రామ
వివరాలను శ్రీనాథుడు నాలుగుపద్యములలో వర్ణించియున్నాడు.

౧౭౯౫...౧౦౦

భారతదేశమునందలి యష్టాదశయోగపీఠములలో మాణి
క్యాంబికా శివపీఠ మొకటి. ఆమాణిక్యాంబిక దత్తారామభీమ
శ్వరుని సన్నిధిని సర్వశృంగారయుక్తయై ప్రేమతో వెలసియుండి
సకలకళ్యాణదాత్రియై యుండె ననినాడు.

గీ. పృథ్విఁ బదునెనిమిది యోగపీఠశక్తి
గణములో నెంచ సర్వశృంగార యగుదు
భీమనాథుని సన్నిధిఁ చేమ శలయు
మాణికాదేవి సకల కల్యాణమూర్తి.

ఈ మాణిక్యాంబిక భీమేశ్వరునిమోల వెలసిన విషయమును
గూర్చిన యైతిహ్య మొక్కటి మాణిక్యాంబాదండక మనుపేర
నాప్రాంతమున నెలకొనియున్నది. దానిలోని యితివృత్త మిట్లు
న్నది. మాణిక్యాంబిక యొక వేశ్యవనిత. ఆమె దత్తారామము
సనే యొక వేశ్యకు జనించి పెరిగి పెద్దది యగుచుండెను. దత్తా
రామమున భీమేశ్వరుడు ప్రతిపర్వమునందు సందివాహనారూ
ఢుడై యూహించుచుండెడివాడు. ఒకనాడు భీమనాథు డట్లు
హేళుచుండగా, మహతాశచుల ధ్వనులను విని యది దేవత
యని తలచుకొనినది. ఆమె భీమేశ్వరుడు నై భుజింపఁజేర్చె గ్రామ
మునఁ బర్యటించుచుండెనని బదులు చెప్పెను. నే నాతని వరించి
పండ్లాడెద నని మాణిక్యాంబిక తల్లితోఁ దెలిపెను. నీకు దగిన
వానిని సొమ్ములు విరివిగ నిచ్చువానిని జతగూర్చెదను. దేవు

నేల వరింతు? నని యెన్నివిధములుగనో తల్లిచెప్పిచూచెను. కాని యామెబోధనల నేపాటియుఁ జెవిఁబెట్టక, యాభీమేశ్వరుని వెంట డివచ్చి, భీమేశ్వరునే తన భర్తగ వరించి యాతని యాలయమునఁ బరమేశ్వరుని కెదురుగ నిలిచిపోయెను. ఆనాటినుండియు మాఁక క్యాంబిక సర్వోపాస్యయైన దేవతయైనది. నేటికిని వేశ్యలును మాఁక క్యాంబిక కులదేవత. వేశ్యలు ప్రత్యేకముగ నావరమేశ్వరికి మొక్కుకొని, మ్రొక్కులు చెల్లించుచు నుపాసింతురు. ఆగ్రామమునఁ దునువరిసరములందును వేశ్యలలోఁ జలుపుదు ఆమెపేరును గూడఁ దాల్చినవారై పేరెక్కినవారు గలరు. ఈమె భీమనాథున కుత్తరమున తిరుచుట్టుమాలలో నెలకొని యున్నది.

గీ. ద్వాదశక్షేత్ర వికచపత్తములతోడి

దక్షవాటిక యనెడి కందమ్మిరికి

సప్తగోదావరాంబు నిర్ధరము తేనె

నడుమ రాయంచ శ్రీభీమనాయకుండు.

దక్షవాటము వికసించిన రక్తపద్మమువలె నుంజ, దానిదుట్టును పండ్రెండు క్షేత్రములు వికసించిన యాపద్మదళములవలె నుండును. ఈద్వాదశ క్షేత్రములు ప్రాగాదిదిక్కులలోను విదిక్కులందును గలవు. ఈక్షేత్రములున్న తావులం దెల్ల నొక్కొక్కతీర ముండెడిది. నేటికిని గొన్ని తీరములు గలవు. కొన్ని లోపించినవి.

1. ఇంద్రేశ్వరము. ఇదిభీమనాథుని ఆలయమున కెదురుగ తూర్పుదిక్కునందున్న సప్తగోదావరతీరములోఁ గలిసి యున్నది. ఒడ్డున నింద్రేశ్వరుండు గలఁడు. ఈయంద్రేశ్వరునకు ఆలయముగూడఁ గలదు.

2. సిద్ధేశ్వర తీర్థము. ఈతీర్థసంధభూమిని సిద్ధేశ్వరుడు. దక్షుని యజ్ఞము జరిగినపు డిది ప్రాగ్వంశమున్నచోటట. లింగము మాత్రము గలదు. తీర్థముమాత్రము గానరాదు.
3. యోగేశ్వరము. ఇచటి యీశ్వరుడు యోగేశ్వరుడు.
4. యమేశ్వరము. అచటి యీశ్వరుడు యమేశ్వరలింగము. ఇది దక్షిణదిక్కున నున్నది. లింగము తీర్థము లేకుండు గలవు. దీనికి యజ్ఞ తూక మనియుఁ బేరు.
5. కాళేశ్వర తీర్థము. ఇచటి యీశ్వరుడు కాళేశ్వరుడు.
6. వీరభద్రేశ్వరతీర్థము. ఈశ్వరుడు వీరభద్రేశ్వరలింగము.
7. బ్రహ్మేశ్వరతీర్థము. ఈశ్వరుడు బ్రహ్మేశ్వరుడు.
8. కుక్కుటేశ తీర్థము. లింగము కుక్కుటేశ్వర లింగము.
9. కపాలేశ్వరతీర్థము. కపాలేశ్వరుడు.
10. సోమనాథేశ్వరము. లింగము సోమేశ్వరుడు
11. మహేశ్వర తీర్థము.
12. సప్తగోదావరము.

ఈ తీర్థములలోఁ గొన్ని నేడు లోపించిపోయి సాగుబడి యగుచున్న భూములుగా మారినవి. లింగములు మాత్రమట నట నెట్లుగో తెలఁచుకొనియున్నవి నామముమాత్రము చెఱుకొని నలిదియున్నది సప్తగోదావరతీర్థ మొక్కటిమాత్రమే. దాని సాక్షాత్తమును శ్రీనాథుఁడట్లు లుగ్గఁజించియున్నాడు.

శా. శ్రీ భువేశ్వరపాదపీఠవిలసత్ ప్రభృతసప్తగోదావర
వాత్సభగ్నీర్మివరంపరా ఘమఘమప్రారంభ కోలాహల
క్షోభోద్వజితపాతకాఘము జగచ్చడావతంసంబుల
మృతదాసన మొప్పు దక్షిణగరీక్షేత్రంబు ధాత్రీస్థలిక

సప్తగోదావరము భీమేశ్వరుని పాదపీఠము మోల వెలుయుచునే
యున్నది. కాని యాతడు వర్ణించినట్లు లూక్మిషరంపరలు గాని,
ఘుమఘుమార్భటులు గాని యచటఁ గానరావు. శత్రుమీస
మునం దనవరతము తైర్థికుల కోలాహలము మాత్రము వినవ
చ్చుచునే యుండును. ఈ సప్తగోదావరము, గోదావరి సప్తశా
ఖలను సప్తరులు అంతః ప్రవాహరూపముగాఁ కొనివచ్చుటచే
నేర్పడినది. సప్తరుల తపఃప్రభావముచేఁ గొనిరాబడిన తీర్థమగు
టచే నిది గంగానదికంటెను మిన్నయను భావమును శ్రీనాథుఁ
డెంతయుఁ బ్రౌఢముగను ధ్వనిప్రభావముగను వర్ణించియున్నాఁడు.

గీ రాజవంశజుడగు భగీరథుని వెంటఁ
బారుచెందిన చవరేరు పాటియగునె
సప్తమనిరా త్పుతాప సంప్రాప్తమైన
సప్తగోదావరంబుతో సారమహిమ.

మఱియొక చో నీసప్తగోదావరమును మణిశర్లకతో సదృశముగాఁ
జిల్పించి యున్నాఁడు. దానితోపాటు దక్షనాటమును దీక్షిణ
కాశిగను వర్ణించియున్నాఁడు.

సీ. జహ్నుకశ్యాతీర్థ సన్నివేశమునకు
దక్షిణాంభోరాశితటము సాటి
కమనీషణ్ముఖ కర్ణికా ప్రవాహమునకు
సప్తగోదావరజలము సాటి
కటకరక్షకుడైన కాలబైరవునకుఁ
బ్రకట పాతాళభైరవుఁడు సాటి
విశ్వాధిపతియైన విశ్వనాయకునకు
భీమనాథేశ్వరస్వామి సాటి

మోక్షవిభవంబునకు సాటి మోక్షలక్ష్మి
భోగమహిమంబునకు సాటి భోగమహిమ

నాచారాశికి శ్రీ దక్షనాలుమునకు

దారతమ్యంబుం జర్చింపఁ దర్క మగునె.

సస్తగోదావరము మణికర్ణికాతీరమునకు సాటియనుట దాని పపి
త్రుతకు సర్వధా తార్కాణము. గంగానదీ తీరమున నెలకొనిన
కతమున విశ్వేశ్వరున కెంతటి ప్రసిద్ధియో భీమనాయకున కంతటి
మహిమ యేర్పడినది. కాళిలోగల పితృములన్నియు దక్షిణ
కాళియగు దక్షరామమునందును గల వని యీ భీమేశ్వరపురా
ణమునఁ బలుతావులందుఁ బేర్కొనఁబడినది. దక్షరామము
దక్షిణకాళియనుట కీక్రింది పద్యము బరికింపుడు.

క. దక్షిణ కాళీనగరము దక్షరామంబుఁ.

గీ. గౌరి నమింకైతె యా కాళిగంగ యొకతె

కాళి నమింకైతె దక్షిణ కాళి యొకతె

నలుగును శంభునకు లోక నాయకునకు

రాణివాసంబు లనురాగరసము చేర్చి.

కాళిలో నుండిన దైవతము లిచటఁగూడ నేర్పడి యుండుటచే
దీనికి దక్షిణకాళీనగర మను నామము సార్థకమని యిట్లు వివ
రింపఁబడినది.

గీ. భీమేశ్వరేశ్వర శ్రీ మహాదేవుండు

హిమధామహాలి విశ్వేశ్వరుండు

సస్తగోదావర సలిలప్రవాహంబు

సాక్షాత్కరించిన జహ్నుకన్య

తిరుచుట్టుమాదెలోఁ దిరమైన గణపతి

యేకాంతడుంటి విఘ్నేశ్వరుండు

వనియు, అన్ని నిషేధముల దానికిఁ దుల్యమే యనియు నీ పురాణమునఁ దెలుపఁబడి యున్నది.

గంగానదీతీర్థమునందలి పూజ్యశ్రీశ్రీమంత్రి సర్వసేవతా విలయమగుటచేతను, నిశ్చేష్టరులగు నెలకొనిన తాపగుటచేతను గాని కేరత ప్రాభావ్యమూ, దక్షిణదేశీయులను అందును ఆంధ్రమండలమున భీమేశ్వరుఁడు, వివిధదేశతా నిచయుమును నెలకొని యుండుటచే దత్తరావమొనకును నాఁడంపటి ప్రాభావ్యమే. వెనుకటి శతాబ్దులలో మహారాజులెందఱో యీ భీమేశ్వరుని బరమ్మ పతనముగా నెంచి యుండుచిరినట్లుగా నా బేవాలయమునందలి కొలలో భువిస్థమున నాచలకొలఁది మారిపోయెనములే యారాధనము. భీమేశ్వరుని నిత్యముగా నివలెనట్లు భోగింపఁబడుచు వారిద్విధ సామ్యములు భూమియు వననినాటికి నూహ వారి నానాదం భీమేశ్వరులమఱల గల పునాత్కృత్యములమును జూపెను. ఈ పునాత్కృత్యముల పై భవము నుద్గతి పర ప్రావీణములు శ్రీనాథుఁ డాక నేనాచల్యములో నిట్లు నానాదం నిర్వహించెను.

సీ. గజవర్మ పుష్పదంతి కాని నిర్వహణ గల్గె
 పుష్పదంతి పుష్ప పుష్ప పుష్పదంతి
 భీమేశ్వరమహాకాని నిర్వహణము నలగను
 ములయజంతు మంగళమకము గూర్చి
 నిమగ్నములయినానోడపు శివదంతి కాని
 దానిపరమము నిర్వహణ భరింపు
 పుష్పదంతి గూర్చిమాత్రం నిర్వహణ కాని
 నిర్వహణ గూర్చిమాత్రం నిర్వహణ

కాట నడుచక్కి నెన్నఁడో కాని యుడు

దక్షవాటి సువర్ణసౌధములమీఁద

నెన్నఁడో పికామలమగాని యిందామభుల

నెల్ల కాలంబు దలంచు భీమేశ్వరుండు.

భీమ. ౧౨౦౦౦౦.

శ్రీనాథుని ప్రాధకవిత కలంకారమగుటచే విశ్వలోక పట్టుబి
భీమేశ్వరుండు దక్షపురి సానికూతులఁ జదివినవాఁడయ్యెను.
శ్రీనాథున కాపరమేశ్వరునియెడల నట్టిచన వుండుటచేతనే భీమ
శ్వరుని ధూర్తప్రకారంబుగా సానివాడ కనుపుచు భ్రాంతిగిరికి
తండు నికుంభులను కయిదండ యిచ్చినాఁడనఁ. అర్ధరాత్రిముచే
సంతకపురాంగనలం గన్న మొఱంగి యీశ్వరుండును కదలవలసిన
వాడయ్యెను. ఆ తెఱఁగు నీ పద్యమునం దిట్లు చిత్రించినాఁడు.
మ. ఎనయంగల్గినకూర్మి భృంగిటిఁగానీ తండుఁగానీ నికుం

భునిఁగానీ కయిదండ పట్టుకొని సుభాగేచ్చ సంతఃపురాం

గనలం గన్న మొఱంగి యెప్పురమనం గన్నెలు రాఁదారి ప్ర

ద్దున భీమేశ్వరుండు సానివాడ కరుగున్ ధూర్తప్రకారంబునన్.

అంతటితోఁ బోక పదునాలుగు మహాయుగముల ముగిసిన
యగు భీమనాయకునకు దక్షరామమహిమమున సానివాడై
యెప్పుడు మొగచాటుకాదని వివరించునన్నఁడు.

క. పసునాల్గు మహాయుగముల

ముగిసెను భీమేశ్వరునకు మొగచాటై యుం

డను సానిపెండ్లి యెప్పుడు

నది దక్షరామ మహిమ మగుచో కాదో.

మఱియు బెండ్రూడి అన్నయామాత్యుండు నట్టిచిన మొగసాల
వాకిటి సుహాగేష్వరమునమునందుఁ బెర్రోలగ

గీత వాఙ్మాయలు భీమేశ్వరుడు నాడవధరించె నని తెలుపుచు శ్రీనాథుడు నానికూతుల నెఱజేసి యొక్కారముగఁ జిత్రించి యున్నాడు.

“వెండియు భీమేశ్వరుడు పండువు పండువునను సఖిండ విభవంబున నా ఖండలాది విబుధమండలంబు పరివేష్టించియుండ,
.....నిలిప గంధర్వాస్పరోజాతులగు నానికూతులు గొలువ,
.....కుండలీలాసక స్రవణశ్రీవేదకణ సింధుకంచుకథమూర్తి చేల వుల్లి చొల్లి చూడ నృత్యంబు లనలోకించుచు, పంచుల వధు పించుచు, మేలంబు లాలకించుచు..... వినోదించుచుండ” అనాంకు భీమేశ్వరుడు పండువు పండువునను గాంచెడి పేశ్వాలా న్యాదకము లేనాచుచు శారదానారాయణత్వత్సవ సమయముల విలకించుచునేయున్నాడు. ఉత్సవసమయములలో భీమేశ్వరుడు నేటికిని అన్నపూర్ణామూర్త్యుడు గట్టించిన మహోత్సవమండపముననే కొలువుద్రవించుచును.

అంత నట్టగానై భవ మించుక పరికింతము.

ఈ విధికి నాల్గవది నా వెన్నెలకోటలం బోలు నీశ్వతో హుతి కన్నులు దీర్చి నైవేద్యకాలములు చూడ నొప్పుగన న్నితర నాల్గవది హంగు జ్వలభీతశీల నటించ మాళివి నే నొప్పున నొప్పున కొత్తవంతియి జ్వలనో యువన్. ౧౯౯౮. ఈ నాల్గవది దక్షవాటికపై నాల్గవంకలను వద్దములతో నిండిన కొల నాలు చూడ నొప్పుగనే యుండును. కాని దక్షుని అంబు న్నత్యోదాసకము నెఱచి డిగబరముతో వద్ది నాల్గవది యంబు నింత కానరాదు.

నీ. నేనండవదన శుభాకండ ముఖిక్ష

(పోట్ల నా. భక్తి పూర్వకముగా)

దేవగంధర్వాప్యసో వసూర్తీ న్న

సానకి శ్రీగంధ ధనశ్రీతి లా

కినకి సాగంధికి గంధోత్తమాగంధ

సాగంధికి దళిపి ధయి లా

జటులవీచీ ఘటాకూట డోగారూఢ

హంససంసన్నిహా బాలసంబు

భూరితీరావనీ ఘనీభూతచూత

జాతిశుభవనీ సమాచార్యమాన

జహుళనేధు ధనీవనబకమరాళి

కత్తపురియొద్ద సప్తగోదావరంబు.

ఈ నాడు సప్తగోదావరము పరిమితమైన జలసాతముమాత్రమే గలిగియున్నది. అనాఁ డొకప్పుడు ఏనుఁగు లీచుటకు నరిపడిన నీరుండెడి బేమా! అచ్చటి నీరు దేవగంధర్వాప్సరసలు జలస మాడఁగా నాటి వారల స్తనముల పూతగంధములచే నల్ల నగుచుండెనట. ఈనాఁ డట్టి సప్తగోదావరముల నెవ్వరికి నెఱిగింప నులు పోయి పుణ్యము నచ్చుచని మాత్రమే యాచుడుకమున న్నానము చేయవలసిన స్థితిలో నున్నది. నేడు నాచు పోయి కాడ యధికముగాఁ గాననచ్చుచున్నది. కాని పుణ్యము మూఁగు పద్యములు నామమాత్రమునకే న నడటఁ గావరావు. తీరభూమియందు శ్రీనాథుడు నిర్మించిన శోట పేషియుఁ గానరావు గాని, పరిసరములందు మాత్రము నివిధము లగుచు లున్నవి. పరిసరభూమి యంతయు సారవత్తమైనదియే. దోలె.

నాగవల్లిలతలతో నిండిన భూములు పెక్కు-లు గలవు. దక్షిణా-
మము లిములపాకుల కీప్రాంతమునఁ బ్రసిద్ధమే. నాటి హంసలు
క్రొంచములు మచ్చునకైన నీనాడు గానరావు.

దక్షిణామమునందులి వస్తువాసములో శ్రీనాథుఁ డన్నిటి
నాటి నెక్కు-యగు వర్ణించినది వేన్యల సౌందర్యము. అట్లు లగ్ని-
ముగా వర్ణించుటకుఁ గారణము—ప్రసిద్ధమైన బెంజివూడి
యన్నమామ్యునిగోరి పుచ్చారామములందుఁ బల్లెలలోను పట్ట-
ణములందును ప్రాధేందుమింబానలు దూతికలకు భూషావళులు
లంచుచు నిచ్చుట. యీ విషయము స్థితులు శ్రీనాథుఁడే యుగ-
శీలియన్నాడను.

కా. కాంచీకంఠతారహరికటక పుష్పే శుభ్రామవళుః

లంచు బిచ్చుగు హతీకాంతిక తిలక్ స పుష్పాదన్నసన్

అంచాస్త్రాపముఁ దూతారకవయన్ బ్రాక్షించి లోలోపలకా

బంచారామములందుఁ బల్లెల బురిగి ప్రాధేందుమింబాననగి.

ఈతని కుత్సాహము మెరుయించుటకుఁ బోలే దక్షిణామమున
నిలిచి నిశ్చించానము సనయము మొరయింపఁజేయుచు ముజ్జ-
గంబాలు గెలుచు పూనికను గలిగించినాడు. మఱియు దేవేం-
ద్రుఁడు భీమేశ్వరున కరణముగా నిచ్చిన గంధర్వాపురోభామిని
చరణ నూపుర గుంకారములతో ముజ్జగంబులు జరికింప
నుంకొనఁజేసినాడు. అతీ రిట్లున్నది.

మ మొరయించు స్వగుఁ డక్షిణాప మనిశంబుం దక్షిణాటీమహా

పూమధ్యంబున ముజ్జగంబు గెలువన్ బుట్టెంచుతీలగ బురం

సరవిశ్రాంతి దేవతాభువన గంధర్వాపురోభామిని

చరణాంభోరుదా నూపురస్వనములన్ జరికించు యుంకారముల్.

ఆ గంధర్వాపురసలు సాయంకాల సమయములందు దక్షరామ సమీపమునం దుపవనములలోఁ గల్పదునుముల సీడలందుండి, గంధర్వోపనిషద్రహస్యములను వక్కాఁజింతురంట భీమేశ్వరుఁడు. దక్షరామమునఁ బ్రతిష్ఠితుఁడై సపుడు దేవేంద్రుఁ డాతనికి భీమ మండలమున ధారాదత్తముగా నిచ్చుచు, నాఱువందల వార వధూఁగులను గూడ నిచ్చియుండెను. ఆ విషయమును శ్రీనాథుఁ డిట్లు వివరించి యున్నాఁడు.

చ. సురపతి మార్గశీర్షమున శుద్ధచతుర్దశినాఁడు రోహిణిం

బారసిన సీద్ధయోగమున భూతల మిచ్చెఁ బయోధి గౌతముల్

గరుసుగఁ బుష్కభాగయును గండ్రేఁడు నోసుగ దక్షవాటికా

వరుసకు భీమనాథునకు వారవధూత్రిశతీన్యాయుతోన్.

దేవేంద్రుఁడు దక్షవాటీశ్వరుఁడగు భీమేశ్వరునకు ధారాదత్తముగ నిచ్చిన భూమికి నెల్లలు ప్రాగ్జ్యోతిషములందు సముద్రము. పశ్చిమమునకు మహాగౌతమి. ఈ మండలమునకు మధ్యభాగము నందు గండ్రేఁడు (ఇది దక్షరామమున కొక యోజనము దూరమునం దున్నది) తుల్యభాగానన్ తీరమును గలవు. ఈ యెల్లలు నడుమ నుండిన భూమిని దానము చేయుచు, నాఱు వందల వేశ్యాంగనలను గూడ నిచ్చెనని యీ పద్యమునలను వినియచునే యున్నది. నాటికి నేటికిని దక్షరామమున వేశ్యానాటికలు హెచ్చుగనే గలవు.

శ్రీనాథుఁడు పెదకోమటి వేచూరెడి యాస్థానియందు విద్యాధికారియై పెక్కు శాసనములను రచించియుండెను గావున భీమనాథునకు దేవేంద్రునిచే భీమమండలము దానము చేయిం

చునపుడును నాటి మన్యదల నన్నిటిని నీ దానశాసనమునఁ
గ్రనుబద్ధముగఁ జేసియున్నాఁడు. దానముచేసిన సమయము—
మార్గశీర్ష మాసమున శుక్ల చతుర్దశినాఁడు చంద్రుఁడు రోహిణి
నక్షత్రమునోడఁ గూడిన శుభయోగము. ఈ దానమున సర్వ
సమృద్ధి యేర్పడి నని యిట్లు వాకొని యున్నాఁడు

గీ. తుల్యభాగా తగఁగినోడఁ గూడఁ
గణ్యవాహినీతోఁగూడఁ గనకరత్న
దివ్యపరిధాన సహితంబు దేవభర్త
ధరణి భీమేశ్వరన కిచ్చె ధారపోసి.

గీ. దాత ప్రైలోక్యభర్త శృద్ధశ్రవుండు
దేవు మంగళోధ గౌతమీతీర్థము
త్రిపుర కిచ్చుండునుండు ప్రతిగ్రహీత.

యితఁ యొప్పున నరకంబు నీ సమృద్ధి.

భీమ. ౫. 22, 2౩.

సాధారణముగ నాటి కాలమునం దే ప్రభువైన నొక్కనిక
భూదానము చేయునపుడు షరీరమందలి ప్రజానీకమును బిలిచి,
వారి కుదాసమున్నముల నెరిఁగించి, వారిని హెచ్చరించుట
పరిపాటి. ఈ భీమమండల దానసందర్భమునందు పైత మాపరి
పాటియే పాఠంబుబడినది. కనుఁడు—

సీ. ఓమహాజనులార భీమమండలమహా

గ్రామభండికిభట్టి కాద్రజైక

వాస్తవ్యులార విశ్వాసపూర్వకముగా

సావధానమనస్కులై వినుండు.

ప్రాగ్వికనును యాహ్వానల్పిమంబులకును

నగభోధిగౌతము లవధించిమ్మ

లత్తరమున మూడుమోజనంబుల తుద

పొలిమేరి యిది చక్రవలయ రేఖ

యీ మహాక్షేత్ర మేను సర్వేశ్వరునకు

నిందుభరునకు దత్తవాటిశ్వరునకు

నిచ్చితిని ధారవోసి భీమేశ్వరునకు

నాసుధాకరతార కాహస్కరముగ.

ఆ. ఏలుకొండ్రు మీరలే పురాంతకునకు

పృథివియిగి బిడ్డ బిడ్డతరము

బ్రతుకుఁ దాత్రయించి ఘణిరాజకుండలు

భీమనాథదేవు భూమిజనులు.

బృహస్పతి సదుపదేశమున దేవేంద్రుఁడు పురశాసనుఁడు శ్రీ
భీమేశ్వర శ్రీమన్మహాదేవరకు నంగరాగాది భోగవైభవ వినో
దార్థంబుగా గజాశ్వ దాసదాసీ గాణిక్యమాణిక్య నోధేను సహి
తంబుగా భీమమండలంబు దత్తరామసమేతంబుగా సమర్పించి,
నా భీమనాథుఁడును తనకు సామంతులుగను, ఇరుగుపొరుగువారు
గను చాళుక్యభీమేశ్వరుని భైరవుని పల్వలేశ్వర మృగేశ్వరు
లను గావించుకొని యీ భీమమండలిని బరిసాలించెను. ఆ
పరిపాలనా క్రమ మరయుదము.

మ. సరిసామంతుఁడు క్రికుమారుని కాచాళుక్య భీమేశ్వర

శ్వరదేవుండు పకంతబాంధవుఁడు శ్రీసంపద్యరాష్ట్రైశ్వరపుం

డిరువుంబొర్వను బల్వలేశుఁడుమృకంజేశుండుగా నేలె ని

ద్ధరణీసుండలి భీమనాథుఁడు నిరాతంకప్రతాపాన్నతిక.

శ్రీ కుమారారామ వాసియైన చాళుక్య భీమేశ్వరుఁడు, నతఁ
రామ భీమేశ్వరునకు సరియైన సామంతరాజులు, దత్తరామ భీమ

శ్వర లింగము, కుమారారామ (సామర్లకోట) భీమేశ్వర లింగమును ఆకారమునందును జొన్నత్యమునందును సమానములే. ఆలయ ప్రాకార శిఖరాదులు రెండిట నుండినవి యొక్క తీరయినవి; ఒకేపథముయిన రాళ్ళతో, ఒకజాతి శిల్పులచే నొకే తీరుగ నిర్మింపఁబడినవి. చాళుక్యభీమునిచే నిని నిర్మింపఁజేయఁబడిన వని యైతిహ్యము. చాళుక్యుల కొకప్పుడు రాజధానిగ నుండిన భీమారామమునకు సమీపమున కుమారారామ భీమేశ్వరమునెలసి యుండుటచేతను, చాళుక్యభీమునకు భీమేశ్వరనేడ భక్తి తాత్పర్యములేర్పిగి ఆలయ ప్రాకారాదుల నిర్మాణమున కాలేడు మూలభూతుఁ డగుటచేతను, ఆ భీమేశ్వర చాళుక్య భీమేశ్వర యనఁబడినది. ఈ విషయమును శ్రీనాథుడే యీ భీమేశ్వర నిర్మాణమునఁ బంచారామములను గూర్చి వివరించు పట్టున నిట్లు పేర్కొనియున్నాఁడు. “చాళుక్యవంశ రాజధాని యగు చాళుక్య భీమవర నామ గ్రామంబునఁ గుమారరత్నం బైన కుమారస్వామిదేవఁ బ్రతిష్ఠితఁబగుటంజేసి కుమారభీమలింగంబనఁ బ్రఖ్యాతి నొందిన భీమారామంబును”

ఇది యిట్లుండ చాళుక్యభీముఁడు తనపేరిట దక్షిణారామమునను కుమారారామమునను లింగములను స్థాపించి, భీమేశ్వరుఁడను నామముల నా లింగములకు వేలయించెనని చరిత్రజ్ఞులు కొందఁ టూహలుచేసి యున్నారు. వారు చేయునది యూహ మాత్రమే కాని దానికి ప్రమాణ మినుమంతయుఁ గానరాదు. అంతకుముందు భారతదేశమున లింగములే లేవని మఱి కొందఁ టయూహ. అది యవిచారమూలకమే యగునుగాని ప్రమాణము

కానేరదు. నేడు భూగర్భ పరిశోధనలు గాంచుతఱి క్రీస్తునకుఁ బూర్వమందుండెడి లింగములుగూడ బ్రహ్మలుపడుచున్నవని తన జ్ఞాన యభిప్రాయము. చాళుక్యభీముఁ డని శ్రీనాథుఁ డనిన మాత్రమున చాళుక్యభీముఁడు తనపేరఁ బ్రతిష్ఠించిన లింగము భీమేశ్వరుఁ డనిన, శ్రీనాథుని పూర్వోత్తర నాశ్యమున విరోధించును. కావున దక్షిణరామ భీమేశ్వరునితో సమాననై భవము గలిగి, భీమమండలికి ఉత్తర దిక్కిమఱి నెలకొనియున్న కుమారారామ భీమేశ్వరుఁ డాతనికి సమానుఁడగు నామంత రాజుగ నుండె ననుట.

సంవేద్యమునకు రాజయిన భైరవేశ్వరుఁడు దక్షిణరామ భీమేశ్వరునకు సమీపమున నుండెడి బంధువు. ఇట సంవేద్యమునఁగా భీమేశ్వరునియాలయమునకుఁ దూర్పుగ నిరువదినాలుగు మైళ్ళదూరమున బ్రహ్మసంవేద్యము అను తీర్థమొక్కటి గలదు. అచట గోదావరీ శాఖలగు గొతమి భారద్వాజు నృస్థగోతమియు సముద్రమునఁ గలియును. అచట నెలకొనిన యీశ్వరుఁడు భైరవేశ్వరుఁడు. ఆ సమీపమున భైరవపాలెము అనుపల్లె యొక్కటి మాత్రమే గలదు. ఈ భైరవుఁడు భీమేశ్వరున కుపశంఖ భాగధర్తుడైనాడు. ఈ నదీసాగర సంగమము సందలి సముద్ర తీరం గముల నుత్పేక్షించుచు, కవి యీ భైరవేశ్వరుని దూరశాస్త్రమును గూర్చి వేటొకచోట నిట్లు లుగ్గడించి యున్నాడు.

కా. కాశీం జచ్చినయంతఃగారి పడయంగారాని హవల్య మ

క్షేతంబొనటు వేద్యనాయకునిచే లీలాగతిం జేసె రా

కా! శీఘ్రంబున మర్త్యులార! యను నారూపంబునకై మోయు నా

కాకాస్థలన గొతమీజలధి సంగక్షేతకల్లోలముల్.

ఈ పద్యమున కాశీపట్టణము కంటెను గోత్రమీ దలభి సంగమ
క్షేత్రమాహాత్యము సతిచమత్కారముగఁ జెల్లిగచియున్నాడను
ఇది సరోక్షముగ నాంధ్ర దేశ ప్రాభవమునఁ న్యక్తము చేయు
చున్నది.

ఇరుగు పొరుగు వారు పల్వలేశ్వరుఁడు, మృగంబేశ్వరుఁ
డను. పల్వలేశ్వరుఁ డనఁగా పలివెలు గ్రామమునం దున్న కొన్ని
లింగేశ్వరుఁడు. ఈతఁడు దక్షిణామన భీమేశ్వరునకు మూడు
యోజనముల దూరములోఁ గాంజీయ ననే పీఠమున (కొళికి
నది దిక్కుదగ్గర) నెలసి యున్నాఁడు. ఈ పల్వలేశ్వరుని గూర్చి
మహాకవిగారు చోట నీ నీతిగ వర్ణించి యున్నాఁడు.

వాడె మాయులతోకేల్ప పల్వలపురమున.

గొప్పలింగంబు భణిరాజకుండలుఁడు.

క. ౨౪౨.

అటులనే పొరుగున న్నమ్మ దిట్టిమలో మృగంబేశ్వరుఁడు నెలసి
యున్నాఁడు. మృగంబేశ్వరుఁ డనఁగా రాజరాజనరేంద్ర సంగరమున
పుండరీకాద్రి (పున్న-రగిరి) పరిసరమున నెలకొని యున్న
మార్కండేయున్నాఁడు. ఈ పరమేశ్వరుని శ్రీ నాథుఁడు భీమ
శ్వర పురాణమునఁ జలు తావులందు స్మరించియున్నాఁడు.

ఆ ౩ పుండరీకాద్రి యచట మార్కండేయు

నిలుచేల్చుముక్కంటి నెలసెఁదొల్లి

రాజమహేంద్రవరము వర్ణించును—

క. ౨౪౩

కమలాచలాగ్ర మార్కండేయు శివతర

శృంగచంద్రికా ధాతసౌధవీధి

గోదావరీపుణ్యమాలంక మజల

సాఫలత క్రియకృతపాదయుగళి

... సాంధ్రవిభవంబు రాజమహేంద్రవరము.

౧౪౨

అనినాడు. శమలూచలూగ్రమున (పుష్కరిణి క్షిరమున) నెలకొనినవాడు మార్కండేయు శేషుఁడనియు, గోదావరీ పుణ్యజలములచే నలంకరింపఁబడు నా స్వామి సమీపదేశమును దీని సాద శ్రేత్రమనియు వాక్యానుట దిదిత మగుచున్నది.

ఈ విధముగ తనతో సమాను లయిన సీశ్వరిమూర్తిలతోఁ గూడి భీమేశ్వరుఁడు దక్షవాటికా మహాశ్రేణి సింహాసనానూఢుఁడై భీమమండలిఁ బొలింపె నని పై పద్యము తెలుపుచున్నది. శ్రీనాథుని కాలమునందు దక్షరాను వైభవము మహాన్నత మని యీ భీమేశ్వర పురాణము తార్కాణించుచున్నది. అనాఁడు దక్షరామమునందు, దక్షశ్వర ధ్వజముఁ జరిగిన సంఘటనలను గూర్చి చెప్పుకొనుచుండెడివా రుండి గనుట నిజు వివరించినాఁడు. నాఁడె గాక యీనాఁడు స్వప్నకావ్యముఁ చెప్పుకొనుచునే యుందురు.

సీ. విహృటః నాఁ చాతై నిష్ఠిరూపముఁ బాల్చి

నతిసాధ్యసంబుతో నధ్వరంబు

పాటిలై నెహృట భాషానధూటికి

నతిజగుస్థిర మైన యంగవికృతి

యెహృట ముద్భిద్యు నేడేసి నాల్కలు

కొండనాల్కలు దాఁకఁ గోతవడియె

నెహృట నులివేడియెండఁ బండులు రాలి

పూషార్కవదనంబు బోసివడియె

దక్షుఁ డెచ్చటఁ బొట్టిలితల ధరించెఁ
 ఇందువందయ్యె నెచ్చట నిందుఁ జనుచుఁ
 శిష్యుడు వీరభద్ర విద్యుంభణంబు
 భీమమండలి నుండు ప్రాచ్యైద్యమునులు.

దక్షోద్ధర భవంసము దరిసినచోట నున్న తొలనును మాత్రము
 నడికంట మని యచ్చటి వనలు వ్యవహరింతురు. మిగిలిన
 విహ్నములేమియు నచట గానరావు. దక్షుని యజ్ఞాగార మగు
 పుచ్చే నా ప్రదేశమునను దక్షోరామ మని పేరు వచ్చినట్లులు.
 మాత్ర మీ భీమేశ్వర పురాణమున స్పష్టముగ నిచ్చుచు.

క. దక్షుని సవనాగారము

దక్షరామంబు శ్రుండు తన్మధ్యమునఁ
 పాక్షాత్కరించియుండుట
 మోక్షము భోగంబు బ్రాంతె ముజ్జగములకుట.

భీమ ౨౧౧౩

ఈ దక్షోరామము మాత్రమును, ముఠియొక సద్యమును
 దిట్లు లుగ్గడించి యున్నాడు.

గీ. భీమసాధేయుని కన్నఁ బెద్దవేల్పు
 దక్షచాటుంబుకంటె నుత్తమపదంబు
 సప్తగోదావరముకంటె సకలతీర్థ
 సారమగు తీర్థరాజంబు జగతి లేడు.

౨౧౧౪

గీ. భీమలింగంబు త్రిభువనస్వామి యెపుడు
 సన్నిధానంబు గైకొనియున్నకతనఁ
 దీర్థములలోన నుత్తమతీర్థ మయ్యె
 దక్షరానందవనచాటి దక్షచాటి.

దక్షవాటమునందు పరమేశ్వరుఁడు సాక్షాత్కరించి యుండుట కను, అది భోగమోక్షవిలయ మగుటకును గారణము పరమేశ్వరుని నోట మహర్షులప్రార్థనపై నీ తీరుగ సనిపించియున్నాఁడు.

గీ. ఎల్లకాలంబు నుండెద నిచట నేను
మొదలి మామాను యారామపదమునందు
వెండిగుబ్బలిపై వేడ్క వీడుకొలిపి
మేరుగ గాజపైఁ జాల మెచ్చి వదలి.

దక్షవాటమున శివగంగ రుద్రగంగ యను తీర్థములు రెండుండినట్లు భీమేశ్వరపురాణము చాటుచున్నది.

ఘనత శివగంగయును రుద్రగంగ యనఁగఁ
గూపములు రెండు దక్షవాటిపురమాన
మొగలియొక వాటిముల నెల్ల నునుకఁజాల
నొకటి పితృదేవతలఁ దృప్తి నునుప నోత్ర.

వీనిలో 'రుద్రగంగ'యీనాఁడు నిలిచియున్నది. ఇది రుహిణి కూపము. భీమేశ్వరాలయ ప్రాకారమునందు ఈతావ్యభాగమున బైరవుని యాలయమునకువెనుక నుండినది. గూర్చి నెదురుగా నాయాలయ ప్రాకారమునం బేస్తెట్టి భాగమున 'శివగంగ' యను కూపము కూడ నుండవలయును. అది మాత్రము గానరాదు.

పరమేశ్వరుఁడు త్రిపురాసుర సంహారంబు గావించినపదవదనకుఁ జేదోడు వాదోనైన దేవతల నందఱు నాయూహనముల కసిపి, త్రిపురదైత్యములకుఁ గులదైవతంబైన యద్వివ్యలింగులను పంచఖండంబులుగా ఖండించి, పంచారామములందును

పంచదివ్యలింగములుండనుట గావించుచు మొదలిమామయగు దత్తప్రజానతి కునికివట్టయిన యారామంబగుట దత్తోరామంబున శివనన్నిధానంబై దానుండునట్లుగా నెంచి తాను మున్నేటితటంబున విత్తునస్ఫటిక సంకాశంబును ద్విలోక భామినీ విలోకనచ్ఛాయాగురుచ్ఛాచ్ఛ త్యోత్స్నాభిషిక్త యుక్తాంగంబగు శ్రీ భీమేశ్వర లింగమును దధిపించెను. నేడు దత్తోరామములోని భీమేశ్వరలింగము నేలమీదినుండి పదియడుగులకు హెచ్చగు నెత్తున నుండును. లింగము పైలనియాశ్పతి గలిగి స్ఫటికనిర్మితమైనట్లుండును. మనసిగ నేలమీదఁ గానవచ్చెడి పీఠభాగమున చుట్టుకొలది రెండుమిడియడుగులవఱకు నుండును. లింగాగ్రమున మూఁదెండుగులు పంచరాసుగ నుండును. మూలభాగమునందు చుట్టును మూడు అనిరణులు గలవు. అదియంతయు చీకటితో నిండియుండును. ఆయానరణులోనిగోడలందు తొతిబొమికలు గానవచ్చును. అనట పూర్వము రత్న సీపము లుండెడివని చెప్పుదురు.

ఈ స్ఫటికలింగమునకు క్రిందినుండిమీదివఱకు స్తబ్ధనిచారలు తొతిలోనే గానవచ్చును. అవిపరమేశ్వరుని వ్యాఘ్ర చర్మాంబరధారణమునకుఁదార్కాణ మని వాఙ్మందురు. ఇవిగాక లింగమునకు రోధాగమునకు ముందువెనుకలలో రెండుగోతులు వంటివి గలవు. ముందుండెడి దానిని పార్థవహారమనియు వెనుక నుండుదానిని చీలయనియు నందురు. భీమేశ్వరునిసమీపమున సతీ దేవియు పార్వతీదేవియునుగలను. ఇరువురు పరమేశ్వరునిరాణులు నొకచోనుండుటయు నపూర్వమైన విషయమే. ఆయాలయమున సీశ్వరున కభిషేకముగాని పూజగాని చేయవలయునన్న ప్రాసాద

ముమూదికిఁ బోవలయును. ఆయుచ్చాయమును శ్రీనాథుఁ
డిట్లు అగస్త్యుని ముఖమున వెల్లడించి యున్నాఁడు.

అదె సంవేద్యము కోటిపల్లె యదె దక్షరామ మన్నట్టణం
బదె యభంగంబ సాధకూటఘనహేలావాస ముచ్చాయసం
పద సాంపారెడి భీమలింగము మహాపాసాద భూమిధరం
బిదె సప్తర్షినదీ ప)వాహ మిదె సంవీక్షింపు మే కాగ్రతన్.

3 218.

దక్షరామ భీమేశ్వరునకు యోజనముమేరలో నున్నది. కోటిపల్లె
గౌతమీనదీ తీరమునందున్న త్నేత్రములలో నిదియు నొక ప్రసిద్ధ
మైన శివత్నేత్రము. శివరాత్రినాఁడిప్పటికి నిచట గొప్పయుత్సవము
జరుగును. పెక్కురు భక్తులొనఁ డచటికిఁజేరుదురు. భీమేశ్వరుఁడు
దక్షరామమున ప్రతిష్ఠితుఁడైన సమయమునకు అభిషేకమునకు
గోదానరీప్రవాహమును గొనితెచ్చుటకై సప్తర్షులు రాజమహేం
ద్రవరమునకు (అఖండ గౌతమీ నదీతీరమునకు) సయనించిరి.
ముహూర్తము తప్పిపోకుండ పరమేశ్వరుఁడు భీమలింగమునఁబ్రతి
ష్ఠితుఁడుగానై యుండఁగ నభోమణి మీఁదినుండికాంచి, తాను
భీమేశ్వరునకుఁ బ్రతిష్ఠ గావించెను. సూర్యప్రకీర్తితమైన లింగము
లకుఁజుట్టును సోమప్రతిష్ఠితమైన లింగము లన్ని దిక్కులయందు
నుండుట పరిపాటి. కావున సీభీమేశ్వరలింగమున కన్ని దిక్కులు
దును సోమేశ్వరులు గలరు. వారిలో నొకఁ డికోటివల్లి యుదిలి
సోమేశ్వరుఁడు. ఈ సోమేశ్వరలింగము లన్నియు దక్షరామమునకు
యోజనముమేరలో దిక్కులందును విదిక్కులందునుగూడ గలవు.

సూర్యున—కోలగకయను గ్రామమున సోమేశ్వరుఁడు.

అత్రేయీనదీ తీరమున.

ఆగ్నేయమున దంగేరుగ్రామమున కణ్వనదీతీరమున
దక్షిణమున-కోటిపల్లిసోమేశ్వరుడు-గౌతమీనదీతీరమున
వైర్వతమున కోడునిల్లి గ్రామము.

పశ్చిమమున పులుగుర్త సోమేశ్వరుడు పిడుపర్తి
సమీపమునందలి సోమేశ్వరగ్రామమునం దున్నాడు. ఇది తుల్య
సోతీరము నంటియున్నది.

వాయువ్యమున-నెల్లగ్రామమున-

ఉత్తరమున-చొల్లంగిసోమేశ్వరుడు. తుల్యనదీతీరమున.
ఈశాన్యమున-పటవలిగ్రామమున అత్రేయీనదీతీరమున.

ఈ ధముగ దిక్కులందును విదిక్కులందును అష్ట సోమేశ్వరులు నెలకొనియున్నారు. భీమేశ్వరుడు స్వయముగ నావిర్భవించి చండభానునైతిష్ఠిఁజేసి మహాన్నతివెలయుచుండెననియు దక్షిణామంబు సకలకల్యాణనిలయుంబు ననుట సీక్రింది గద్యము తార్కాణించుచున్నది.

“వెండియుఁ జండభాను కృతప్రతిష్ఠుఁడును, ఆఖండలముఖ నిఖిల బర్హిర్భుఖ శేఖామణి మయాఖిమీర్మిత చరణారవిందుండును, సప్త పాతాళ భువనవిష్కంభనిర్భేదసమాసాది తావిర్భావుండును, అమృతస్వయంభూ జ్యోతిర్లింగమయ మూర్తి ధరుండునై స భీమేశ్వరుడు భోగమోక్షప్రదాన దీక్షాధరుండై యందు నసించియుండు...అమ్మహాదేవుచేత నష్టాణ్యక్షేత్రంబు...మహాక్షేత్రంబన మహాలింగస్థానంబన దక్షిణకాశి యనఁ గల్యాణనిల యంబన ననై శ్వర్య మహేశ్వర్యంబును నప్రతిమ వై భవంబును,

నవాజ్ఞానసగోచరంబును నసంఖ్యాతప్రమథగణ సమాతీర్ణంబునై
యశేషకల్యాణనిలయంబై యున్నను.” భీమ. ౩.౧౩.

మఱియు నీ క్రింది గద్యమున భీమనాథుని మహత్త్వము
నుగ్గడించుచు, దక్షా రామమున వెలసిన పరివారజేనత్తులను, చూచి
పరిసరమున నెలకొనిన తీరములను, భీమనాథుని సాక్షాత్కార
మున భీమమండలికిఁ గలిగిన ప్రాశస్త్యమును, ఇతర శ్లోకముల
సంఘటన దీనికిఁ జేకుటైన గొప్పతనమును పరమేశ్వరముఖమున నిల్చు
వెల్లడించియున్నాఁడు.

“అనినం గరుణాసామ్రాజ్య పట్టాభిషిక్తుండగు నాజగత్పతి
వేల్పు బ్రహ్మాండగోళంబునకు మిక్కుటంబుగాఁ జెరిగిన జేహంబు
బొట్టిచేసి, తిరుచుట్టుమాలికలోన గౌరీ జనార్దన కుప్ర కేశవ
వినాయక దుర్గా తాండవేశ్వర సృత్యభైరవులను దేవతా సప్త
కంబు పరివేష్టించి, సకలలోకానందకర పరచారగమనచాపహస్త
రులు నైరృతి భాగంబున నధివసించి అంతర్గర్భగృహంబు లోపల
మాణిక్యాదేవీసహితుండై, సలిలనిధి వృద్ధగంగా కౌంఠేయసహి
త్తుల్యభాగా హేలానదీ సప్తగోదావర మాతృకా పరిస్మృతి ముప
లంబున మధ్యమలోక భాగధేయంబును, విబుధగర్వపతాకావే
దియు, ... ముఖకుండికాతలక సముద్దండపుండరీకమండ మకరంద
బిందు గంఢాపావ్యగ్రనముదగ్ర మధుపమండలాహార గర్భ
కారకోలాహల కరంబిత మకరధ్వజ భుజాదండ మంజునీగృహిణు

1. ఇచటఁ బేర్కొనిన దేవతాబృందము భీమనాథుని నిలగియున్నది
పార్వ్యమునఁ గల యాపరణములో నెలకొనియున్నది.

2. ఈ తిరుచుట్టు మాలికలోనే మాణిక్యాంబిక యుఁ గలను.

3. ఇందుఁ బేర్కొనిన తీర్థము లన్నియు భీమమండలిగోఁ గలవు.

4. యజ్ఞకుండము నేటికిని పద్మపుండములతో నిండియు యుండును.

మకోదండ శింజీగీతంకారంబును. ఆఖండలాది దిక్పాలక భరితగో
 'పురిప్రాంగణంబును, సాదుకాఖడ్గ ఘటికా రసరసాయన మూలి
 కాంజనాకర్షణా దృశ్యాది విద్యాసిద్ధి త్కేత్రంబును,* అత్యాత్రే
 య...వాలఖిల్యా ద్యప్రాశీలినహాస సంయమిసమాకీర్ణంబును,
 కర్ణికారాంచికా కరకమలపుటఘటిత కనక్కునక మణిమయడరు
 రుక ధమధమధ్వని సరస్వగరాసముజ్జ్వలభిత గుహాఖండితాండ
 నంబును,* మార్కండేశ్వర, కుండలాముఖ సంవేద్యాంతరేద్విది
 చాఖ్యకృభీమేశ్వర ప్రధాన నానావిధశాఖోపశాఖాశీర్షసబంధసం
 భరితంబునునై, యజులభువన భవనాభిరామంబై న దత్తారామం
 బును గై లాస మేరుమందరంబుల కంటెను గాంచీచిదంబర కాళ
 మాస్తి శ్రీశైలాది మహాస్థానంబులకంటెను సేతుకేచారంబులకం
 టెను పరిశయంబుగా జేసి, నాత్మేత్రంబునుమరగి, గరళకూట
 కృపీభువ జ్వాలా వస్తుభంబు సంస్కంభించి, త్రిపురజై తేయ
 మదనతీ గండభాగ మకరికాపత్త) భంగంబులు దొలంగించి,
 భీమలింగంబు సర్వమంగళా దేవియుంచానును లోకరక్షణార్థం
 బుగా సభిష్ఠించియుండెను.”

భీమ. ౪-౨౫

దత్తారామమున భీమేశ్వరుని సాత్మాత్కారముతోబాటు
 సకల దేవతాబృందము మహర్షి వర్గము, వివిధశీర్షకదంబము సమ
 కూడి యుండుటచే నీనిమహాత్మ్య మితరతీర్థము లన్నిటికంటెను

5. దేవేంద్రుడు మున్నగు దేవతలు వసిష్ఠుని మహర్షులును గోవుర
 ప్రాంగణమునందు జేడడు గానవచ్చుదునే యున్నారు. వ్యాసభగ
 వానుడు ప్రసాదము నందలి యొక స్తంభమున నెలకొనియున్నాడు.

6. మార్కండేశ్వరతీర్థము - రాజమహేంద్రవరము. కుండలాముఖము
 పండేశ్వరము. సంవేద్యము - వృద్ధగౌతమీసాగరసంగమము. అంతరేద్విది
 వసిష్ఠ సాగరసంగమము. చాఖ్యకృభీమేశ్వరము - కుమారారామము.

గొనియాడఁదగినది యని శ్రీనాథుఁ డీగద్యమునం దుద్ఘోషించియున్నాఁడు. భీమనాథుని మాహాత్మ్యమున కియ్యది పరాకాష్ఠ.

దక్షరామమాహాత్మ్య మీ పురాణమునందుఁ బలుకఁబడుట బలురీతులను వ్యక్తమైయున్నది. ఆగస్త్యుఁడు వ్యాసునితో దక్షరామముతో సరియైన భోగమోక్షధామము వేటొకటిలేనని నాఁడు. అందులకుఁ గారణములు—ఆ పట్టణము దక్షప్రజాపతి యజ్ఞ దీక్షనహించిన పుణ్యదేశమగుట, బ్రహ్మవిష్ణు పురందరాది దేవతలు మహారులును సభదీర్ఘిన చోటగుట, సతీదేవి శరీరమునుండిబయలుదేరిన యోగాన్నిని ప్రజ్వలింపఁజేసిన ప్రదేశమగుట, వీరభద్రుని పరాక్రమవిహార విలాసముల కది నాట్యరంగమగుట, అమృతమయుఁడై దివ్యతేజస్వమీతుఁడై స్వయముగ నాచిరస్థించిన శాంతమూర్తియగు భీమేశ్వరుని స్థానమగుటయును, ఈమయము నీతీరున శ్రీనాథుఁడు వివరించినాఁడు.

పీ. దక్షప్రజాధినాథ మహాధ్వరక్రియా

దీక్షాధిగమ పుణ్యదేశమునకు

బ్రహ్మవిష్ణుపురందర ప్రధానసంపర్క

పరమసంయమి సభాభవనమునకు

దాక్షాయణీయోగ చహవాన్ని రుశ్మేష

సామి ధేనీమంత్రజాతమునకు

వీరభద్రభవజావిహార పాలాసమా

రంభనాటక నాట్యరంగమునకు

నమృతమయా దివ్యతేజస్వయంత్రలింగ

శాంత భీమేశ్వరేశ్వర స్థానమునకు

దక్షవాటంబునకు మోక్షధామమునకు

భోగజన్మస్థలమునకే పురము సరియో ?

ఇట్లు భోగమోక్ష నిధానమగు దక్షవాటిలొ సప్తగోదావరమున
 స్నానముచేసి "త్రాత్రాయుషం జమదగ్నేః కశ్యపస్య త్రాత్రాయుషం"
 ఇత్యాది మంత్రముచే నభిమంత్రించిన విభూతిని మూడు రేకల
 ధరించి, మొదటి ప్రాకారము దాటి లోనికిఁ జొచ్చి, క్రిందిభాగ
 మున సందీప్తరుని, మీఁదనున్న విష్ణునిజూచి, మణిఖచితమైన
 సోపానమార్గమున భీమేశ్వరుఁడు నెలకొనిన మేడనెక్కి, సప్తపా
 తాలములను భేదించివెడలిన జ్యోతిస్స్వరూపుఁడగు భీమేశ్వరస్వా
 మిని గొలుచు మహేశ్వరభక్తునకు ముక్తికి లోపమేముండును ?

సీ. నేదిష్ఠమున సప్తగోదావరంబున

నభిమంత్రిస్తాన మాచరించి

త్రాత్రాయుషమంత్రాక్ష రాభిమంత్రితమైన

విమలభూతి త్రిశుండ్రముగ ధరించి

మొగిలివాకిలి దూతి దిగువశాక్వరరాజు

నగరిపై వెన్నుని ననువుజూచి

మణికిలాసోపాన మధ్యమార్గంబుగా

నభ్రంకషండైన హర్ష్య మెక్కి

సప్తపాతాలభువన విష్ణుంభములను

వెఱచి వెడలిఁ జ్యోతిః ప్రదీప్తమూర్తి

శంభు భీమేశ్వరేశ్వర స్వామిఁ గొలుచు

పరమ మహేశ్వరున శేమి బ్రాంతి ముక్తి.

భీమ. ౧౧౧౧౪

ఈపద్యమున శ్రీనాథునకు భీమనాథునియెడఁ గల భక్తి తాత్పర్య
 ములు, వ్యక్తములగుచున్నవి. సప్తపాతాలములోని పద్యము
 లన్నియు శ్రీనాథుఁడు మూలానుసరణము లేకుండ సర్వయముగ

ననుసంధానించినవి. ఈపద్యమున మాహేశ్వరుడు భీమేశ్వర నెల్లు గొలువవలయునో యాతీరునుగూడఁ జేవించినాఁడు.

అగస్త్యుడు వ్యాసునితోఁ గూడి భీమేశ్వరాలయమునఁ బ్రవేశించెనని తెలుపుచు, నాయూలయ ప్రవేశమునఁ గ్రహముగ నేయేదేవతల నెల్లు సంభాషింపవలయునో యనుక్రమము నిగ్గడించుటయు హృద్యముగ నేయున్నది. అగస్త్యవ్యాసులు అంతర్భవమునఁ బ్రదక్షిణాచూరించుచు తిరుచుట్టు మాళికయాండు నెల కొనియున్న హిమవద్భూధరరాజ తనయయగు భీమనాథునియందేవురాంగనను సేవించి, దుగతివిఘ్నేశ్వరునిగొలిచి, దుష్టానుహతేవికి నమస్కరించి, వటుక బైరవునిజూచి, విష్ణునకు, బ్రహ్మకు, ఇతర దేవతలకు నమస్కృతులు ఘటించి, భీమనాథుని దర్శించుటకై హర్ష్యమునెక్కిరట. ఈ పరివార దేవత లన్నియు ప్రసంగి యానరణలో నుండినవారే. వారిని దర్శించినవెనుక భీమనాథుని దర్శింపవలయుననుటయు నిందు వ్యక్తమగుచున్నది.

పీ. వణికు గుళ్ళులరాచవారి కూరిమికి న్య

భీమాశ్వుశుద్ధాతభామఁ గొలిపి

కంధరంబుననుండి గంధసంధుర మైన

గుట్టవేల్పుఁ గుమారగురునిఁ గొలిచి

కైవల్యనిధికి దుగ్ధామహాదేవికి

సర్వమంగళకు నంజలి ఘటించి

యాశాతటీపటలీ శాటి శాకలు

వటుక బైరవు సిద్ధపరచుఁ జూచి

నలువ సేవించి యిందిరాశాధుఁ గాంచి

యితరపరివార దేవతావితతి కల్ల

నేటికొట్టిచ్చి యెక్కిర మేటిమునులు

మృదుని హాటకకైలంబు మీడినిలువు

అగస్త్యుడు వ్యాసునితో దక్షరామమునందలి విశిష్ట
తను గూర్చి తెలుపుచు, కార్తికేశుద్ధఃపూర్ణమనాడు భీమనాథుని
యూలయుముమోల వెలిగెడి జ్వాలాతోరణము కిందినుండి
ఋకమాలు దూఱిచి నాతనికి స్వామిమును విడుచునమయ
మున యమపురద్వారమును దూఱునక్కఱి యుండదని వక్కా
ణించి యున్నాడు.

గీ. కార్తికేశవేళ భీమశంకరునినగరం

దూలు నెవ్వఁడు చిచ్చుటతోరణంబు

నతఁడు దూఱఁడు ప్రాణనిర్యాణవేళ

ఘోరయమపట్టణ ద్వారతోరణంబు.

ఈ జ్వాలాతోరణమహోత్సవము నేటికిని భీమనాథుని
యూలయుము మోల జరుగుచుండును. ఎందఱో భక్తులు భీమ
నాథుని జ్వాలాతోరణమును దూఱునప్పుడు భక్తితో దామును
దూఱుచుందురు. ఆ తోరణమునకై కూర్చిన గడ్డిని బెచ్చుకొని
పశువులకు దినిపించిన పాడిపంటలు సమృద్ధిగ నుండునను నమ్మ
నముతో పెక్కులు హలికులుకూడ నీ యుత్సవమున బాల్గొను
చుందురు.

సస్తగోదావరమున స్నానముచేసి, భీమేశ్వరుని యూల
యుము మీది పసిండికలశమును గాంచి, పంచాక్షరీమంత్రమును
బఠించు శివయోగికి సంసారపు జంజాలము మరలఁ గలుగదని
వివరించియున్నాడు.

ఉ. ఏట మునింగి లేచి పరమేశ్వరమందిర సౌధవాటికా
హాటక కుంభముంగని వడక్షరమంత్రము జిహ్వా గూర్చి వా
చాటత సత్యతత్త్వఁడగు కాంభవయోగివరేశ్వరు డేల జం
జాటపు సంస్కృతిం బొరలి చచ్చుచు బుట్టుచునుండు బార్వతీ

—౩౩—

వ సంతో త్న వ ము

భీమనాథుండు, దక్షోరామమున నెలకొని భీమమండలిని
నిరాతంకముగఁ బాలించుచుండఁగా నరుఁడెంచిన నసంతసమయ
మున వసంతోత్సవము వైభవముతో జరిపించెనని మహాల్లాస
ముతోఁ జిత్రించి యున్నాఁడు. వసంతోదయమైసంతోసే ఋశు
చక్రవర్తి, భీమేశ్వరునకు కుసుమవినరము కానుకఁ గొని తెచ్చె
నట. దక్షోరామమధ్యమున వసరిన వాయువు లెంతయు
నామోదభరము వెదచల్లినవట. ఏతావునందైనను శ్రీరాముని
గంటమున గాలులు లేఁగెనా యవి వింతయొక్కారము నూర్చు
చుఁ గొనసాగును. అందును వసంతసమయమైనదో? శివసేల?

కా. హేమంతావధిసంప్రబోధగురువుల్ హృజ్జతలేజోఽగ్నిధా
య్యామంత్రాక్షరముల్ పఠిరగిరి వన్యామందవాతూలముల్
వేమాటుం గలశీతనూభవధూవేణీ భరాంతఃసృనా
నామోదగ్రహయాభువుల్ పొలసె దక్షోరామమధ్యంబునన్.

ఈపద్యమున మలయగిరి మందమారుతములు నెలయు
త్రౌఢముగఁ జింతించుచుఁ దనకుఁగల సంస్కృతివాని ప్రయోగ
లాఘవమును బ్రదర్శించియున్నాఁడు. మలయగిరిమీఁది నకు
సమూహమునుండి బయలుదేరిన మందమారుతములు హేమంత

సమయావధిని బోధించు గురువులై మన్మథాగ్నిని ప్రజ్వలించఁ జేయు సామిధేనీ మంత్రాక్షరములై, అగస్త్యుని రాణియగు లోపాముద్రా వేదీభారములోఁ బోనిపిన పూలతావిని గొనివచ్చు నిచ్చగలనై చిత్తారామమధ్యంబున పీచినవలె. ఈ పద్యములో నాతఁడుపయోగించిన పదములు ధాయ్యా, వన్యా, గ్రహయా యిచ్చ అనునవి సంస్కృతభాషలో మాఱుమూలవి. ‘ధాయ్యా’ అనఁగా అగ్నిహోత్రుని ప్రజ్వలించఁజేయుటకై యజ్ఞములందుఁ బ్రసాదించు మంత్రము. దీనినే సామిధేనీమంత్ర మనియు నందురు. “మరిసింహుఁడు ఈ పదమునకు నివర్ణము నిట్లు చేసియున్నాఁడు. “సా సామిధేనీ ధాయ్యాఋక్ యాస్యా దగ్నిసమింధసీ” అనఁగా అగ్నిని మంజింపఁజేయు ఋశ్మంత్రము ‘ధాయ్యా’ యనియు సామిధేనీ యనియు ననఁబడును. దీని యర్థమును చెలిసికొనవలయున్న శ్రోతసంప్రదాయమేనిఁ జెలియవలెను. లేకున్న నమరము నెమరునకైన వచ్చియుండవలయును. ‘వన్యా’ యనఁగా నననసూహము. ‘గ్రహయాఘిపులు’ గ్రహించెడి స్వభావముగలవి. ఈ యెండుపదముల యర్థమును గుర్తించుటకు సంస్కృతవ్యాకరణపరిసాటిని ప్రకృతి ప్రత్యయ విభాగము చెలియుట యావశ్యకము. ఇంక నీపద్యములో భావగర్భితముగఁ బ్రవేశపెట్టిన యంశము ఆమందమారుతములు వేమాఱుం గల శీతసూర్యవ వసూవేదీభరాంతః ప్రసూనామోదగ్రహయాఘిపు లగుట. కుంభసంభవుని భార్యయగు లోపాముద్రాదేవి క్షాప్తులో పలనుండిన పూవుల పరిమళములను గ్రహించు స్వభావముగల వానినిగాఁ గాలులను జేసి, లోపాముద్రకుఁగల ప్రసూనధారణ

క్రీతిని సాకూతముగ కవి వెల్లడించినాడు. లోపాముద్రకు పూవులన్న మిక్కిలి యాస్థయున్నట్లు లీక్రిందివిషయము స్పష్టముచేయుచున్నది. లోపాముద్ర కాళిలో మల్లెతీగలు నాటినట్లును, అవి పుష్పించి విశ్వేశ్వరుని పూజ కుపయోగించుచుండెనా యని యగస్త్యుడు వ్యాసుని తేమవార్తలడుగుటయు నీవిషయమును కుపోద్బలక మని తోచుచున్నది.

వ్యాసుడు, విశ్వనాథుని యాగ్రహమునకుఁ బ్రార్థించి కాళిని బాసి దక్షిణకాళియగు దక్షిణరామమునకు నచ్చుచు మార్గమధ్యమున శుల్యభాగానదీతీరమున పీతాపుర యాత్రానఁ జోవుచున్న యగస్త్య మహర్షిని జూచెను. అగస్త్యుడు వ్యాసుని యోగతేమములు చెలిసికొను నందర్భములో లోపాముద్ర కాళిలో నాటినమల్లివల్లులను గూర్చి యిట్లు పరిశ్రించెను.

క. కాళీనందన కంతే

కాలుల శిరిములకు విరులు కల్పించునొకో

లీలావనాంతరమనమ

మాలోపాముద్ర యడిన మల్లివల్లుల్.

ఇది లోపాముద్రకుఁ గల సుమనోనివోదమును తెలియఁ జేయుచున్నది. తనయిల్లాలు వారఁబాసిలో నాటిన మల్లెల యేవునుగూర్చి ప్రశ్నించినయగస్త్యునకుఁ గూడ నాపూవులు మోడ నాదర మెంత గలదో యీవిషయము చాటుచున్నది. ఈ విషయము సంతటిని స్మరింపఁ జేయుటకే ప్రీత్యామము దత్తా రామమునందలి వాయుపులను 'కలశీతనూభన వధనావీశీభరణాంతః ప్రసూనగ్రహయాళువు' లనుగా సమకూర్చియున్నాడు.

మజ్జియు నిచట పీచిన మలయుగిరి వాయువులకు ముఖ్యముగ నుండవలసిన తైత్త్యము (చల్లదనము) మాంద్యము (మెల్లదనము) సౌరభ్యము (పరిమళము) కూడియుండె ననుటకే యీషద్యము ణాంత పొడిగినది. హేమంతకాలావధిని జెలుపు గురువులగుటచే నీవాయువులు వేడివి లేక చల్లదనము వహించి యుండె నని తెలియుచున్నది. మలయుగిరి మీది వనసమూహమును దట్టి నచ్చుటచేతనే యిది మందహాసుతము లయినవి. ఇతలోపాద్రాజేమి కొష్ఠలోనికిఁ బొచ్చి యచటి పూలతావిని గొనివచ్చుటచే మారుతముల కొక విశిష్టమైన పరిమళము చేకూర్చినది. ఇట్టి విశిష్టగుణములు గలిగిన మందమారుతములు దత్తౌరానుమధ్యంబునఁ బోలినవి; గావుననే యవి మన్మథాగ్నినుజ్వలించఁ జేయుటకు నామధేసి మంత్రాక్షరములుగా శ్రీనాథుని గొటమన నెలసినవి.

ఆవసంశోదయమున లతలన్నియు బుష్పించినవి. తుమ్మదలు చెలరేగి రథాంకారములు చేయుచోడఁగినవి. అచ్చరలు మందార ద్రుమవాటిలో పూలమద్యములు గ్రోలుచు త్రిలోకాధిపతియగు భీమనాథుని హిందోళమునఁ బాడిరట. మన్మథుని మూలమైన స్యము దండెత్తుటను జలఁపించుచు, తుమ్మెదల కోలాహలములు, చిలుకపలుకల యుద్రేకములు, గొరవంకల సల్లాపములు, ఉద్యానవనములలో గండఁగోయిలల కంఠములనుండి విసరిన కోమలకు నూరాకారములును జల గూడినవి. శ్రీనాథుని హేవనములోఁ బడినను కలఘంస్కృతకంఠ కోమల కుహరాకారములను వినిపింపజేయక మానఁడు.

అనంతసమయమున దక్షవాటికలో సచ్చరలు వారు.
రసాస్వాదమున నుత్తిలి వీణలు మ్రోయుచు బాడిరంటు. అది
యాతని నాట జాతరలలోఁ గానవచ్చు పరిపాటి.

ఉ జాదుర జాగురంచు నృడుచర్చర గీతులు వారుచీరసా
స్వాదమదాతిరేకములఁ జంద్రక కాయఁగ దక్షవాటికా
వేగులమీదటన్ గనకవీణలు మ్రోయుచు బాడిరచ్చరల్
మోదమెలర్పఁగా భువనమోహనవిగ్రహం భీమనాథునికా.

భీమ ౨౮౦౮౨.

ఈనాఁడును దక్షరామ పరిసరములను గ్రామదేవతల
జాతరలు జరుగుచుండును. పెక్కురు వారుచీరసా స్వాదముచేసి
వివిధమయిన వాద్యములతోఁ బాటలు పాడుచుండుటయు
జరుగుచుండును. శ్రీనాథుని నాటి యచ్చరలు భీమనాథుని
సేవించెడి వారనధువులై యుండనోవును.

అంతట భీమనాథుఁడు కేళీవిహారముల నందుకొని నాట
వాటించి యందులకు వలయు గంధకర్పూరసస్తూరికాది ప్రసాద
వస్తువుల నొసఁగెనుట వానిని గైకొని సేవభూషణములతోను
గూడి దేవతా స్త్రీలు భీమనాథుని కొలననవిగ్రహం. పిమ్మ
శ్వరుఁడు పాతాళభైరవుఁడు వీరభద్రుఁడు బ్రహ్మచర్యచారి
ఇంద్రుఁడు దిక్పాలురు స్రమధులు దేవతాగణములును గూడ
వచ్చి యాయుత్సవమునఁ బాల్గొని రంట. భీమనాథుని సన్నిధి
వారినందఱును సౌహార్దముతోఁ జూచి కనువన్న చేసికంటినే,
యచటఁ జేరిన వారందఱును వావివరుసలనుబట్టి స్త్రీపురుషు
లొండొరులపై గంధము పసుపు కస్తూరి కర్పూరము మున్నగు

ద్రవ్యములు గలిపిన జలములు చల్లుకొనఁబోడఁగి రని శ్రీనాథుఁ
డిట్లు చిత్రించియున్నాఁడు.

సీ. హేరాశముగఁ జల్లె నెలనాగ యొక్కర్తు

కుంభోదరునిమీఁదఁ గుసుమరజముఁ

గుటిలకుంతల భృంగిరిటిమోమునం దోర్తు

తాకించె నోలగఁదంపుఁ బసుపు

చక్షులు లక్షించి వైచె గండపుటుంప

వీరభద్రునినొక్క నీరజాక్షి

చెవిలోనఁ బాటంగఁ జిమ్మె గొఱ్ఱగనీటఁ

గాలఁదైరవు నొక్క కలువకంటి

కొమ్మ యందంద నొక్కఁత కొమరసామి

యాదలలయందు జవ్వాదియనలు గలిపెఁ

బునుఁగు మణికుంభమున నించి పోసె నొకఁడె

పాలతి విఘ్నేశ్వరుని కుండబొజ్జమీఁద.

ఈవిఘ్నేశ్వరుని ముఁడూక జతఁడు డందురు. ఈగంగానదుఁ డీనాఁడు
భీమేశ్వరాలయమున దక్షిణాద్వారముయుంగలివాకిటనున్నాఁడు.

శ్రీనాథుని కాలమున రెడ్డిరాజులు నెఱపించు వనంగోత్స
వములలో విలువగలయాసుగంధద్రవ్యములు గలిపిననీటిని నొకర్నిపై
నొకరు చల్లుకొనుట యుండువచ్చును. ఈనాఁడును చత్తారామ
సమీపప్రదేశములలో దేవతాకల్యాణములు జరుగునపుడు
పసుపు కంకుమయు గండము కలిపిననీటిని (స్త్రీ) స్వ.రుషు
లొంకొరుల్పఁ జల్లుకొను పరిపాటి గలదు. సీరిలో పురుషు
లెవ్వఁడని యుద్రేకముతోఁ జిమ్మటగొట్టము చేకొని నీరును
చిమ్ముచు వచ్చిన నాయుత్సవములలోఁ బాల్గొను వనితలు శిష్యు

కొనిపోవుటయుఁ గానవచ్చును. ఆశ్చర్యమును శ్రీనాథుఁడు
దక్షవాటిలోఁ గాన్పించఁ జేసినాఁడు.

కుబ్జతరోద్ధతిం గరిహాఖంబునఁ బీల్చి గాతమీనదిం
బుట్టిన సత్ప్రవాహజలభారముఁ ద్రుస్సన నూఁచుచుం బరీ
హట్టమున వృహోత్సవవిహారము సల్పెను గారిదేవి తా
ల్పట్టి గజేంద్రుండు సురభామిను లోలమునం దొనుంగఁగఁ.

విఘ్నేశ్వరుఁ డాద్రేతముమీఁదఁ మండముతో గాతమీనదీజలము
పీల్చి త్రుస్సుచునియూఁచుచు వీధిలో విహారముచేయుచుండఁగా
దేవతాస్త్రీలు చాటున కొదిగిరఁట. పట్టిపన్నుతోత్సన సమయ
ములలో సాధారణముగ నావివరునల్లుగలవారిమీఁదనే చల్లు
టయు నొక పరిపాటి. ఆనెనుయందుచే శ్రీనాథుఁడు త్రొడిసద్యమునఁ
దెలిపినాఁడు.

అమృతునిమీఁదఁ జల్లె నుద్ధాత్తిశక్తి
భారతీదేవి పద్మజానైనిఁ జల్లె
శని మహేంద్రునిఁ జల్లె తనంతశేలి
గంధకయ్యార కస్తూరికాజలంబు,

దక్షరామమునందలి మహోత్సవసమయములలో నాన
యీశాని వేషము డాల్చి, చేతి చూచితొడలెవ్వరొ గిదిగిది
భిక్షులనముసేయు వేళలఁ బూచించు నన్యము లోకముల ను
ల్లఁజేయునఁట. ఆ సాసవేషమును శ్రీనాథుఁ డెరియుఁ ద్రొ
ముగఁ ద్రొచ్చించియున్నాఁడు. భూదలశలతో నిండిన వేగేధరము
పొకముగాఁ బిరుదులపైఁ బొరలియాడినది. కాలిని దొడిగిన
యందెల ఝణత్కారము వ్రేల్లకుఁ బెట్టిన మట్టల చప్పుడుతోఁ

గూడి యిప్పు నింపినది. అందమై కుదురునిండిన పయోధరముల
మీఁద నుత్కలవేటలు మురిసియాడినవి. చెవుల వ్రేలాడు
తాటంకముల వజ్రకాంతలు లేతవెన్నెలను క్రిందుచేసినవి. ఇట్టి
యప్పురూపమైన విలాసములతోఁ గూడినవారవనితలు సృత్యము
లుసేయు సరిపాటిని శ్రీనాథునినోట వెనకుండ నుత్సవ మెట్టు
సాగును. ఆకిది నోట వినవచ్చిన సొంపుఁ బరికింతము.

సీ, విరులదండలతోడి వేణికాభారంబు

పొంకింబు పిఱుందులఁ బొరలియాడ

మణితులారోటికోమల ఝణత్కారంబు

రవలి పట్టెలమ్రోత యవఘళింపఁ

గురుదునిండిన చిన్ని గుబ్బచన్నుల మీఁద

ముత్యాలత్రసరంబు మరువుఁజూప

వలమానతాటంక వజ్రాంకురచ్ఛాయ

లేతవెన్నెలఁ బుక్కిలించి యుమియ

సాని యీశానియై నుహోత్సవమునందుఁ

గేల నవచంద్ర కాంతంపు గిన్నెఁ బూని

పీఠి తాఢిటన మొనర్చు వేళఁ జేయు

మరులనృత్యంబు జగముల మరులుగొలుపు,

భీమ గంగంక

శ్రీనాథునకు దేవుఁరామమున నిట్టి పేశ్యాంగనా సృత్య
ము లానాఁడూ గానవచ్చి యుండును. దాని నీ పద్యమునఁ దాను
మరులు (మోహము) గొని జగములు మరులుగొను నని యతిశ
యింపఁ జేసినాఁడు.

భీమేశ్వరపురాణమునకుఁ గావ్యత్వముద్రా నొసఁగినది శ్రీ నాథుని ప్రతిభావిశిష్టమైన దృశ్య సామ్రాజ్యప్రపద్ధతి కథానాథన కొశలమును. వానికి సరిపడిన ఘట్టముల సంస్కృతములము నం దీతనికి జతఁగూడినవి. సాధారణముగ శ్రీనాథుడు తనకని తాధార సరియైనభూమిలో నడుచుట కనువైన ఘట్టములనే యనువదింపఁ బూనుకొనును. సంస్కృతభీమఖండము శ్రీనాథుని తెలుఁగు భీమేశ్వరపురాణమున కనువాద మని కొందఁ డిందరు; గాని, యది నిశ్చయ మనుటకుఁ దగినయుపపత్తు లెదురుగాన రావు. సంస్కృత వాఙ్మయములో మధురమైన సామగ్రి యేది కంటఁబడినను దానిని తనగంటమున కంటించి తెలుఁగుసీసములఁ గఱగించి పోయుట యాతని కభిమతమైన విషయము. సంస్కృతకవితాసామగ్రి నంతయుఁ దనగ్రంథములలో నింపి, తరువాతి వారికిఁ బథప్రదర్శకుడైన శ్రీనాథుడు సంస్కృతమును పేజి స్వతంత్రముగఁ జెలుఁగుసేతకుఁ గడఁగె ననుటకుఁ దగినయుప పత్తి బలమైనది గానరాదు. ఏదియో యొకమూల నుండిన దానిని తీర్చిదిద్ది మెఱుఁగు వెట్టుటయే యాతని సనివానితనము.

భీమేశ్వరపురాణమును ప్రబంధమును గావించుటకుఁ గూర్చిన వానిలో మూల మాధారము లేకుండ నెలసినది ప్రాచీన మాతృసమునందలివిషయ మంతయును. దీనిలోఁ గృత్యాది, షష్ట్యంతములు, దత్తారామపురవర్ణనమునుగూడ శృంగారిరసమయము గావించుటకే “పర్యంత మందార సారిజాతికవన రమ మాణిక్యరీ సముదయంబు” అని ప్రార్థించి, కృతినాయకు

నకుఁ దనిపిలీట భీమనాయకునియెదుట వేశ్యాంగనాభంగిమములు
ప్రదర్శింపఁజేసినాఁడు. దక్షరామపురవరమును సర్వసంపన్నమృ
ద్ధము నొసరించుచు “దక్షరామవిలాసినివతుల సౌందర్యంబు
నర్ణింపఁగా జక్షుశ్రోత్రకులాధినాయకునకుఁ శక్యంబె?” యని
యబ్బర పోయినాఁడు. అప్పురంబునేశ్వలను, ప్రపంచ మంతయు
స్పృశించేసిని బ్రహ్మగాక ‘జాణదేవర శ్రీ’పంచశరవిరించి’ సృజియిం
చెనట. కావుననే నారిసారును గడు సున్నితముగఁ జిత్రించి
పాలకడలిఁగొనుండి లేవనెత్తి నాఁడు _

శ్రీ. మఘవంగ వేస్తురు మూలఁ గమ్మనితావి

గలుగు క్రొవ్విరులు లోఁ గందకుండ

మురియంగ నేర్తురు మోహనాస్పదమైన

మొగలివాకిటిచాయ నగరపీఠి

వలపింపనేర్తురు వలరాజు గలిచిన

పెద్దకాలమువేల్పు భీమనాథుఁ

బలుకంగ నేర్తురు పాటలాధరముల

మొల్క లేనగవులు ముద్దుగురియఁ

జందురునితోడఁ గల్పకృత్తు ములతోడఁ

దాగతో లక్ష్మితో నమృతంబుతోడఁ

గొడ్డుభముతోడ మున్నీటఁ గలిగినారు

విబుధగంధర్వజాతు లవ్వీటిసతులు.

ఇట్లు నాటివేశ్వల జడలతీరు, విటుల వలపించు సౌరు,
మాటల తీరు నర్ణించి యానాటి వేశ్యాంగవల దేవాంగనాజాతి
వార్ధినిగాఁ జిత్రించినాడు.

శ్రీనాథుడు మందమారుతప్రసారమును గావింపజేసి,
 నాగాలి యెక్కడెక్కడికో పోయి వెలితిపడి బయటబడును.
 అది సంచారముములందు బయలుదేరినా ముత్యమేమిటి.
 దక్షిణామమున బయలుదేరినములమారుతము తిలకస్పర్శ
 ములతేనెలు, పోకెస్త్రావులపరిమళములు పుక్కిలించి నలకను
 నది. కలచునన్యములఁ గామ గోపికల చిన్నగవలమీఁది పై
 టలు తొలగించి, సప్తగోదావరతరంగములమీఁద జలనిహారి
 చేసి, దేవగంధర్వవిలాసినుల విహారపార్శ్వములలోనికి దూరి,
 ఆడుపాములు సేవింపగఁ జెలితిపడుచు మలయజలతల గుబురు
 లలో మెలఁగునట. ఇట్లే మలయమారుతము నొకవిలువిగఁ
 దయారుచేసి, యాతనిధూర్త చేష్టితములను వర్ణించి, బహుశ్రీ
 పరిమేషణమున శక్తి తఱిగి పొదలబోఁబడి తిరుగాడుట కడుహృ
 ద్యముగఁ జిత్రించినాడు కవి.

సీ. తిలకంబు బలుతేనియలఁ బోక మోకల

పువ్వుఁబాళలతానిఁ బుక్కిలించి

కలమగోపికల చిక్కనిచిన్నగవలపై

వటుపల్లవంబులు వాయదట్టి

సప్తగోదావరజలతరంగాలలోహ

కేలీసుఖంబు లంగీకరించి

దేవగంధర్వలీలాపతీహటక

ప్రాసాదవలభిగర్భములు దూరి

ప్రతిదినము దక్షిణాతీపురమునందు

మలయవేలాననీ మందమారుతంబు

గంధసారలతాకుడుంకిముల మెలఁగు

చిలువలేమలు సేవింప జెలితిపడుచు.

ఇంకఁ గుమారారామములలో కూమారవనమారుతములు
 రేగినవి. వానిగమనభంగి వేటు. అవికూడఁ విలాసవతీభవన
 మణిగవాక్షములలో దూరినవి. అచటి ప్రస్తావము కూడ నట్టిదే.
 ఆ వాయువులను పరిమళము మాంద్యము శైత్యము జతఁగూ
 డినవి. కాని యామారుతము లెన్నిటికో యుల్లాసమును గలిగించి
 యుపకరించినవి. కొనుచేటి యందున్న కమలములకు పరిమళభర
 మును గూర్చినవి. నాలికేవనములోని కొస్త పూలమొగ్గలను
 వికసింపఁజేసినవి. అప్పరస్త్రీల పిహారభవనము లందలి ఇంద్రసీల
 మణిగవాక్షములలో దూరి వారికిఁ జల్లఁదనముకలిగింపఁజాలినవి.
 భీమేశ్వరుని విశాలవక్షమున దొప్పచున్న సర్పములకు భుక్తివైట్టి
 నవి. రాజనారాయణస్వామి రమ్యభవనముమీఁదనుండిన గరు
 త్కంఠునకు నాట్యము నేర్పినవి. ఇందఱి కిన్నియుపకృతు లొస
 ర్చిన గూఢనారామవాాయువులు వ్యాసునిమీఁద వీచి యా
 తనికిఁ గల మాఘాయాసము నణచివేసినవి.

సీ. కొనుచేటికల్యాణకమలవండంబుల

శారభ్యభారంబు సంతరించి

నారిశీలాటవీ నవభువ్వుకుహళికా

చిత్రతి కాన్నెటికంబు పీడుకొలిపి

యప్పరః కాంతాపహాగహంబుక హర్యృ

శశి కాంతమణి గవాక్షముల దూర

భీమనాయక దేవు శేరురంబునఁ గా

భుజగహారములకు భుక్తివైట్టి

రాజనారాయణస్వామిరమ్యభవన

తార్క్ష్యకేతనపతికి నర్తనము గఱపి
పొలిసె నధ్వపరికాంతి పొడ వడంగ
మానిరదుక్తిఁ గుమారవనావిలములు.

భీమ. ౨. ౧౨.

ఇచ్చటఁగూడ కుమారారామవనములు ధూర్త విటక్ష్మ
త్యములు కొన్ని జరుపకపోలేదు. నారికేళాటనినవపుష్పసహ
కావితతికిఁ గన్నెఱకంబు వీడుకొలిపిన నట. ఈకన్నెఱకమును
వీడుకొలుపుటలోనే కావ్యకళ యుట్టిపడెనున్నది. వృంగ్యముగ
నొకవిటఁ డొకవేశ్యకుఁ గన్నెఱకము వీడుకొల్పినపరిపాటి నిది
స్ఫురింపజేయుచు శృంగారభావమునఁ కొక ముద్రనేసినది. ఆ
విటనే యప్పరఃకాతావిహరిహర్మ్యములతో గవాక్షముల దూరు
నట్లు చేయుటయు శ్రీనాథునిరసప్రవాణదృష్టికి సహజము. సిమ్మటి
వన్నియు వాయువులకు నహజముగ నుండెడియవత్పతి సామగ్గి
చిత్రణమునందే పర్యవసన్నములు. సౌరభ్యశీతలభారమునహించి,
భుజగహారములకు భుక్తివెట్టుటచే నెలితిపడి, ముందరించిన వన
వాయువులు గావుననే, కాశీవిప్రయోగమున్ననుచున్న యధ్వపరి
శాంతిచే దపించుచున్న వ్యాసునిమాడ్గాయకాసములను, అట్టివృ
నణఁపఁగల్గినవి. ఇచట వ్యాసుని మాడ్గాయకాసము వీరుట్టిన
“యప్పరఃకాతావిహరి హరికహర్మ్యభోకాంతిమందిగివాక్షములు
దూరి” రా నక్కఱలేదు. ఈని శ్రీనాథుని గిరిటముల గాలులు
రేఁగెనా మూలమూలలకుఁ బోయి కాసి బయటికి గానేరవు.
రహస్యసలములకుఁబోయి యొకకొత్త గుణమును దేకుండ

నుండవు. కాని యాగుణమును గ్రహించుటకు పాఠకులకే వదలి వేయుటలో నాతని కొక యుల్లాసము.

అంధ్రకవితకు ప్రబంధముద్రా నొసంగిననాటి నుండియుఁ గవులు ప్రసంగము నెట్టులో కలిగించుకొని కొన్నివర్ణనములు తప్పకచేయుచు వచ్చిరి. సూర్యోదయసూర్యాస్తమయములు చంద్రోదయచంద్రాస్తమయములు సీవర్ణమునకుఁ జెందినవియే. కాకిదాసాదికవులుకూడ తమ శ్రవ్యదృశ్యకావ్యములలో పీవి కొకప్రత్యేకస్థానము నొసంగి, కల్పనలతోఁ జెప్పించించి చిత్రించియున్నారు. సంస్కృతపరిపాటిని జెలుఁగులోనికి సంపూర్ణముగ నవతరింపజేసఁ దలచిన శ్రీనాథుఁ డావర్ణనముల నెల్ల విడనాడును. వ్యాసుఁడు కాశిని వదలి దక్షిణకాశీకిఁ బయనము సాగించునపుడు పీనిని నాలిగింటి నొకచో గుదిగుచ్చి పెట్టినాఁడు. ఇది మూలములో లేకున్నను కావ్యత్వముద్రా నిచ్చుటకుఁ బని పట్టి కూర్చినదియే. కాని గీనఁ గవితాసాష్టన మెంతయు జతఁ గూడినది.

సూర్యాస్తమయము కాణొచ్చినది. వెంటనే అన్నపూర్ణదేవి సిద్ధవాహినిసీతలతో జలకమాడి కై నేయఁదొడంగినది. విశ్వనాథుని యంతర్భాసనములో తాండవారంభమునకు మద్దలలు మోసినది. కాలభైరవుఁడు మధుపానగోష్ఠికిఁ బ్రారంభ మొనరించినాఁడని. కనూరస్వామి నాహన మగునెమిలి కంఠము సాచి కొక్కొక్కో యని ప్రేమకారమొనరించినది. తుమ్మెదలు ముకీలింపనై యున్న పద్మములను పీడి చుంతివిఘ్నేశుని చెక్కు

లమిఁది కుత్సంతతోజేరినని. రాత్రినేక రాత్రెయుండినంతనే కానవచ్చినవారి నందఱును రసికలను మధుపానమత్తులను జేయు నుత్సంత కలవాఁడుగావుననే శ్రీనాథుఁ డిట్టిచిత్తరువును నీసి నాఁడు. చరమాచలశిఖరమున దినకరుఁ డొక్కఁడై తిడివు మనల సంతనే శ్రీవిశాలాక్షిని చిలుబంటిపనుపాడి కై నేయ నిగ్గుచు చేయించుటయందే శ్రీనాథుని భావుకత యామిషియున్నది. ఈ నీసపాదము ధ్వనిప్రధానమైన వాక్యము. దానిలో ప్రియసమా గమోత్కంతను ధ్వనింపఁజెసినాఁడు కవి. కొమరుసామిరభము కంటముసాచి క్రేంకారము చేసె ననుట యెంతయు వచనలోని సౌకుమార్యమును జిలికించుచున్నది.

సీ. సిద్ధవాహిని నీటఁ జలుబుతి పనుపాడి

శ్రీ విశాలాక్షి కై నేయఁదొడఁగె

మొరసె నంతగ్లేహమున విశ్వవాయుక

తాండవారంభ మర్దలరవంబు

మందార తరువున్న మధుపానగోష్ఠిక

జ్వారంభ మొనరించె భ్రగవుఁడు

కొక్కోకోకో యని కొమరుసామిరభుఁడు

కంఠంబు సాచి క్రేంకార మిచ్చె

మొగుడఁ బాటిన యుచినమలను బాసి

గములు గములుగ మత్తభృంగములు గూడి

దుంఠివిఘ్నేశు చెక్కుటత్సంతఁడ జేర

నభినవంబైన యపరసలభ్యాగమమునె.

భీమ. ౧౦. ౧౦౦.

ఇటులనే సూర్యోదయారంభమును గూడ వెలుగునుడి కారపు సౌరుతో తీయఁగఁ గొనసాగించినాఁడు.

నం. తెలతెలవాఁడు జంభరిపుడిక్కునఁ దోచె ననూరురాగముల్
 పలపలనయ్యె దీప్తికిలఁ బద్మవనంబుల పట్టుదాంగనా
 కలకలముల్ చెలంగె వెడకన్న మొగిడ్చె లలిం గుమద్వతుల్
 తెలతెలవాఁడు జంభరిపుడిక్కునఁ దోచె ననూరురాగముల్.

భీమ ౨. ౪౨.

ఒక దృశ్యమును పాఠకులకుఁ గన్నులయెదుట సాక్షా
 త్కరించునట్లు చిత్రించుట కవితాశిల్పమున కొక పరాకాష్ఠ.
 శ్రీనాథుఁడు ఈ "కొకచో నట్టి శిల్పము నద్భుతముగఁ జిత్రింపఁ
 గల దట్ట. కాళినుండి వచ్చిన వ్యాసుని, తుల్యభాగానదీతీరమున
 సగిన్ద్రవదాని యెదుర్కొనునప్పటి దృశ్యము మిక్కిలి రమ్యముగ
 తెలిసినది. ఆ దృశ్యములో నొక పరమమాహేశ్వరాచార పరా
 యుణుని చిత్రించుచు వ్యాసభట్టారకుని మూర్తిని మనయెదుటఁ
 బట్టినాఁడు. ఆతఁడు మూఁడు చేతులు లేరునట్లు నుడుట భస్మము
 దాల్చినాఁడు. ముడతల రుద్రాక్షమాలికలు దాల్చినాఁడు.
 బూడిద దేహమున యజ్ఞోపవీత కృష్ణాజినము లమరించినాఁడు.
 కంఠమున చిగురుకాకులఁ బోలిన జడలు దాల్చినాఁడు. చేత నొక
 బ్రాహ్మసాత్త్రిము (నేత్ర) యందొక దర్భపనిత్రము, మూపునందు
 సుప్తబ్రహ్మచర్య సూచకమగు పాలాశదండమును; శరీరము
 పరమాలయేఘమును బోలిన నీలిమతోఁ గూడి సాలవృక్షమువలె
 నెత్తుగ నెన్నుచు. ఆతని యాశ్శతిగేయ తాతఁడు పరమాభాగవతుఁ
 డనియు, మహాపేశ్వరాచారసరాయణుఁ డనియు, మహానులలో
 నగ్రగణ్యుఁ డనియుఁ బలుపుచున్నది. అట్టిపులినసంభవమునిని
 కలశసంభవముని పొడగాంచె నట. మాహేశ్వరాచారవీధిలో

మెలంగడలంచినవాని కీవేషము; ఇట్టిస్వరూపము జతగూడవలె
ననుటను నీవర్ణనము తెలుపుచున్నది.

సీ. భస్మత్రిపుండ్రాంక ఫాలప్రదేశుని

రుద్రాక్షమాలికారూఢవక్షు

నుపవీతకృష్ణాజినోత్తరాంగునిఁ బల్ల

వారుణాంబిజిజటాపటలధారుఁ

దామ్రపాత్రాంగులీదర్భమాలపవిత్రుఁ

దరుణకింశుకతాదండధారుఁ

బ్రాహ్మషేణ్యవిసీలపాథోధరశ్యామ

సాలపృక్షప్రాంశుఁ జారుడేశుఁ

బరమభాగవతోత్తమప్రథమగణ్య

విమలమాహేశ్వరాచారపీఠిపథికు

నఖిలనీవారముష్టింపచాగ్రవరునిఁ

బులినసంభవుఁ బొడగాంచెఁ గలశజాండు.

భీమ - ౧. ౧౩.

ఈవక్తాను లిరువురును గలిసి; యొకరి నొకరు కౌఠులించు
కొని, కుశలప్రశ్నములు చేసికొనునప్పుటి నై ఖండితము, వ్యాసాచార్యు
కాళిఁ బొసిన కారణముఁ జెప్పుట కాముఖమునది. వ్యాసాచార్యు
ముఖమునందలి వికారము గుర్తించి నరసింహ భక్తుఁ బొసెడి
మొత్త నడిగినప్రశ్నలు కాళిలో నివసించుటకు బాధించునని
గలిగెడివిన్ను కారణముల నుగ్గడించునది. అయిననుకూల
సగమ్యనకు వ్యాసాచార్యుఁ గలుగు నవ్యాభిప్రాయ స్వరూపము
చున్నది. దానిని వ్యక్తముచేయుటలో శ్రీనాథుని ముఖములోని
తీరుడనము తొలఁదనము.

సీ. లోలార్యునకు నీకు లోలోన నేమేని
 బోటి పుట్టదు గదా! మాటమాట
 వెనకయ్య శ్రీడుంతివిఘ్నేశ్వరస్వామి
 ధిక్కరింపడు గదా! తెగువ నిన్ను
 వాఁకొన్న నిన్ను మధ్యాహ్న కాలంబున
 నరయకుండదు గదా! యన్నపూర్ణ
 నెపమేమియును లేక నీయెడఱమ్మనఁ
 బాటిఁ దప్పఁడు గదా! భైరవుండు

నెట్లు పాపితి మిన్నేటి యిసుకతిప్ప
 యెట్లు పాపితి వానలం బేనుకొను
 లెట్లు పాపితి వవిముక్తహట్టభూమి
 యెట్లు పాపితి విశ్వేశు విందుధరాని.

వ్యాసునకుఁ గాశిపైఁ గోప ముదయించుటకుఁ గారణము
 నర్జునునప్పటిగద్యము రసానుగుణ మగునై లిలో నడచినది. శైలి
 లోని వేగమే గోపమునకుఁ గూడ నొకవేగమును గూర్చు
 నదిగా సిద్ధమైనది. వ్యాసుఁ డగస్త్యునితోఁ గాశిలోఁ దాను బడిన
 యుడుములు తెలుపుచున్నాడు. “మధ్యాహ్న కాలం బగుట
 నిరూపించి, భీమోపాత్రంబులఁ గేలఁబూసి, యతికఠోరజఠరక్షు
 ధాగ్ని తాపంబునకుఁ దోడగు తపనమయ ప్రచండకరణకాండ
 ప్రకాండంబులు నెత్తి మండింప, లేదు నడువుండు పొండు కూడ
 దనునిషేధవాక్యంబులు చెవులు నిండికొన విప్రవాటంబులఁ బ్రతి
 గేహంబును బరిభ్రమించి, విసికి విసిమాలి వేసరి యలసి
 యారటఁబొంది సొలసి జూఁకించి తూలి దూపటిలి యుల్లంబునఁ
 గోధం బగ్గలించిన” వ్యాసుండు కోధాంధకారముచేఁ గన్నులు

చీకటులు గొమ్మగా, తన్ను జూచెడి శిష్యులు భయభ్రతులగు
నట్లు లతివేగముతోఁ గేలఁ దాల్చిన భిక్షోపాత్రమును సూర్యు
వ్రక్కలగునట్లు తాతి మీఁద నడివీధిలో చిమ్మగొట్టెనట.
వ్యాసుని రాద్రోదేకము తదనుగుణమైన బంధముల నుచితము.

శా. కుక్షిప్రోద్భవనిపురతః తనుష్కృతాంధకారంబునన్

జక్షుర్ రెండును జమ్మచీకటులుగా సంరంభశుంభనతల

భేక్షుచ్చాతుగ్రలు భీతిబాంధఁ గడు నుద్రేకించి హస్తాంబునన్

భిక్షోపాత్రము తాతిమీఁద శతధా భిన్నంబుగా పై చితిన్.

కాద్రోసస్ఫూర్తికి సరిపడినవృత్తము, ఆరభివృత్తి, పుష్ప
గుణము, తదనుగుణమైన ద్వితీయచతుర్థవర్ణ సంయోజనముతోఁ
గూడిన సమాసములు, క్షకారప్రాసము నీపద్యమునం దమరినవి.
పద్యము పూర్తియగునరకి వ్యాసుఁడు భిక్షోపాత్రము నిశ్చయ
ముగఁ బగులఁ గొట్టినాఁ డనిపించుచున్నది.

అసమయంబున ప్రత్యక్షమైన విశాలాక్షిని శ్రీనాథుని
వచన శైలిలో నతివిచిత్రముగఁ జిత్రించినాఁడు. అన్నపూర్ణాక్షి
శ్రీనాథుని హృదయములో వేదాంతవదోమహావనిషదర్శకుని,
వృద్ధసీమంతిని, పంచాశద్వర్ష వయస్కుయును; ఆమెతోఁ జాభారతము
పలితసారమై యొరిగినదట. మునుపలిచిత్ర వాగ్దళములతో నెది
నక్కెంబాడు వీణు చన్నులవ్రేఁగుఁదనంబున నొడుకెఱుంగు
జలదరించిన దని శ్రీనాథుఁ డనినంతనే మినుపొరబొగ్గెనుమని
జలదరించును. ఆమె బోరుతలుపు వాయుఁడట్టి, వేయిపాదముల
జరణపల్లవంబు సాచి చూచిన చూపులో నొకనాట్యభంగిమను
జిత్రించిపెట్టినాఁడు. అప్పటియూమె వెణుదకన్నులు నివంగధ్వజుల

సతీరపాతీనచ్చాయాదాయాదంబులై తలచుట్టును బలిసి పొలిచి పవనం. ఈయసమానము, కన్నులవిస్తృతియు నిరుపమానములు. అప్పుటియాపెయెలుంగు కలమధురవీణాశ్వాణ పాణింధమమై తెలిసిన దంట. ఇచ్చటి గద్యమున శ్రీనాథుని మధురభావన భావకులై నవారికి అనిర్వచనీయ మనిపించును. ఆమెను బరికించు నప్పుటికి వ్యాసునకేగాక పాతకలకు సైతము భయసంభ్రమములు పొడమును. ఈభావములే కాశీఖండమునఁ గద్యరూపమున వెలసినవి. ఉదాహృతిగా నిచటినదనము నచఃకేద్యములు గూడఁ బరికింతము—

వ. అసమయంబునఁ గాఢికానగర సోమవీధికా భవనవాటికా మధ్యంబున నొక్కయింటిమచ్చకంటి, పంచాశద్వర్ష దేశీ న పలితసారంబైన వేణికాభారంబు కైవడ, ముడునలి చక్ర వాకంబులతో నెకనక్కెం బాడువీచుచున్నుల వ్రేగుఁద నంబునఁ దనూవల్లి జలదరింపఁ, గంకణ ఝుణఝుణతొక్క రంబు దోరంబుగాఁ గ్రక్కున గోపురద్వారంబు బోరుతలుఁ, వాయుండట్టి, యందియలరవలితోడం గూడి మట్టియల మ్రోత త్రిభువనంబుల నురుజగొనం, దేరుగడవయోలం జరణ పల్లవంబు సాచి, యనంగధ్వజవటకతోరపాతీనచ్చాయాదాయాదంబులైన వేణాదకన్నులు తలచుట్టునుంబలిసి పొలయుఁ, గలమధురవీణాశ్వాణ పాణింధమంబైన యెలుంగు నెత్తి యోబాగ్రహ్లాగోష్ఠమా ! శాపము పంపారించుము.”

భీమ. ౨౨. ౧౧౦

తనలి పాటపాట వరశంధ్రుకతోఁ బరితండులాన్వయ
క్రి నటియింపఁ గై చదిలి క్రేకనిచున్నులు పాలవంకిలై

కౌ ననీయార్ప వాలు తెలిగన్నులు కన్పితనంబు వీడ్కొనక
మానినిహస్తమూఁది యొకమంజులభాషిణి వచ్చె వీధికిన్.

ఈ వేదపురాణశాస్త్రప్రదవీనదవీయసియైన పెద్దము

త్రైపువ కాశికానగరహేటకపీఠశిఖాధిరూఢయ

య్యాదిమశక్తి సంయమివరా! యిటు రిమ్మని పిల్చె హస్తసం

జ్ఞాదరిలీల రత్నకట కాభరణంబులు గల్లగల్లనన్.

ఈప్రకరణమున విశాలాక్షీదేవి వృద్ధసీమంతినియైనను విశ్వనాథుని శృద్ధాంతము గావుననే శ్రీనాథుఁ డామెరామణీయకమును మఱింత యందముగాఁ జిత్రించినాఁడు. ఇంతకు శ్రీనాథునకు స్త్రీచూత్రము గానవచ్చిన నామెవేణీభరమును, యురోజములఁజీరును, కంకణ క్యాణమును, అందియలరవళిని మట్టెలమ్రమోతను వినిపింపక మానఁడు. కాని యవి యన్నియు వయసునుబట్టి యకాచిత్రివి వహించియుండును.

అన్నపూర్ణాదేవి వ్యాసునితోందఱసాటు నణఁచి, “ఈ పరమేశ్వరునకు కూరిమిభోగపురంధి; దానిపై నీకుఁ గోపింపు. దగదు. ఇప్పటికే నీపై నిందుహేళి కెంతకోసము వచ్చియుండునో! నీవు బ్రాహ్మణుఁడవుగావున నీవు చేసిన సేరము సెనుకఁగూడదు. మఱి మాటాడక నీవు భిక్షుగొనుటకు రమ్మని వ్యాసుని నీగుఱ్ఱ రునిగఁ జేసినది. ఆదేవిదాక్షిణ్యమునకు వ్యాసునిహృదయము కరగిపోయినది. విశాలాక్షీకి మఱింత జాలికలుగునటులు ప్రసంగించినాఁడు. ఇచటి వ్యాసుని ప్రసంగమును గవి తెలుపుము సరసముగ నడిపించినాఁడు. పద్యమంతయు వాత్సల్య ముదికపడు నట్లు సాగినది.

కా. తల్లీ! యిన్నిది నాల కేనియు సుధాధారసస్యందియై
 యుల్ల బున్ సుఖయింపఁజేయు పలు కల్లో వింటి మిప్పటిలోఁ
 బెల్లఁకొన్నకతాన నే నొకడనే భిక్షునకు వృత్తునో
 యెల్లన్ శిష్యులఁ గొంచువత్తునొ నిజం బేర్పాటుగాఁ బెప్పుమా!
 ఈపలుకులతో నాజగన్మాతహృదయము ద్రవించినది. శిష్యుని సీపుఁ
 గూడుకొని మాధ్యాహ్నికక్రియలు గంగానదిలోఁ దీర్చి వెంటనే
 రండు. ఇంతలో నే నింటిలో వంటకము చేయించి మీకందఱకుఁ
 నప్పిగ భోజనముఁ బెట్టెద ననినది.

ఈభోజనప్రకరణ మంతయు శ్రీనాథుఁడు చాల వింతగను
 సంప్రదాయానుగతముగను నడిపించినాఁడు. కాకిలో నన్నపుష్కా
 పుని పెట్టించిన భోజనము లన్నియు, ఆంధ్రప్రదేశములోని భోజన
 ములై వెలసినవి. రాణివాసపుమర్యాద లన్నియు నేర్పడినవి.
 శంభుభోజనఁబుచ్చేత వ్యాసుని రాక యెఱిగించిన వెనుక, విశాలాక్షి
 బంగారుగొడుగుపావలు తొడుగుకొని, రెండవవయసుతాంబూలక
 గండవాహినికై నండ పట్టుకొని యేతెంచి రండు విచ్చేయుండని
 సగౌరవముగా లోనికిఁ దోడ్కొనిపోయి, వివిధోపచారసమే
 యైన చతుశ్శాలాభోజనమందిరమున వృద్ధానుపూర్వంబుగ
 వ్యాసుని శిష్యులనుగూడ నుచితాసనంబులఁ గూర్చుండ నియ
 మించినది. నీనిలో మునిమీఁది గౌరవము అన్నపుష్క కుఁ గల
 గాచరికము పెల్లవఁగుచున్నది.

ఆదేవియాజ్ఞ చే దివ్యవనితలు వచ్చి అరటాకులు పెట్టిరి.
 ఆయరటాకులలో తెలుఁగుతన ముట్టివడినది.

క. మొగి విరిసి కలకు గూడక

పగులక తెడలుపును నిడుభుఁ బసిమియుఁ గలరేఁ

జగురరటాకులు పెట్టిరి

ఒకరిగ నడేవియాజ్ఞ దివ్యపురంద్రుల.

— ౧౦౭౯ —

అగ్రము లున్న యరటాకులు; చివరివఱకు పిడిచి, పుష్పము లేన పగిలిపోక పొడవు వెడలుపు వచ్చుచున్న గల లేతయరటాకులు దివ్యపురంద్రులచే వేయించినాడు కవి. సదార్థములకంటెను అంతయు నాకరకములుగా నుండినవి. ఇట్టి యరటాకులతో భుజించుట తృప్తికర మనెడి కవియూహను మన కీషద్యము చెప్పుక చెప్పుచున్నది. కావుననే కీష్యులకు వ్యాసునికె. గూడ నాయురటాకులు చూచినంతనే గుండె ర్దులైనది.

పిమ్మటఁ బంక్తిపంక్తికి వచ్చి విశాలాక్షి గంధపుష్పభూష దీపములతో నర్చించి పూజ లొనర్చినది. అందఱుఁ గూడి శాంతి సూక్తములు పఠించి యీశ్వరున కభిషేకములు చేయు మనినది. ఈయమృతాన్నములు ఈపదార్థములు మెల్లఁగ భుజింపుడు : మీభుక్తిచే విశ్వనాయకుడు తృప్తి వహించుఁగాక యని, పుష్ప కాచారప్రపత్తు లన్నియు వెలయువఁజేసినాడు అన్న పుష్ప దేవిచే కవి. క్రమముగా నందఱి నిట్లు ప్రారంభించుచు నొక యాపోశనములు పోయించినది. అరటాకులు నేసి, పుష్పములు లేకుండ నీయమృతాన్నములు ముదగిలించి భుజింపఁ జేసి నట్లు వారికయినను వింత గొలుప కుండునా? అట్టియట్లుగా కవి సహజముగఁ జూపించినాడు.

ఈ పండితచాప్యముం బొగవువానయుం బొగపొలుకొనవలయు

భాండసమృద్ధిసంపదయుం బానవిధూరియు నర్జునునిశం

బండజయాన రిత్త ప్రయ మాడెడు నేడును భోజనంబు లే

కుండుట గాననయ్యె ససితోత్పలగంధయు నేమి మాయయో!

చ॥ చల్లని సౌమ్యదృష్టియుఁ బ్రసాదము మాధురియు న్వివేకము
 న్నెల్లదనంబు మాధ్యమును నిర్మలినత్వముఁ జూడవచ్చినన్
 గల్గ యొకింతయేనిఁ బొడగానఁగ రా; దరటాకు చూచినన్
 యుల్లనె గుండె యోగిరము కాకములుం బొడగానరామికిన్.

అ. ౧౩౩, ౧౩౪.

సాత్రాకుడై కాజ్యము చిలికి పదార్థములు వడ్డింప కుండుట యేమి
 చోద్యమా? యనుకొనిరి. కాని యిన్నాళ్ల వలె గాక యీనాఁడు
 మనల సందటను బూజించి, మనచే దీవనలు గైకొని, యపోసా
 సంబులు వడ్డించిరి. ఇది యంతయు వ్యర్థము కావచ్చునా? యని
 తృప్తిపడిరి. అకలిచే నటమటించువారి కాపాటియూరట గలుగు
 టయు సహజముగనే యున్నది. ఎల్లవారికి నాపోశనములు
 పోసిరా? భుజింపుఁడు. లెండు. మీ కిది యవ్యత మగుఁ గాక.
 పొద్దు పోయెను నుండి. అని దోసిలి యెత్తి నమస్కరించుటయు,
 భోజనావసరములతో పూజ్యులకుఁ జేయు గౌరవపరిపాటి. ఈ
 నాటికి నాంధ్రదేశమునఁ గానవచ్చు నదియే.

“ఆముత్తైదునయాజ్ఞ చే బ్రాహ్మణు లందఱు ఆపోశనము
 లెత్తిపొతనే అరిటియాకునడిమికే, బిండివంటలు దివ్యాన్నములు,
 పక్షాన్నములతోనిండిన పదార్థములు నొక్కపెట్టున నవతరించినవో
 అని తెలిపిన శ్రీనాథుడే, వచ్చినపదార్థము లన్నిటి నొక్కటా
 క్కటగ మరల వివరించి తెలిపినాఁడు. ఈవివరించుట శ్రీనాథు
 నకుఁ గల భోజనప్రియత్వమును, ఆతనినాఁ డాంధ్రదేశములో
 నుత్తమ భోజనావసరములం దుపయోగించు పదార్థములును
 మనకుఁ దెలియుచున్నవి. లేకున్న పై వాక్యముననే పత్రిపాత్రీ

మధ్యంబున నవతరించిన పదార్థములజాతి యుత్పత్తియుఁ బ్రతీయించునే యుండఁగ, ఈవిశ్వతి యుక్కుటయేలేదు.

ఉ. పప్పును బిండినంటలను బాహుసముల్ ఘృతముల్ గుడియింట
గుప్పలుగాఁగఁ జాట్టునను గూర్చుఁగఁ గూడిన యేదుఁబ్రాంతలై
ల్లప్పురభోగివంటకముఁ గమ్మని తాలెపుసాజ్జెపిండితో
నొప్పులుగా భుజించిరి బుధోత్తము లాడిటిచిచ్చుపెచ్చునన్.

ఈతెలుఁగునాఁటి పిండివంటలను తెలుఁగునుడికారముతోఁ బెల్లినాఁడు.

కా. ద్రాక్షపాపకఞ్డశర్కరలతో రంభాఫలకేళితో
గోక్షీరంబులతోడ మండెగలతోఁ గ్రాన్నేతితోఁ బవ్పతో
నక్షయ్యంబగు నేదుఁబ్రాంతకలమాహారంబు విశ్వంకతం
గుత్తు ల్నిండఁగ నారగించితిమి యిత్తుద్రాక్షధాకాంతికిన్

భీమ. ౨. ౧౩౯, ౧౪౦.

ఇది సంస్కృతకై లిలో నడచిన పదార్థవర్ణనసరిపాటి. ఇంతటితో సరిపెట్టక “ఇవిధంబున నాజ్యధారాప్రవాహంబును నర్క-రాక్షోదసికతాంచితంబును, బాయసాపూససంపన్నంబును, కలమూన్నపూర్ణంబును, ద్రాక్షగోక్షీరక్షౌద్రపుంజ్యోతిశుభంజ మండితంబును, రంభానారికేళఫల శాకపాకసాకల్యకల్యంబును, మోషబదనావలీపానకప్రచురంబును, శరచ్చంద్రచంద్రికాభవభవభవమృద్ధులైన భోజనోత్సవంబు... అన్యన్యనోరథవిహారఘంటావిధింబునై, హృవర్తితై” నని తనివిటీట మఱియొక మాఁబు విప్రులీకరించినాఁడు. ఈవర్ణనములో తుదిని వ్యాసునినోట సనిపించినాఁడేగాని నిజమునకు “అన్యన్యనోరథవిహారఘంటాపథము” అని తనకుఁ దృప్తియైన భోజనమునే యుగ్గడించినాఁ డని చెప్పవచ్చును. శ్రీనాథుఁడు

భోజనము నెవరిచే నెవరికిఁ జెట్టిగచినను ఖండశర్కర పాయసము పునరపప్పు కమ్మగాఁగచిన ఆలనేయి పానకములు దధిఖండములు లేకుండఁ జూసేయఁడు. శృత్వాదిని లింగనమంత్రని నవీనరుక్మాంగ మనిఁజేసి యాతనిచే ద్వాదశీపుణ్యవేశలంఘనగూడ నిట్టిభోజనమునే పెట్టించినాఁడు.

శీ. ఖండశర్కర జాన్ము కండచక్కరలు దో

సెలు వడ లేన్ పానెములతోడఁ

కమ్మగాఁ గాచిన కటియాలనేతితోఁ

గమనీ ఈసుచభక్ష్యములతోడఁ

సంబారములతోడి కాక పాకములతోఁ

బక్ష్మమైన పెసప్పప్పుతోడఁ

దేనియధారతోఁ బానకములతోడఁ

శిధిరపాడబరసకేఁజితోడఁ

నచ్చలవణాదికముతోడ నమృతఖండ

పాండరగదైన దధితోడ బ్రాహ్మణులకు

భోజనము పెట్టు ద్వాదశీపుణ్యవేశ

లింగమంత్ర) నవీనరుక్మాంగదుండు.

భీమ ౧. ౬౦.

ఇంతవఱకుఁబోనేల? ఓరుగల్లులో పూటకూళ్ల యింటిలోఁగూడ నొక సూర్య ఉట్టిభోజనమునే పెట్టించినాఁడు క్రీడాభిరామములో.

ఉ. కప్పరభోగివంటకము కమ్మనిగోధుమపిండివంటయున్

గుప్పెడు పంచదారయును గొత్తగఁ గాచిన యాలనే పెస

రప్పనను గొమ్మనల్లనఁటినఁ దులు కాలుగు నైదు నంజాడుల్

లప్పలతోడఁ గొర్రెదరుగు లక్ష్మణవజ్రులయింట రూకకుక్క.

ఇట్టి యుదాహరణము లన్నియు శ్రీనాథునిభోజనవియత్వము నకే తారాణములు. ఈప్రకరణమునం దది కొంత యతిమాత్ర

ముగా నడచినది. అప్పుడు వ్యాసునకు శిష్యులకు నేర్పజేసయ్యాఁక
లియు నట్టిదే.

తరువాత విశాలాక్షీవిశ్వేశ్వరులు మానిబృందమునెదుట
సాక్షాత్కరించినప్పటి మూర్తిసైభవము చిత్రాశర్వకము. ఇరువు
రకు సమానమైనభూషణాదికము గుణసంపదయుఁ గల్పించి కడు
నొయ్యారముగ రంగస్థలముమీఁదికిఁ బ్రవేశపెట్టినాఁడు. ఆ
మూర్తిసైభవము పరికింతము.

సీ. చంద్రబింబానన చంద్రకళామాలి

నీలకుంతలభార నీలగళుఁడు

ధవళాయశేషుణ ధవళాభలాంగుఁడు

మదనసంజీవని మదనహరుఁడు

శాగంకనిభయాన శాగకుండలధారి

భువనమోహనగాత్ర భువనకర్త

గిరిరాజకన్యక గిరిరాజనిలయఁడు

సర్వాంగసుందరి సర్వగురుఁడు

గారి క్రివిశ్వశాభుండు కనకరత్న

పాదుకలు మెట్టి చట్టలు పట్టుకొనుచు

శేఁగుదెంచిరి యొయ్యార మెసక మెసంగ

విహరణీడ మాయున్న వేది కవుచు.

భోజనములు పెట్టునపుడుమెత్తులనడుమఁ జరించునస్పటియున్న పూర్ణ
ర్ణసౌఖ్యాగ్రము ప్రత్యేకముగ నొకదృశ్యమునఁ జూపించి ప్రదర్శిం
చును. ఆదృశ్యము వ్యాసునకేగాక మనకును భక్తభావమును
గలిగించును. అచిత్రాణములోని యొయ్యార మతిసరిసము,
మిక్కిలి సున్నితము. అన్న పూర్ణాదేవిపాదనూపురరూపరూపనాద
ములు పద్మములోఁ బ్రతిధ్వనించినవి.

ఈ. వేలుపుగిడ్డియందు బరుస వేదియందు గల్గుకుబంబుఁ దోడ రా
లాలితపాదనూత్రరయులంఝుల నాదము లుల్లసిల్లఁ జైఁ
తేలచెలుగు దూలఁగ విశ్వంఖలవృత్తిఁ జరించుమండె నీ
లాలక యన్నపూర్ణ యమృతాన్నముఁ దెట్టుచు నన్నిపంతులకా.

అ. ౧౪౩

ఈ యన్నపూర్ణయే కరుణాకటాక్షముతో నీక్షించి, భీమనాథుని
గొలిచి మోక్ష మొందు మని యుపదేశించినది. ఆ యుపదేశమే
వ్యాసుని భీమమండలికిఁ గొనితెచ్చినది. విశ్వనాథుని యాగ్రహ
మునకు లక్ష్మ్యభూతుఁడై నను విశాలాక్షి యనుగ్రహమునకుఁ
బ్రాత్రిఁడై నందుననే యాతనిచాదరజఃస్పర్శచే భీమమండలి వ్యత్ర
మగుట చేకూడి, శ్రీనాథునకు రసభరితమైన కావ్యవస్తువు నను
కూడుటకు నదను చిక్కినది. వ్యాసునకు విశాలాక్షి యిట్లభయ
మొసఁగినది.

స. వెలుగుకు మోతుమార! పదివేలవిధంబులైన నిన్ను నే
మఱవ; మఱేడకుం బనుట మాని, కుఖంబున దక్షవాటికన్
దుఱుగలి గొన్న సమృద్ధముతో గమనింతుము; భీమనాయకుం
డఱగొలులేని వెల్పు నిధానాభ్యుదయంబులు నీకు నయ్యెడున్.

భీమ అ. ౧౪౪.

ఈ విధముగ నీ ద్విధియాశ్వాసమునందలి వర్ణనములు, ఇతివృ
త్తము, కథాకథనసౌష్ఠ్యము, రచనలోని పరిపాకము భీమేశ్వర
పురాణమునకుఁ గావ్యత్వమును సమకూర్చినవి.

హ ల హ ల భ క్తి న ము

భీమేశ్వరపురాణమునకుఁ గథానాయకుఁడు శ్రీభీమేశ్వర
మహాదేవుఁడు. దేవహితమునకు నకలలోకరక్షార్థము నాతఁడు

గావించిన మహత్తరకృత్యములలో ముఖ్యముగఁ బేర్కొనఁదగినవి అమృతావహములు నైనవి రెండు. వానిలో మొదటిది హాలాహలభక్షణము; రెండవది త్రిపురాసురసంహారము. ఈ రెండును నితరదేవతల కేపాటియు సాధ్యములు గాక, పరమేశ్వరుని నిగ్రహనుగ్రహపరత్వమున నిర్వహింపఁబడినవి గావున, సార్వత్రికవతి మహత్త్వమును గొనియాడఁ గడఁగినదములందు సైతమియితీవృత్తములు వర్ణింపఁబడియున్నవి. హాలాహలభక్షణమునకుఁ బూర్వరంగమైన క్షీరాబ్ధిమథనమునందుఁ గొంతవఱకు నిష్క్రమనకుఁ బ్రాధాన్యము కలదు; కాని త్రిపురాసురసంహారము మాత్రము కేవలము శివునియవతానమే. కావుననే శివభక్తులు డలు పరమేశ్వరుని మహిమ నుగ్గడించువట్టులందు ముఖ్యముగఁ త్రిపురాసురసంహారమును బేర్కొందురు.

కవికులగురువగు కాళిదాసు, మేఘసందేశమున హిమవత్స్వర్యతమునందలి హరచరణన్యాసమును వర్ణించుఘట్టములో,

“శబ్దా నంతే మధుర మనిలైః కీచకాః పూర్వయాః”

సంరక్తాభి స్త్రిపురవిజయో గియతే కిన్నరీభిః”

అని హిమత్స్వర్యతమునందు, కిన్నరస్త్రీలు మధురీకణములతో త్రిపురవిజయమును గానము చేయుచుండు రని తెలిపినాడు. ఇట్టి గేయమైన యితీవృత్తమును శ్రీనాథుడు భీమనాథుని మహిమ నుగ్గడించుటకై యీకావ్యమున సంతరించియున్నాడు. త్రిపురాసురసంహారము చేయవలసినయక్కఱ యెప్పుడుటకుఁ గారణముగా క్షీరసాగరమథనము జరగూడినది, అమథనవే జన్మిం

చివర హాలాహలమును భక్షించుటచే బరమేశ్వరునిమహత్త్వము పరిపుష్టమై, భీమనాథునకు భీమేశ్వరనామధేయము వార్ధకమైనది. హాలాహలముగఁ గార్యకారణభావ సమన్వితములై యీరెండుకథలును చతుర్థాశ్వాసమునందుఁ గవగూఢి యీపురాణమునకుఁ గావ్యతత్వము నాపాదించిపెట్టినవి.

కావ్యమునందు తప్పక యుండవలసినవి నాయకుఁడు ఇతివృత్తము రసము అనునీ మూఁడున్ను ఈమూఁడిటికి సమపరిపుష్టి జరిగి సుపుష్టి యది యుత్తమకావ్య మగును. ఈమూఁడింటి నిర్వహణము నందే కవికిఁ గలప్రతిభ వ్యక్తమగును. ఈకావ్యమునకు నాయకుఁడు భీమనాథుఁడు. అతని మహిమను వ్యక్తముచేయు నితివృత్తములో రసవత్తరమైనది ద్రిపురవిజయము. ఇచటి రసము వీరము. దానికిఁ బుష్టిని బిచ్చినది హాలాహలభక్షణము, నప్పటియట్లుతరనమును. హాలాహలముగఁ గీచతుర్థాశ్వాసము రసబంధురై, తీర్థక్షేత్రమాహాశ్మృతిములనడుమ సవతరించి, కావ్యవస్తు విస్తారకమై విలసిల్లినది.

దక్షిణరామమున మహర్షు లందఱు నొకచో జేరియుండిగఁ 'మంకలబిడను మహర్షి భీమనాథు మహత్త్వమును పుంపు పునఁగ వేడ్క - యగుచుండు నాకు నానీతి దగు మీలోన నొక్కఁ గూడు' అని యడుగఁగా, కుంభసంభవు నియోగమున వసిష్ఠ మహర్షి యుపక్రమించి, పరమేశ్వరునకు దక్షిణరామవాసికి భీమేశ్వరనామము నెలసినవిధము నిట్లు ప్రస్తావించినాఁడు.

క భీమకుగు గరళకూటము

ధూమియు గగనమును దిశలఁ బొడచూపినచో

భీమగతి మ్రింగె; గావున

భీమేశ్వరుఁ డయ్యె నితఁడు బిరుదాంకమునకా.

భీమ. ౪. ౪.

భూమిని గగనమున దిశలఁ — అని యుండుట యుక్తముగాఁ
దోచెడిని.

భూమ్యాకాశములందు, దిక్కులన్నిటను నింజి మిక్కుట
మైన భయము నొదవించిన కాలకూటవిషమును భూరికరమైన
గీతిని మ్రింగినాఁడు గావున దక్షిణరామవాసియును పరమేశ్వరునకు
భీమేశ్వరుఁ డను పేరేర్పడిన దని నిర్వచనము. దేవతల సమరులఁ
జేయుటకై యమృతము నుత్పాదించు యత్నమున శివకేశవుల
కీరుప్రరకును సమస్రాశాన్య మేర్పడియున్నది. ఇరువుర శోభా
టును లేకున్న నమృతము దేవతలకు లభించునదిగాదు. కావున
నీ క్షీరసాగరమథన వృత్తాంతము శివవిష్ణు మహిమలఁ బలుపు
వృత్తాంతములందు రెండిటను గూడ ప్రసక్తమే యగుచుండును.

కాలకూటోత్పత్తి ప్రకారము హరవిలాసమునందును నర్జు
నమైనది; కాని యచట దుర్వాసుని శాపమున స్మితున కింన్న
యమృతభాండాది వస్తుజాతము క్షీరాంభోనిధిని బడి, దేవతలకు
దూరముకాఁగా వానిని మరల నుత్పాదించుటకై క్షీరాంభిముఖ
నము కావింపఁబడినది. ఇచట నట్టులుగాక దేవదానవులకు
రులతోఁ గలహించుకొనునపుడు, దానవులను బరిమార్చుటకై,
దేవేంద్రుఁడు విష్ణువుతో మంతనముచేసి రాజకీయతంత్రముగా
నమృతోత్పాదనమున కారంభ మేర్పడును.

దేవదానవులిరువురు గూడినగాని మందరపర్వత మంథా
నమున క్షీరసాగరమథనము గావించుట వలనుపడదు. అట్టి యద

నున నొంహారులపైఁ బగఁబూని యుద్ధనన్నద్ధులైన దేవదానవులకు సంధిని బతగూర్చవలయును. దానికి సర్వవిధములఁ దగిన వాఁడు బగన్నాటక సూత్రధారుడగు శ్రీమన్నారాయణుడే; కావున నాతనితో మంతనముచేయుట కదను, క్షీరాబ్ధికాయ నిద్ర మేల్కొంచిన సమయము. అతఁడు శేషతల్పమున నిద్రించి యుండఁగా క్షీరసాగరమును మధించుట వలనుపడదు గదా! కావున నట్టియనకాశముఁ బరిశించి, ఇంద్రుఁ డుపేంద్రునితో మంతనము చేసె నని తెలుపుటకు, శేషకాయ నిద్రమేల్కొన్నయొప్పుటి చిత్తరువు నీరీతిగఁ గవి యవతరింపఁజేసినాఁడు.

సీ. దివ్యాయుధము నైదు భృతచేతనఁబులై

శత్రుసంగహరణు సంస్తుతింపఁ

బుంబుఁగుఁజేఁడు క రాజ్యములు రెండు మొగిడించి

భూతతాదేశంబు పొలుపు నరణు

సౌఖ్యానుభవలై నన కాదియోగిందుఁ

అనురాగవీక్షణం బభిలషింప

నూగురంభాస్తంభయుగళంబుపై నుంచి

లక్ష్మీ శ్రీపాదపల్లవము లొత్తఁ

బన్న గంధశభోగతల్పంబుమీఁదఁ

దత్తకారత్నదీప్తి మైతకుకుఁ జూపఁ

బాలమగ్నితీలో నిద్ర మేలుకొన్న

హరిఁ బండితమాప శేతంచె హరిహయండు.

౪. ౪౫.

క్షీరాబ్ధిత్వమునుండి నిద్ర మేల్కొంచిన దివ్యవైభవ మీపద్యములందు నందముగఁ జిత్రితమైనది. నిద్ర మేల్కొంచిన తఱి నెవ్వనిమానసమైన పోసన్నముగ నుండును. ఇంద్రియములు

బాహ్యప్రపంచ విషయములందుఁ బ్రవృత్త మగుటకుఁ దగిన యుద నదియే. కావున నట్టి యుదము చూచుకొని దెబ్బగనిద్ర నుండి మేల్కొంచి, జగదవసరమౌవ్రావణుడైన నానాముఖుని నొద్దకు దేవేంద్రుఁడొంటరిగ వచ్చి, రహస్యముగా హితకార్య చర్య చేసి, ఆవిషయము రెండవచెవికిఁ దెలియఁగఁడ ననితోబుట్టిన బడసి తనశిబిరమునకు వెడలిపోవుట నిటఁ గవి సున్నితమున నెఱుఁగునుడికారములతోఁ దెలిపినాఁడు.

గీ. ఒంటి నెఱెంచి మంతనం బుండి నిలిచి

చక్కదరుతోడ హితకార్యచర్య చేసి

యేఁగఁ జేసేందుకొ డిరుచెవి నెఱుఁగఁకుండ

సిద్ధసంకల్పుడై యాత్మశిబిరమునకు

క. ౫౦౦

రాజకీయవ్యవహారములు చాల రహస్యముగా నానోచి వడగినవి. అందును యుద్ధమునకు సరిబంధించిన వ్యవహారములు మఱిత యేకాంతముగా జరుగవలయును. కావుననే బోధి ముక్తి డొంటిగా వచ్చి, దేవతాకార్యసిద్ధికై కేలుఁ బ్రసక్తియు బ్రాప్తియు శ్రీహరితో మంతనముండి, హితకార్యచర్య చేసినాఁడు. తాము చర్చించినవిషయ మేపాటి పొక్కినను, వ్యవహార మంతయుఁ గవి పోవుటయే గాక శత్రునిరోధ మసాధ్య మైపోవును. శ్రీహరితో మంతనముచేసినంతనే యిందుకొడు సిద్ధసంకల్పుడై తనకార్య పరిపాటి నిరుచెవి నెఱుఁగఁకుండఁ దనశిబిరమునకుఁ దరిలిపోయినాఁడు. ఇరుచెవి నెఱుఁగఁకుండఁ జేయవలయును గావుననే కపికూడ మన కాయురపురచర్య నించుకై నను దెలుచకుండఁ దరువాతి కార్యమునకుఁ దిగినాఁడు.

వెంటనే శ్రీమన్నారాయణుడు, దేవదానవులనడుమ సంధి నేయ సమకట్టి యిట్లు లుద్బోధించెను.

క. ఓ వెణులార! యేటికి

నీవెడెగు విచారములు సహింపఁగ రాదా

యేవారికైన మేలా

చావు లతర్కితము లఁగఁగ్రసంగ్రామములన్?

గీ. కుడిచి కూర్చుండి మీరేల కొఱతయైన

కుమ్మలాడెద శో యన్నదిమ్మలార!

గొఱ్ఱ కొవ్వయు సెలగఁజ్ఞై గొఱికినట్లు

కట కటా! మీవివేకలు గాడుపడఁగ.

ఈపద్య మాంత్రియుఁ జక్కని తెలుఁగుజాతీయములతో నిండి సంధిసలుకులు సమన్వితములుగఁ గూడినది. కుడిచి కూర్చుండి కుమ్మలాడుట కుపమానముగ, గొఱ్ఱ కొవ్వ సెలగఁజ్ఞై (బాణమును) గొఱికినట్లు స్పదనుట మఱింత చక్కఁగ పాసఁగి నది. సంస్కృతసమాసాడంబరముతో నిండించెడి శ్రీనాథుఁ డచ్చు తెలుఁగుపదముల కూర్పునందుచు సీడఁబోని రచన సాగింపఁగలుగు ననుట కిది తార్కాణము. మఱియు వారితో—

“భద్రసువర్ణ పీఠికలపైఁ గొలుపుండి త్రిలోకరాజ్య ము

చ్చిద్రముగాఁగ నేలుట విశేషమొ చచ్చుట తా విశేషమొ”

కావున సుధాపానంబున జరామరణంబు లుజ్జగించి సుఖం బనుభవింపుడు; క్షీరసముద్రమథనంబునం గాని సుధారసంబు సంభవింపదు; కావున ఆదికచ్ఛపము మూలాధారముగా, మంద రపర్వతము మంథనదండంబుగాఁ, శేషుఁడు తఱితొడుగా క్షీర

సముద్రమును మధింపవలయునని చెప్పివారి నొడఁబఱచినాఁడు. ఇంద్రోపేందుల రహస్యకార్యాలోచన మిట్టియమృతమథసకార్యారంభమునకు దారి చూపినది. శౌరిపల్కులు విని సమ్మతించి సముద్రమథనమునకుఁ బూనుకొనిసంతనే ముఁగాంతకుఁడు బాహుస్తంభచతుష్టయంబున మందరమహాధరిము నెత్తి శిఖరసందోహములు బ్రహ్మాండముఁ దాఁక, నుద్ధతితోఁ జెచ్చి షోఠసముద్రముఁ జేర్చెను.

మందరమంథానమునఁ గావించిన సముద్రమథసపద్ధతిని, మథనమునకు వలయు సామగ్రిని శ్రీనాథుఁ డానందసముఁ జక్కఁగఁబ్రదర్శించి యున్నాఁడు. సంస్కృతములమున సంక్షేపముగ నుండిన యీవిషయమును విస్తరీకరించి చక్కనిదృశ్యము సర్వాంగసాష్టవముతోఁ జిత్రించినాఁడు.

సీ కపటకచ్చప మైన కైటభాంతకువీఁతు

శౌమరు మీతిన చుట్టుకుసురు గాఁగ

నారసాతలమాల మైన మందరమహా

ధరణిధరంబు మంథాపకముగ

దండకూ కాన్వయాధ్యక్షుండు వాసుకి

తతపరిగ్రహణమాత్రంబు గాఁగ

నావహప్రవహదు అగుమారుతంబులు

తగులఁగట్టిన యాఁకతాగ్ర్థు గాఁగ

బలిత్రురోగములగు దైత్యపరివృధులును

వివిజనాయకుఁ డాదిగా దేవతలును

దరిచి రంబోధి ఘమఘమధ్వానరవము

భువనగోళంబు దిక్కులు చెల్లుడువడఁగ

ఆదికూర్మమువీపు చుట్టకుదురు. పాతాళము నంటిన మూలముగల మందరాచలము కవ్వము. పాపజేడగ్గు వానుకీ తరిత్రాడు. అవహము పౌవహము మున్నగు మారుతములు అంకత్రాళ్లు. బలిముఖ్యదానవవీరులు దేవేంద్రాదిదేవతలు కవ్వము ద్రిప్పువారు. క్షీరాంభోధిని మథింపఁగాఁ జెలరేఁగిన ఘమఘమః ధ్వానము లోకములు దిక్కులు నన్నియుఁ జెవుడుపఱచినది. ఈ మథనమునుండి ముందుగఁ బుట్టవలసినది సర్వలోకభయంకర మైన కాలకూటవిషము గావున, దానియాటోపము తోడనే హాలాహలోత్పత్తి ప్రకారమును వర్ణించిన వచనరచనయుఁ గొన సాఁగినది.

ఈవచన మనుష్ఠానబహుశమై బీభత్సరసమున కనువైన శైలిని గొనసాఁగినది. ఇరువదిపంక్తుల యీవచన మంతయుపొచ్చుతగ్గులు లేకుండ నేకరీతిగ నడిచినది. హాలాహలోద్భూతిచే లోకము లన్నియుఁ బరిభ్రమింపఁ జాలినయుద్ధతి చెలరేఁగినట్లులు చిత్రించినాఁడు కవి. ఈ రచనలో శబ్దచిత్ర మధికమే యైనను అర్థసౌష్ఠ్యవమునకుఁ గొఱత మాత్రము లేదు. కొంత యుదాహరింతును.

న. ఇవ్విధంబున సురాసురవ్రాహంబులు మదంబులు ముదంబులు శౌర్యంబులు ధైర్యంబులు క్రౌర్యంబులు వీర్యంబులు హంకారంబులు హుంకారంబు లుల్లాసంబులు ప్రహంసంబులు బలంబులు చలంబులు... బెంపులు గుంపులు పరువులు మురువులు గెఱయ మెఱయ, బాహవష్టంభసంరంభవిజృంభణంబునఁ

దరతరంబ తరువందరువం దరిత్రాడుసాపతేని యొడలిమలకలు
పురులు విడి దుగ్ధారవంబు ఘూర్ణ మానంబయ్యె ;
సప్పుడు . . . భృంగసంకాశంబును నీలజీమూత సన్నిభంబును
గల్పాంతసమయ వహ్నికల్పంబును గాలమృత్యు ప్రళయంబును
యుగాంతాగ్నివర్ణంబును నైన . . . కోలాహలాభీలంబయి హాలా
హలం బుద్ధునింప—

నది చూచి విష్ణువుతో సైతము దేవత లునును వన్నె
తెరిగి భయభీతులై పరమేశ్వరుని శరణుఁజొచ్చిరి. సరమేశ్వరుఁ
డును దనయభయహస్తము నాచి, దేవతలతో విూరు నెఱు
వ కుండుఁ డని తెలిసి, హలంకారముతోనాఁడు ఘోరహాసము
గావించి యా కాలకూటమును దనహస్త పద్మమునగిను నిలిపి
తీరును కవి రాద్రమునకుఁ దగినయారభటిలో నడిపించినాఁడు.

మ. పలుహలంకారమహోత్సహాసకలనం బాతాళధూస్వగ్గసం

కటసన్నాహసనాదభరం బయిన యా కాళంకాలాగ్ని ధూ

ర్జటిహస్తాబ్జనూనంమఁ గైకొనియె నాశ్వాఃకలత్యైశ మ

ప్పటివేళకా మదభృంగ మయ్యె శశిభృత్పాన్యబ్జమధ్వంబునకా.

ఆహాలాహల మావిర్భవించినపుడు తొలుత భృంగాకృ
తిలో బయలుదేరినను క్రమముగా బ్రహ్మాండమంతయు నిండిన
కాలాగ్ని సన్నిభంబైనది. కాని యీశ్వరునిహలంకారముతోఁ
గూడినయట్టహాసముచే మరల మదభృంగాకారమునకే వచ్చినది.

ఇచట నడుమ నొందినవృద్ధిని వచనములోఁ దెలిసినాఁడు
గాని తగ్గుటలో మాత్రము కృమపరిణామమును దెలుపలేదు.

హరవిలాసములో హాలాహలోద్రోకము క్రమముగ తలుగుటను సాగనుగఁ జిత్రించినాఁడు.

చ. జలధర మంతయై కరటిచందము నైకొని సూక రాకృతి
న్నిలిచి పికింబుతో దొరసి, నేరడుపఁడునుబోలె నుండయై
కలశపయోధిమంధనముఖంబునఁ బుట్టిన యమృహాహూ
హలము కిన్మండునన్ శివునిహస్తసరోరుహ మెక్కెఁ జాక్కగన్.

హర. ౬. ౬౪.

ఈపద్యమునందలి వర్ణన మెంతయు సముచితముగ జల గూడినది. లోకమునంతయు నిండిన కాలకూటము పరమేశ్వరుని హుంకారముచేఁ దోలుట మేఘమంతయై, ఆవెనుక నేనుఁగు వరాహము పికముల యాకృతితోఁ బోలినదియై క్రమముగ నేరె చుపండువలె నుండయై తుదికి సీశ్వరునిహస్తసరోరుహము నెక్కు సరికి నొకచుక్క-యాకృతి వహించినది. కావుననే శివుఁడు రస సింధుఁడు రసఘటికను మ్రింగినట్లు విషమును గుటుకున మ్రింగె నఁట. ఈగరభభక్త్యాపద్ధతి రెండిట నొకే పద్యమున శ్రీనాథుఁ డిట్లు చిత్రించినాఁడు.

క. కటుక మగువిషము విషధర

కిటకం బగుకేలఁ బూని కాతూహలియై

ఘటికాసఁసిండుడు రస

ఘటిక యును బోలె శివుఁడు గుటుకున మ్రింగెన్.

రససిద్ధిని సాధించిన యోగులు ద్రవరూపమయిన పాదరస మును ముద్దగాఁ జేసి, దానిని మ్రింగి, జరామరణవరితు లగు దురు. విషభక్త్యాపద్ధతియుట యలవరించుకొనినవారికిని రససిద్ధి

యేర్పడునని రసశాస్త్రమునకు సంబంధించిన రహస్యము. నీలకం
తు నారాధించిన భక్తులకే, యీశ్వరపీఠ్యమగు పాదరసము నాస్వా
దించి తన్మూలమున విలక్షణసిద్ధులను బడయుట, విషభారణము
చేయుఁగలశక్తిఁ బడయుటయుఁ గలుగుచుండఁగా, సకలసిద్ధులను
భక్తుల కొనఁగఁజాలిన యీశ్వరుఁడు కాలకూటమును మ్రొంగు
టలో నాశ్చర్య మేమియు లేదనుటను ధ్వనింపఁజేయుచు శ్రీనా
థుఁడు శివుఁడు 'విషము గుటుకున మ్రుంగెన్' అనినాఁడు.

హాలాహలము పరమేశ్వరుని కంఠమునందే నిలిచిపోవుట
కీసమయమున నొకవంతనన్ని వేళము జతగూడినది. కాలకూట
విషము కంఠసీమఁ జేరునరికి హిమాచలకన్యక, తనభర్తను కౌఁగి
లించుకొను నెవమున తనబాహులను జాట్టి యిట్టు వాళ్ళొనినది.

ఈ చుట్టు దిగించి పట్టి, పురనూదన యాగరళాగ్నిఁ గంధరా
ఘట్టమునలదు నిట్లు; మదిగాక దిగంబడనిచ్చిలేని లోక
బట్టన నున్న లోకముల భస్మము సేయు; కలార్చిలేని, జ
లబట్టన నున్న లోకముల భస్మము సేయు; నిజము చెప్పితిన్.

పరమేశ్వరుఁడు కుక్షిలో నిమిడిననచు స్తభవనములు గల
వాఁడు. సముద్రమథనమునఁ బుట్టి లోకములన్నియు దహింపఁ
జేయు హాలాహలమును బాహ్యప్రపంచము భస్మము కాకుండు
టకై, లోకానుగ్రహార్థము మ్రొంగ నుద్యమించినాఁ డీశ్వరుఁడు.
అది గోంతు దిగెనేని కుక్షిలోనిభవనము లన్నియు భస్మమగును.
వెలుపలి కుమిసిన బాహ్యప్రపంచము భస్మమగును. కావున నిరు
తెరఁగుల భవననాశము తప్పదు. అందులకై గరళమును గళ
నీముయందే నిలిపివేయు మని సర్వలోకజనని ప్రార్థించినది.

అజగజ్జననిప్రాధన సంగీకరించి, సర్వలోకసుఖసంభాతయగు శంభుఁ డింద్రసీలమణిభూషానిర్విశేషముగ ఛాద్యమైన యాకా కోలవిషమును దనగళసీమయందే నిలిపినాఁడు. హాలాహల మతి ఛాద్యము. దానిని భక్షించుటయుఁగూడ నతిఛాద్యమైన కృత్యమే. అట్టి లోక కల్యాణకరమైన కృత్యమును దుద్రుఁడే చేసె నని యీక్రిందిపద్యమున రాద్రరసభావావిర్భూతి యేర్పడునట్టులు చిత్రించినాఁడు.

శా. శంభుఁ డంబికపల్కు గైకొని, జగత్సంరంక్షకార్థంబు సం
స్తంభించెన్ నిజకంఠగోళమున విశ్వక్షోభ సంతాప్తసం
రంభారంభ విజృంభణోద్భటక ఛాద్యంబుఁ గాకోలమున్
జంభారాతిమణిప్రకల్పితవిశేషానిర్విశేషంబుగన్.

ర. ౭౦.

నాటినుండియే పరమేశ్వరుఁడు సీలగ్రీవుఁడై వేదపురాణాదులందు నుతి కెక్కినాఁడు. కాలకూటవిషవిజృంభణము సమసినవెనుక పునర్మథనమున నమృతకుంభాదిదేవభోజ్యపదార్థములు పాల్కుడలినుండి వెలువడఁగా, వాని నన్నిటి నొక్కటొక్కటిగ దేవతలు గైకొనిరి. ఆపుట్టిన సర్వమంగళాస్పదంబయిన వస్తువులలో కమలాలయయుత్పత్తి, యామె పుండరీకాక్షుని వరించుటయు సర్వాంగసౌష్ఠవముగఁ గొనసాగినవి.

సీ. సంపూర్ణపూర్ణమా చంద్రబింబంబుతో
బుట్టెఁ డెల్లని తమ్మిత్రువుమొగ్గ
విరిసె నొయ్యయ్యన వేలాపనీవాటి
పరమాన కోమలాస్ఫలనమున

వాసించె నఖిలదిగ్విలయంబు మధుగవి
 స్తారకేశరధూళి సౌరభములు
 సంభోజమధ్యంబునం మున్నవంబొందె
 మహిత కాంతిచ్చటా మండలంబు

అందు మణిక్య కాగ్రసింహాసనమున
 లక్ష్మీ యుదయించి హస్తపల్లవమునను
 బసిడితూదండఁ బూజించె బద్ధవమున
 నర్చ వరియించె లీలాస్వయంకరమున.

(౧. ౨౨.)

క్షీరసముద్రమును దరువదరువఁ గల్గునట్లే భావనము
 కొస్తాభములు, ఉచ్చైశ్చైరావగాహలు స్మృత్యరసి సామాన్య
 ముగఁ దెలిపి సద్బాలయయుత్పత్తి కారణార్థమున వన్యము, సేవి
 తయుఁ జిత్రముగఁ జిత్రించినాడు. ఆ వన్యము ముగియగా ముంద
 భరూపమునఁ బొడసూపుచు, పూర్ణ చంద్రునితో సాను భక్తి, సు
 దుర్గినిపోలికఁ బలుపు వహించినది. శ్రీగురుగ నా ముగియు
 నముద్రాకరవనమునుండి పొదలిన మండరూపమునామృతమున
 మెల్లమెల్లఁగ వికసించినది. తోకులు విచ్చి క్షీరములు బయ్యిడి
 నంతనే పరాగమునుండి పరిమళములు పుట్టఁగ నిష్కలశము
 నలముకొనినవి. అట్టి వద్యమధ్యమునుండి మహాత్ముని కాంతి
 మండలపూర ముప్పలిగినది. ఆకాంతిమండలము నడువఁ బూజి
 క్యకర్ణిక (దుద్దు) యను సింహాసనమునందు లక్ష్మీదేవి యుద్భ
 వించినది ఆమె కరపల్లవమున బంగారుపుదండఁ దాల్చి, పూర్ణ
 కాక్షుని స్వయంవరమున వరించి, యా పూదండలోఁ బూజచేసి
 నది. ఈ వద్యమునందు పై నాలుగుపాదములందు కావ్యమునకుఁ

బౌద్ధమైన మాధుర్యము వెల్లివిరిసినది. సాకుమార్యము పద్యమునందే కాక, దానిని జీర్ణించు తీరునందు మఱిత తొలఁకియా జినది. శ్రీనాథుని సీసముల కూర్పులోని శిల్పము సర్వాంగసుందరమై యువతరించినది. ఒక్క-పద్యము వికసించిన తీరు నాలుగు సేపసేపములలో వికసించినట్లుగా నున్నది. అట్లే నా పద్యము చుట్టిన నున్నది.

సంపద్యముల నన్ని సమ్యగయిన నిర్ధి పరియించే లీలా స్వయంవరమున నొకటిగాఁడు. పద్యాలయ యగుటచేతనే పద్యసమయని ప్రితితో లీలాశిల్పమైన స్వయంవరమునందు వరియించినదట. ఈ స్వయంవరమును సంస్కృతకవి యొకఁ డిట్లు చమత్కరించియున్నాడు.

శ్లో. అభ్యాసే హసితం పితామహ త్రస్తం కపాలాత్తి చ
వ్యవృత్తం గుగు రిత్వయం దహం ఇత్యావిష్కృతా భటతా
పాలామిపతి రిత్వయం దహం పితామహాభిర్య
నామాద్యః పుగుమోర్తిమోరయమితియో న్యస్త స్స పుష్పంజరిః.

శ్రీరసాగరకన్యక పద్యమధ్యమునుండి లేచి, సముద్రతీరమునందున్న దేవతాగణమును లక్షించి, పూలమాల చేతఁ బట్టుకొని, స్వయంవరమునకుఁ బయలుదేరినది. ముందుగ బ్రహ్మను జూపి 'ఈతఁడు పితామహుఁడు' అనినంతనే నవ్వినది. యువతి తాతను బెండ్లాడుట కంగీకరించునా? పిమ్మట నీశ్వరుని జూపి 'కపాలి' అనినంతనే వికృతమైన కపాలధారణమును విని భయపడినది. ఈతఁడు 'దేవగురువు' అనినంతనే మొగము తిప్పివేసినది. 'దహనుఁడు' (అగ్ని) యనినంతనే తన్నుఁగూడ దహింపఁజేయు నేమో యని భీతిల్లినది. ఇందుని జూపి ఈతఁడు 'శచీ

పతి' అని యీతని వరింపు మనఁగా, అడుగు పెట్టినంతనే నవలి పోరు సంభవించు నని యనుయోజనము. తుదికి విష్ణుని సూపి, ఈతఁడు 'పురుషోత్తముఁడు' అని తెలిపినంతనే సిగ్గుచేరి దలవంచుకొని పద్మాలయ పద్మనయనునివక్షమునఁ బూలమాలిక వైచనఁట. ఇట్టి లీలాస్వయంవరమును శ్రీనాథుఁ డీపద్యమున ధ్వనింపఁజేసినాఁడు. కమలాలయ వరింప ననునైన దేవతాసమితి యచటనే కూడియుండెను; గాన స్వయంవరమునకై యత్న ముక్కుట లేకయే హేలగ నామె పురుషోత్తముని వరింపఁగల్గిన దనుట యిచట వ్యక్తమగుచున్నది.

కాలకూటోత్పత్తికి, దద్భక్షణమున జగదుగపద్రవ నివారణచేఁ బరమేశ్వరుని మహత్త్వము వ్యక్తము చేయుటకు మూలము అమృతోత్పత్తియే. ఆయమృత ముద్భవించుట, దానికై దేవాసురులు కలహించుట, శ్రీమన్నారాయణుఁడు జగన్మోహిని రూపమున రాక్షసులను వంచించి, దేవతల కమృతము పంచుపెట్టుట యనువిషయములను రెండు పద్యములలో సూక్ష్మముగ నిరూపించినాఁడు.

ఉ. అంతులు మీటి మిక్కిలిగ తాగతనంబున దొమ్మిచేసి, దుర్దంత పరాక్రమాన్నతులు దానవదైత్యులు కేల్పుచెట్ల ధన్వంతరిచేటి దుగ్ధమయవారిసుధారస పూర్ణకుంభమున సంతనకట్టి త్రుచ్చుకొని చయ్యన నేగిరి నిర్వికలతన.

వ. అప్పుడు—

క. నారాయణుండు మాయా
నారీరూపమునఁ గపటనాటక లీలా
పారాయణత హరించె ను
రారుతచే నమృతకలశ మాసమయమునన్.

౪౨౩, ౪౪.

ఈవిధముగ జగన్మోహినీ గూఢమును దాల్చి యమృతమును హరించి, దేవతలకుఁ బంచిపెట్టిన విష్ణుమాయను సూచనామాత్రే సారముగఁ దెలిపి, దానపు లిట్లు లమృతమును గోలుపోవుట తిప్పురాసుర సంహారమునకు నాందిగాఁ జెప్పించినాఁడు. భీమనాథుని లీలామాత్రమునే యిందు కవి వర్ణింపఁబూనినాఁడు గావున, మాయానారీహృపవర్ణనము కావ్యత్వమునకు ముఖ్యసామగ్రి యయినను దానిని వదలివేసి నడుమ నారదపాత్రను బ్రవేశపెట్టి, యాతనిచే నసురులహృదయములం దమృతము గోలుపోయినందులకు దేవతలపై ద్వేషమును రగులుకొల్పినాఁడు. అమృతమును గోలుపోవుట ద్వేషకారణమే యైనను, దానిని నారదముఖమున దానవులకుఁ జెప్పించి, వారికి నుద్రేకము హెచ్చునీశ్వరోపాస్తి నుపాయముగ నిరూపించి, దానవసంహారము నీశ్వరునిచే జేయింప సమకట్టి, వీరరసబీజమును నాఁటినాఁడు.

తిప్పురాసురసంహారము

శంకరుఁడు లోకకంటకు లయినతిప్పురాసురులఁ బరిమార్చుటకై మహాత్తరసంరంభముతో నుద్యమించినపుడు భూమిరథముగను, సూర్యచంద్రులు చక్రములుగను, బ్రహ్మ సారథిగను, నాల్గువేదములు గుఱ్ఱములుగను, ఓంకారము వ్రతోదముగను (కొరడాకట్టగ) సక్షత్రపంక్తి జండాగను, మేరుపర్వతము ధనుస్సుగను, అదిశేషుఁడు నారిగను, వాయువులు బాణమునకు ఔత్కలుగను, స్రవయకాలాగ్ని ములికిగను, విష్ణువు బాణముగను జతగూడఁగా, పట్టణములతోపాటు త్రిపురాసురులను సంహ

రించి, వారల కుపాస్యమైన లింగమును, పంచవిధములుగా నిభజించి పంచారామములందును పంచలింగములుగా వెలయుచుంటున్నాత్రిపురాసుర సంహారమునందలి స్రావానమైన యింద్రోత్తము. త్రిపురాసురసంహారముచకుం బరమేశ్వరుం డాగు న్నచుంటుంటుండగాను నాను త్రిపురాసురని భుక్తికింది హోతములు కున్నందున నాను నాను అట్టి యువదేవము వారికిని గొలుగుటకు వలయును. అందు వారిని బరమేశ్వరు నారాధింపుం డని వ్రోసిపంపించుట.

దేవాసురులు సముద్రమును ముఖముగా వెలుచున్న యమృతమును, దివ్యువు చేనతలకే పంచిపెట్టి బ్రహ్మలోకముననుచు నారదుండు దానవులకడ కేగి వారితో—

కా. “క్షోణాయమామర! నిర్వరవరవాత్రంబుచేతన్ సుధా
భూతాత్రము వోయ నందు మదిలో పెట్టిండ్ల గా నెట్టిండ్ల
“యోగము భజింపరాని ముఖపున్ వ్రోగోక్తమక్షిణం
దక్షారామపురాధినాథుని సుధాధామాన్ధమాదామనన్.

అని యువదేవము చేసిరాడు. అమృతాధామము వలన దేవుల ఖండమును శిరోభూషణముగఁ దాల్చిన భీమనాథిని భజించి మోకమృతము కోలుచోలి మనువగత తీలును. అతని హస్తోల్లో ద్రావోకములు నిమిడియున్నవి. అతని యనుగ్రహము మీక్షించి గిరిగల సమృతము లభించుట యెంతవని యని యనునెట్లయినను. అతఁడు త్రైలోక్యమును గుడిలో నంతర్నితము చేయు ననుమాటకూడ నిందు ధ్వనించుచునే యున్నది. ఇచ్చట నారదోక్తవలన నుత్సుకులై దానవులు త్రిపురాసురులతోఁ గూడి, దక్షారామమునకుఁ జేరి, పాశుపతవ్రతాచారముచేఁ బరమేశ్వరు నారాధించి రని

సెలివిన యీ ఘట్టములో మూలములందు శంభుపూజావిధాన
మట్టు లుండునో దోషులగుచున్ను.

శ్రీ. ఆద్యోదయంబున నా కళ నాహిని

హేమాంబుజంబుల నిండుభద్రుని

నిహితోదయంబున మహిసాక్షిగుండు

ధూపధూమంబుల దురితహరుని

సంగవంబున గంధసారకుంకుమచంద్ర)

జంబాలమనఁ బుష్పచాపమగ్నము

మథ్యాహ్నమునఁ బూజుదురాన్న పాయసా

పూపూజ్యదధిఫలంబులఁ దిశేతుఁడ

బరమసంధ్యాగమంబునఁ బటహశంఖ

రఘురీమణుడమను నిష్క్రందనమోక్షత

నర్తరాత్రములందు వీణారసముల

హరిని బూజింతు రతిభక్త నమరవహుఁ.

ఆద్యోదయకాలమునకుఁ బరమేశ్వరున పంబుజములతోఁ
బూజలు, సూర్యోదయకాలమున ధూపము, సంగవకాలమున
(నాల్గు గడియలు గొడ్డెక్కినపుడు) చందనాదిసుగంధద్రవ్యము
లతో మైపూజ, మథ్యాహ్నకాలమున మధురాన్న ఫలాదినై
వేద్యసమర్పణము, సాయంసంధ్యాసమయమున భేరీశంఖాదివాద్య
ములు మోగించుట, ఆర్ధరాత్రోపమయమున వీణారసములు
కూడునట్లు లర్పించుట పాశురనామకలకుఁ జేయవలయు ననువిష
యము మన కీయసురపూజావిధి తెల్పుచున్నది. పరమశైవులు
కొందఁ జీరిధిని నేటికిని జరిగించుచునే యున్నారు. మూలశం
భుపూజ శివభక్తుల కవశ్యకర్తమగుట నీ కావ్యమున వ్యాసునిచే

“పట్కాలశంభుపూజావిధానములకుఁ బల్లవస్రసవదర్భలును గలవె?” యని యగస్త్యు నడిగించినాఁడు. అట్టి మహాలశంభుపూజావిధానమున కీవద్యము వివరణము.

అంతటితోఁబోక యనురులు పరమేశ్వరునిప్రసాదమును బడయుటకు పంచప్రణవములతోడను షడంగములతోడను గూడిన ప్రాసాదపంచాక్షరీమంత్రముల నీశ్వరుని చిల్వపత్రములతోఁ బూజించుచు, వేదపురాణములచేఁ బ్రస్తుతించిరఁట. అప్పుడు నిట్లు వివరించినాఁడు శ్రీనాథుఁడు.

శ. పంచబ్రహ్మషడంగమంత్రములనుం బ్రాసాదపంచాక్షరిం
బంచామృత బహుచిల్వపత్రముల నభ్యర్చింతు రవ్యగ్రత
స్మందుంగోడయనుంగుఁబెడ్డికొడుకు న్నల్లింగు రేక్షతం
జంచదేవపురాణమంత్రముల నిష్ఠాయుక్త న క్తంసనతో. ౪. ౧౦౪.
ఇచట సంస్కృతములములో,

“మంత్రైః పంచాననం పంచబ్రహ్మపంచాక్షరాదిభిః
పూజయంతి ప్రతిదినం భక్త్యా చిల్వనై ర్నైః
నిష్ఠాపరాః క్రియంతి వేదకాంతైః స్మరద్విషః
తథా పురాణమంత్రైశ్చ విశ్వైకస్తుత్య మిశ్వరమ్.”

అని పంచప్రణవములతోఁ గూడిన పంచాక్షరీమంత్రములచేఁ బరమేశ్వరునిఁ బూజించి రని యుండఁగా, శ్రీనాథుఁ డా పంచాక్షరీమంత్రమును ప్రాసాదపంచాక్షరినిగా నిరూపించుటచే, శ్రీనాథుఁ డుపాసించిన మంత్రము ప్రాసాదపంచాక్షరి యని స్పష్టముగఁ జెలియవచ్చుచున్నది. ఈతఁడు అప్రాసాదపంచాక్షరితో ముందుం గొడయనుంగుఁబెడ్డికొడుకును బూజించినవాఁడు గావుననే పర

మేల్వారుని యెడ నింతటిభక్తి భావము.

ఇట్టి భక్తితో దానవులు పరమేశ్వరు నారాధించి పరములు వశసి యుద్యోగించి, దేవతలను హింసింప మొదలుపెట్టగా వారు భీమనాథుని గ్రహింపు మని వేడుకొనునవసరమున వారిచే జేయించిన స్తుతి వేదాంతసారము, భక్తిరసభరితమును. ఇచట శ్రీనాథునకు వేదాంతశాస్త్రమునందుఁ గల పాండిత్యవిశేషము స్పష్టమగుచున్నది.

దేవతల మొఱ విని పరమేశ్వరుఁడు దివ్యరూపమున నావిర్భవించిన రీతియు భక్తిభావ భరితము; అతివిస్తృతము. కైలాసవాసి సర్వాంగశృంగార మొక్క విస్తృతమైన వచనమునందుఁ జిత్రితమైనది. అతని పరమేశ్వరరూపమున కొకప్రతికృతి నిర్మితమైనది. ఆ తరువాత భీమనాథుఁడు త్రిపురాసుర సంహారమున కాయత్త పడినప్పుడు స్మరణమూర్తియున సమకూడిన సన్నాహము నిట్లు వివరించినాఁడు.

సీ. జలరాశి మేఖలావలయంబు రథ మయ్యె

రవియుఁ జందురుఁడుఁ జక్రంబు లైరి

కారదాజీవి తేజ్వరుఁడు సారథి యయ్యె

శుక్రులు నాలుగును వారువము లయ్యెఁ

బ్రహ్మమంత్రై కాక్షరము పోతోదం బయ్యెఁ

దారకావీధి పతాక యయ్యె

రత్న సానుభరాధరము ధన్వంత యయ్యె

నాగప్రధానండు నారి యయ్యె

గంధవాహకంబు లేడును గలులు గాఁగ

విలయ కాలానలజ్వాల ములికిగాఁగ

లచ్చిచనుదోయికుంకుమ బచ్చనయుఁగఁ

బాలమున్నీటియల్లుండు బాణ మయ్యె

౪-౧౪౦

తీపురసంహార సమయమునం దిట్టి సామగ్రి నమకూడుటను
మహిమ్న స్తవమునందును పుష్పదంతఁ డీ క్రింది శ్లోకమునఁ
దెలిపియే యున్నాఁడు.

శ్లో. రథః ఊటీ యంతా శతధృతి రగేంద్రో ధను రథో

రథాంగే చంద్రాక్షా రథచరణపాణిః శర ఇతి,

దిధక్షో స్తే కోఽయం త్రిపురతృణ మాడంబరవిధి

ర్విధేయైః కీడన్తో నఖలు పరతంతాః ప్రభుధి నః

తీపురాసురసంహారమున విష్ణుపు బాణ మగుట వేదములందును
బురాణములందును శివభక్తుల స వములందును నన్నిటను నేక
రూపమున నుండిన విషయమే. శ్రీరాధుండు వర్ణించినట్లుచూచుమా
త్రము "లక్ష్మీకుచకుంకుమా లివుఁడై న క్షీరసముద్ర బాహుత
యల్లుండు బాణ మగుట" విశేషము.

కావుననే శంకరుఁ డట్టహాసంబు సేసి యవ్యుహాస్త్రిమును
సేయఁగా నారాయణాస్త్రవహ్ని తీపురదైవేయల యుచుతీపుర
కాంతలందు వింతచేష్టలు గాదించినది. ఈచేష్టలు కొన్ని శ్రీనా
థుండు చేయించినవి; కొన్ని అమరుకావ్యమునందఁ గాదినవి
నవియును. పాలమున్నీటియల్లుండు గావుననే నానచేష్టలన్నియుగా
రచేష్టలు రాద్రోరసమునకుమఁ జేయించినాఁడు మఱి నీ
అమరుకావ్యమునం దీవిలాసచేష్ట లిట్లున్నవి:—

శ్లో. క్షిప్తో హస్తావలగ్నః పురథ మభివాగోఽన్యోనాథ సోఽన్యోన్యం

గృహ్లాన్తే శేష్వపాస్త్య శ్చరణనిపతితో నేక్షిత స్సంధిమేణ

అలింగ న్యోవధూత త్రిపురయువతిభి స్సామగ్రితోత్పలాభిః

హమివార్ద్రాపరాధ స్పదహతు దురితం కాంధవోప శ్చరాగ్నిః

అమరు. ౨.

నీ. కరపల్లవంబులు కబళించుఁ గబళించి
 పృబలనితంబభారముల వ్రాగిఁ
 జెక్కుటద్దములపైఁ జెరలాడుఁ జెరలాడి
 శృంగణావతంసముఁ జరులు ముట్టు
 వలిచెన్నుఁగవలపైఁ బొలపాడుఁ బొలపాడి
 నాభిరంధ్రములపై నటనసేయు
 వేణీధరములపై విహరించు విహరించి
 చింతాధరములపై చిత్తరించి
 నభవుకరముక్త నారాయణాస్త్రవహ్ని
 కాముకుని కోమలాంతసంగంబు పగిదిఁ
 దెగువమీఁదిగఁ ద్రిపురపైతేయరాజ
 సదనశుద్ధాంతభామినీజనములందు.

౪-౧౪౦.

భీమనాథుఁడు త్రిపురాసురసంహారము చేయుటకై దివ్యస్యంద
 నం బెక్కి బయలుదేలునపుడు యాత్రాసన్నాహము రాజశీవిలో
 నడిచినది. ముత్తైదువలు సేనలు చల్లుట, వేత్రహస్తలు బరాబరి
 సేయుట, అంతరిక్షమునుండి దుందుభిధ్వనులతోఁ బుష్పవృష్టి
 కురియుట, మునిబృందము జయజగముధ్వనులు గావించుట మున్న
 గునవి వీరరససన్నాహమునకు సరిపడినట్లు నడిచినవి. ప్రబంధము
 నకు యాత్రావర్ణనము సమకూడవలెఁ గదా !

నీ. సరి బాప్పి మొదలైన సప్తమాతృకలు ద
 స్తూడ సేనలు చల్లె గోగులమ్మ
 పసిడివేత్రము పట్టి పాతాళభైరవుం
 డందంద సందడి నపనయించె

దివ్యసుందుభిసాద దీర్ఘగర్జితముతోఁ

గురిసె మిన్నుననుండి కుసుమవృష్టి

జయజయధ్వని దేవసంయమిశ్వరశోటి

సంకుటించె గరాంబుజంబు నొసలఁ

దిప్తురసంహగ మొనరింప దీక్షచేసి

భీమనాథేశ్వరేశ్వరస్వామి శివుఁడు

దక్షనాటీవిభుఁడు మేరుధనువు వట్టి

యేచి పంటవలంతి తే రక్క-నపుడు.

భూమి రథమై మేరువు ధను స్సయిన దనిగదా యీ నర్మగము.
పర్వతరూపమైన ధనుస్సును బరమేశ్వరుఁ డెట్లు లెక్క-నెత్తనా ?
యను సంశయ మెవ్వనికైన బూడమక మానను కూని యట్టి
సంశయము తీర్చినాఁడు కవి. అదియు సరిపడియే యున్నది.

క, ముక్కంటి మేరుచాపం

బెక్కిడి సారింఁచె బన్నగేంద్రగుణంబున

మక్కువ హిమగిగిశ్యక

క్రిక్కిరిసిన కుచము అలము కేలందమ్మిక్.

క-గరిగ

పరమేశ్వరుఁడు గిరిరాజసుత యొక్క క్రిక్కిరిసిన కుచములను
సారింఁచు హస్తవద్మముతో మేరుధనువు నెక్కి-డఁ గల్గుట యూశ్వ
ర్యమేమున్నది ? పర్వతము లన్నిటికంటె మేటిగదా హిమవం
తుఁడు. వాని కూతురగు పార్వతియావృత్తి, యామె కుచములు
పర్వతప్రతిమములే యయి యుండును గదా ! అవియును గ్రిక్కి-
రిసినవి. వానితో నిత్యము విహరించు నలవాటుగల కరమునో
బంగారుఞాండను వంచుటలో శ్రమ యంతగ నుండ ననుట
యెంతయుఁ బొసఁగియున్నది. ఇట్టి కల్పనలోఁ గావ్యశృంగారముట్టిప
డును గదా !

అట్టి ధనుస్సునకు నారియయిన శేషు నెక్కు-వెట్టుటలోఁ
గూడ సున్నితమైన భావసంపద, కల్పనాసమృద్ధి యేర్పడినది.

సీ. కమ్మినుకిన నూత్నకలభాతమును బోలెఁ

జక్కంగ నిక్కి మైసాకు మానె

నంతరాంతరములం దక్కిబృందంబులు

పెళ్ళపెళ్ళ మనియెడు గింకు లెఁగెఁ

బగిలి బీటలువాటి తగడెత్తె గుబురంబు

తోరంపు వెల్లుల్లిగునుక లల్లు

మహనీయతరఫణామండలంబులు లేత

చిగురుటాకుల ఘాయ జేగురించె

హాటకాది ధనుర్దండ మాటకొటి

వం బాహవలేప దుర్వాగలీలఁ

గాలకంతుండు తిప్పురసంక్షున మొనర్చ

అక్కు వెట్టిన యపుడు భోగీశ్వరునకు.

రంగు

కాలకంతుండు మేరుధనుర్దండము నకు సరిపడిన పన్నుగాఢీశుని
నారిగాఁగొని, విగటిబద్దను వంచి యల్లెత్తాట్రని ధనుర్దండమునకు
ఎక్కు-వెట్టునన్నుడు వాసుకి శరీరము కమ్మచ్చులాగిన కొత్తబం
గారువలె శరీరము నందలి ముడుతలు వీసినది. నడుమ నడుమ
నెముకలు పెళ్ళపెళ్ళమని విరిగినవి. కుబుసము బీటలువాటి వెల్లుల్లి
రీక్షలవోని పారలు లేగినది వెడదయైన పడగలు లేత చిగుళ్ళ
వలె నెట్టవాటినవి. ఈవర్ణనమంతయు సహజముగఁ గొనసాగినది.
దృశ్యము సాక్షాత్కరించునట్టి తీరు, దానితోపాటు కాలకంతుని
బాహవలేపము పాతకులకుఁ బ్రత్యక్షమైనట్టు లున్నవి.

పరమేశ్వరుండు ధనుష్టుకారముచేసినప్పటి యంతోపము
వీరరహితైజకమై వెలసినది. రసానుగుణమైన శైలీపాటవము

కూడ నీ క్రింది పద్యమునం దెనలారినది. నృత్తముకూడ సరిపడి నట్లు నడచినది.

మ. గిరిశసూరభుజాపరీత విభవక్రీడా సమాస్సాహిత

స్థి. బాణాపన గూఢపాస్థుణలతా దీప్తిగ్రహావంబునన్

ధగజీచక్రము దిద్దిరం దిగ్గఁ బాతాళంబు ఘూర్జితై నా

బరముం దిక్కులు న య్యలయ్యెఁ బగిలెన్ బ హ్మండభాండంబునన్.

అట్టి యాటోపముతో నారాయణుని సౌణముచేసి, పాశుపతాస్త్రంబు సమంత్రీకంబుగా నభిమంత్రించి, ఫాలలోచనాగ్నిభిలతో జోడించి వేయఁగా నమ్మహాస్త్రసాతమున లోహానుయమైన త్రిపురాసురుల మూఁడునగరములు కరగిపోయి మూఁడుం ముద్దులుగఁ దయారై నవి. పురములలోని భోగోపకరణము లన్నియు భస్మమైపోయినవి. పాపాదములు కేలిదీర్ఘికలు భాసశ్రీభ్యంతరకక్ష్యలు ఉపవనములు నన్నియు దగ్ధములైపోయినవి. కాని యచటి కాలాంతకలింగ మొక్కఁడుమాత్రము చెరుకు-చెవరసయండెను. ఆ త్రిపురాసురుల సర్వస్వము భస్మమైపోయినపుడు వారల కుపాస్మమైన పరమేశ్వరలింగము చెడకుండఁట నింతగదా! అది శ్రీనాథుని నోట వింతలలో వింతగా నెనవచ్చినది

మ. అమరాధీశసమర్పితః పులగు నీలారామకల్పసుత్రమ్

సృసవంబుల్ శకుగందవయ్యె; విలసత్పాటిరగోలోచనా

ఘృస్పృణాలేపన పంకితాకలనమై గుంఫించె నారాయణా

త్రొసమజ్జృంభణ భీమలింగమునకున్ దైత్యేయరాటస్వమికిన్

నారాయణాస్త్రసముజ్జృంభణమున త్రిపురాసురుల కుపాస్మమైన భీమలింగమునకు ఇందుగ్గఁ దర్పించిన కల్పసుమములు కసుగందనే లేదట. దైత్యకులాంగనలయెడఁ గాముకునిలీల వర్తించిన యా

నారాయణాశ్రమము ఆ లింగమునకు చందనకర్పూర కస్తూరికాది లేవన పరిపాటిని సమకూర్చి పెట్టినదట.

ఇట్టి యద్భుతము లావహిల్లంగఁ గాలకంఠుఁడు త్రిపురా సుర సంహారము గావించి, జయలక్ష్మిని బరిగ్రహించి, యుద్ధ సాధనము లన్నిటిని యథాస్థానమునకుఁ బంపివైచెను. గంధర్వాదులు మహాపదానముగు త్రిపురాసురసంహారము గానముచేయు చుండఁగ నంతోషాలిరేకమున శివుఁడు తాండవము చేసినాఁడు.

కా. ఆడెఁ దాండవ మార్భటిపటహారీఁబటన్సూర్తిత

క్రీడావంబర ముల్లసిల్ల గరళగ్రీవుఁడు జాటాటరీ

క్రీడాఘాతకకోరికోటకరుటి కోటికచ్చంధువీ

చీడోఁబటరీ పరిసుబటతర స్థితధ్వనిహ ధిమన్.

౪-౧౪౨

ఈ శివతాండవములో శ్రీనాథుని కావ్యరచనయు మహాభక్తితోఁ గాండవించినది. శైలిలో గంగాతరంగిణీతరంగధ్వనిప్రాప్తి మలు ప్రతిశబ్దించినవి. శివతాండవ మెదురుగ సాక్షాత్కరించినది. ఇట్లు శంకరావదానములలో వీరరసపరిస్ఫూర్తితో వెలసిన యీ త్రిపురాసురసంహారము, తిదుపాన్వితై నతమైన లింగమే పంచారాతుములందు పంచలింగమూలై నెలముటకు మూలమై, భీమేశ్వరపురాణమునకుఁ గావ్యత్వ మాసాదించుటలో నన్నివయములను మూలాధార మని తెలియవచ్చుచున్నది.

పంచలింగమే పంచారాతుమయి.

పంచలింగమయి త్రిపురాసురసంహారానంతరపూ, నారల సుసాన్వయమున లింగమును పంచభండములుగా ఖండించి, వానిని పంచారామములందు నిలిపి, తనకు మొదలిమామయగు దక్ష

ప్రజాపతి యునికప ట్టయిన యారామం బగుటచే దత్తారామం బున శివనన్నిధానంబై దా నుండునట్టులుగఁ బ్రతిష్ఠింపఁ దలంబును. పరమేశ్వరుఁడు దత్తారామము నందుఁ బ్రతిష్ఠింపఁ దలంబున భీమనాథునకు అర్ఘ్యపాద్యాచమసీయా ద్యుపహారములు నెఱపఱుటకు గోదావరీనదిని గొనివచ్చుటకై భరద్వాజాదిమహామునులు తలఁపిరి. వా రానది నొక శుభముహూర్తమునఁ గొనివచ్చి యా పవిత్రజలములచే భీమనాథునకుఁ బ్రతిష్ఠించేయనలయు ననుకొని, దత్తారామమునుండి రాజమహేంద్రవరమునకు విష్ణునామ తముగ వచ్చిరి.

ఆసపరులు గోదావరీనదిని కనులారఁ గాంచునదిక వారికి హృదయములం దెన్నియో పవిత్రభావము బునియుచున్నది. "గౌతమీ నదిలోని నీటిని వీరితో త్రాగిన మనుజులకు మహా తల్లిచనుబాలు త్రాగవలసిన యస్క-తియండదు. మహర్షులారా! కనుఁగొంటిరా! గౌతమీగఁగ తరంగ హస్తములతో స్నానము ధ్యాన వచంకార ఘోషములతో పాతకసమూహమును జలంబు చుచున్నది. ఈ గోదావరమ్మ వృథివి యెల్లను రక్షించు పేరిం బాలు." ఇట్లు మెచ్చుకొని యా యమ్మకు భక్తిభావము తుల కింప స్తుతినమస్కారములు చేయ మొదలుపెట్టినా రా మహర్షులు. ఈ ఘట్టమున శ్రీనాథుఁడు భక్తి భావముచే బలక తుండై సాతకుల హృదయము పులకరించునట్లు లీ స్తుతినమస్కారములను నెఱపినాఁడు. గోదావరీమీఁది భక్తిభావాలిరేకమున గోదావరమ్మ, గంగమ్మ యనునట్టి చనవు శ్రీనాథున కే కానవచ్చును.

“తల్లీ ! గోదావరి ! గోదావరి ! గోదావరి ! అని ముమ్మాటలు నీ నామమును స్మరించు వారికి నీవు సకలశుభములు సంపాదింతువు గదమ్మా ! నీయంబువు లనితరుచులు; అమృతో సమరుచులు; అపి మాకభ్యుదయం బిచ్చుగావుత.” ఇట్లులు ప్రార్థించి మహర్షి లా యమ్మకు నమస్కారములు నెఱపిరి.

శా. అనాతాళగభీరనీరకు సుధాహారామరలచ్చాయకుక

ద్వీపాలంకృతికిక మహేంద్రనగరీనిశ్రేణికాయస్థికిక

తాహోఽపాయవిధావిహర్తికి మహోదన్వద్వధాలింగన

సాధ్యపారపత్రిపన్న సౌఖ్యకుసు సాష్టాంగమ్మ గంగమ్మకున్

గౌతమీనది కొన్నితావులందు నేటికిని అంతయుని లోతు గలిగినో యుండును. కార్తిక మాసమునందుఁ గలఁక దేవిన నీటి కో గోదావరి శ్రీనాథుఁడు తెలిపినట్లులు సుధాహారామరలచ్చాయయై యుండును. జంబూద్వీపమునకు నడిమి భాగమునంతటను వ్యాపించి హారమువగిది నొప్పారుచుండును. స్వర్గలోకాధిరోహణమునకు నిశ్చేదక యాపూతనది. నేటికి నీ నదీతీరమునఁ గల యగ్రహారములలో స్వర్గసాధనములయిన యజ్ఞయాగాదిక్రియా కలాపములు జరుగుచుండుట యిందులకుఁ దార్కాణము. పవిత్రమైన నదీజలము లెప్పుడును తాపము నపనయించునవియో యగును. ఈపద్మమున శ్రీనాథుఁడు గంగమ్మకు ఋషులచే నమస్కారము చేయించుచు, నాయమ్మను మహాసౌఖ్యవతినిగా జింతించినాఁడు. దానికి గారణ మామె మహోదధియను భర్త నెల్లప్పుడు గట్టిగాఁ గొంగిలించుకొనియుండుట. భర్త నెల్లప్పుడు నెడఁబాయకుండఁ గొంగిలించుకొనియుండు సతి, మహాసౌఖ్యవతి యనుట సహజమే కదా ! అట్టిసుఖమును బడయు గంగమ్మ

నడకను మఱియొకవైపునకుఁ ద్రిప్పవలయును. ఈవిషయమును న్యంగ్యముగ సూచించుటకై శ్రీనాథుఁడు “మహాదన్వద్దృఢాల్లింగన వ్యాపారప్రతిసన్నసౌఖ్య యగు గంగమ్మకు సాష్టాంగ మ్మని పించినాఁడు మహర్షులచేత. ఎంతగొప్పవారయినను స్తుతిపూర్వకముగా నమస్కరించిన ప్రసన్నులగుదురు కదా ! అట్టి ప్రసన్నుల గౌతమికి గలుగుటకే యీస్తుతినమస్కారములు.

కా రంభోరుకరకాతకుఁభ ఘటధారాపూరణప్రక్రియా
గంభీరకృతసాంద్ర భిన్నకరిరాడ్గంధూషనిభిన్నకున్
సంభావించి నమస్కరితుము త్రిసంధ్యంబున్ ముదంబొప్ప నీ
కంభోజాసనకుండి కాంబుజననీహంసాభ గోదావరీ !

దీనికి మూలమునం దీక్రిందిశ్లోకము గానవచ్చుచున్నది.

శ్లో. కాంతాకర స్వర్ణఘటాంబుత్పార్తి
ధ్వనీభగంధూష విభిన్నరూపే,
అంభోజఖేలద్వరరాజహంసే
గంగే నతాస్మో భవతీం త్రిసంధ్యం.

ఈ శ్లోమునందలి భావమును శ్రీనాథుఁ డొకకొంత పొడిగించి యున్నాఁడు. కాంతలను రంభోరువులనుగాఁ జేసి, వారు బంగారుకలశములలో నీరు నించుటచే ధ్వని కొక గాంభీర్యమును జత గూర్చి యున్నాఁడు. దానికి గంధగజముల గంధూషకులగొదను జోడించి గోదావరి కొక ప్రత్యేక విశేషము నాపాదించిపెట్టి గాఁడు. వనితల కరచాలనములతోఁ గూడిన ఘటస్థానములచేతను గంధగజముల గంధూషములచేతను బాయలు పాయలై నొప్పారు గోదావరికి త్రికాలములయందు నమస్కారముల నొనరింతుమని మహర్షు లామె నగ్గించినారు. మూలములో గోదావరినది

పద్మముల నడుమ రాజహంసల విహారముచే దృష్టిప్రియ యైనది మాత్రమే. దానికొక విశిష్టమైన పవిత్రత నాపాదించుటకై బ్రహ్మదేవుని కమండలువు నందలి పద్మవనమున విహరించు రాజహంసనుగాఁ జేసిరాఁడు గోదావరిని. అట్టి గోదావరికి ముదమూర నమస్కరించుటలో నొక విశేషము సమకూడునుగదా ?

ఇట్లే నమస్కరించి స్తుతించి, యానెనుక నా యమ్మనుదము నెంట రమ్మని ప్రార్థించియున్నారు. ఈప్రార్థన గోదావరీ స్రవాహము వలె సుసమధురముగను, భావగుభీరముగను నడిచినది. ఈస్తుతి హృదయమును ద్రవింపజేయు మధురతరఘట్టము. గోదావరీనదీసాందర్యము నంతయు నీ పద్మమునందు కన్నులకుఁ గట్టినట్టులు చిత్రించినాఁడు. భీమేశ్వరపురాణమున కీ నీనము నాయకమణి అనవచ్చును. కనుఁడు:—

నీ విష్ణ్వయమమ్మ శ్రీకృష్ణభవాహన శిర

స్నామజ మదకటాసారధార !

పయనంబు గావమ్మ భగ్గజటాటవీ

కుటబకాఖాశిఖాకోగకంబ !

రావమ్మ యాదిమబ్రహ్మదోః పల్లవ

ద్వితకమండలు పుణ్యతీర్థజలమ !

లేవమ్మ విశ్వంభరా వధూటీకంఠ

తారహాక్తిక హారదామకంబ !

తెరలతో విచికలతోడఁ దరులతోడ

విమలడిండిరఖండతండములతోడ

ముదువు తీవియు గామోదమును జవంబు

వడుపు నొప్పంగ గంగమ్మ నడువనమ్మ.

భీమ. ౪-౧౭౫౦

ఈ యాహ్వానమునందు వినయము తొణికిసలాడుచున్నది. హర శిరస్సంభూతయగు గంగనుగా గోదావరిని భావించి, సరమేష్వరుని సామవేదోద్భవముగు మత్తగజముగను, సోమ్రవాహమును తన్మదధారగను వారోపము చేసియున్నాడని. ఇట్టిగంగమ్మను దరువెంట విచ్చేయు మని ప్రార్థించినా రామహర్షులు. సరమేష్వరజటాజూట మనువనమునఁ బొడమిన కొండమల్లియొక్కయెస యాజననిని బయనంబు గమ్మనినారు. అదిమబ్రహ్మ గరిష్ఠవమునఁ దాల్చిన కమండులుపునందలి పూజ్యోన్మోదహమా! రమ్మ! యాహ్వానించినారు. భూరమణికంఠదేశమునకు ముక్తాహర్షము వెలయుచానా! లేవమ్మ యని వేగిరించినారు. వచ్చుచున్నడు సీ యొయ్యారపువకుపు గానవచ్చునట్లులు చిన్న యలలు సిగ్గుతిరఁగలు తెల్లనినురుగుముద్దలు వెంటగొనుచు మురుపు నీవి ఆమోదము జవము నొప్పంగ నడుపు మని నివేదించియున్నారు.

ఈ విజయవత్సరమున నొక్కమాటు గోదావరి యీ వద్యము నందలియార్భటితో త్ర్యంబకాచలశిఖాగ్రమునుండియు బయలుదేటి, రాజమహేంద్రవరము వఱకు వచ్చి, యచటనుండి సప్తశాఖలు నేకమై తరంగహస్తములతో సముద్రుని గొంగి లించినది. ఇట్లాగతమిని వినయ ప్రణయములతో వేడుకొని మహర్షులు కర్తవ్యము నిట్టులు వెలిబుచ్చినారు.

మ. అది మాహ్వమి కుఠారసోద్యుతడు దక్ష రామభీమేశ్వర

భృదయంబు పృథివ్యైకైకము సంభారాశీలంబునం

బదమా! పట్టదమాలికాపరిసత్పాశోధనీసంపదా

స్పదనానా సలిపద్రవాకలహరీసంభార గోదావరీ!

౪-౧౩౬

ఈ భీమేశ్వరపుగాణమునందే మఱియొకతావున శ్రీనాథుడు గోదా
వరిని వర్ణించుచు గౌతమిగంగ సప్తసముద్రములకు వలపువనిత
యైన మంగళోత్సంగ యనినాడు.

గీ. నీరుకడఁ గోళ్ళఁగూడి మన్నీటిఁ గవయు
మొగులుఁడివాహినుల కెల్లు మెరయవచ్చు
వాఱులేడింటికి నలపు వనితయైన
మంగళోత్సంగ గౌతమిగంగయెరుర.

ఈ ప్రసంగముననే గోదావరి నాసికసమీపమున నున్న త్ర్యంబ
కాచలము నుండి బయలుదేటి క్రమముగా నార్యావర్తము మీఁ
దుగా తూర్పు సముద్రమునకుఁ జేరినతీరు నొక పద్యమున రేఖా
చిత్రమును దీసినాడు.

సీ. త్ర్యంబకాచలశిఖాగ్రంబునం దుదయించి
పాదలి యార్యావర్తభూమి దఱిసి
మలఁగి దండకవనీమధ్యభాగమున నా
ప్రసవజాచలప్రస్థ మొలసి
పట్టినశ్రీవీరభద్రేశు సేవించి
తీలనోమనాథుమందిరము డాసి
ఏచి యనంతభోగేశ్వరస్థానంబు
రుద్రపాదములపైఁ దోవగారఁ
గోటిపల్లశుకోమణిఁఘ్రులకు మొక్కి
కుండలాముఖతీర్థంబు గుప్తరించి
భీమమండలి డాసలఁ బెట్టికొనుచు
గౌతమిగంగ లవణాభిఁ గాగిలించె.

3-206

గౌతమినది త్ర్యంబకాచలశిఖరమునుండి బయలుదేటి, ఆర్యావర్త
భూమిని సమీపించి, దండకారణ్య మధ్యభాగమునుండి వచ్చుచు

ప్రసన్నవజ్రచలము నొరసికొనినది. ప్రసన్నవజ్ర మనఁగా పాపిణి. ప్రసన్న వజ్రచల మనఁగా పాపిణికొండ. దాని సీనాఁడు పాపిణికొండ యందురు. గౌతమీ ప్రవాహము దండకారణ్యమధ్యమునందు భద్రాచలము మీఁదుగా వచ్చుచుండ నడుమ నడ్డమువచ్చిన కొండ పాపిణిపట్నముగాఁ జీలిపోయినది. దానినే పాపిణికొండ యనెడివారు. ఈనాఁడు 'డి'కి చ్యుతి యేర్పడి పాపిణికొండగా వ్యవహార మేర్పడినది. దానికి మఱికొంత క్రిందికి వచ్చునకి పట్టిన శ్రీవీరభద్రేశ్వరుడు. పట్టినమునం దుండెడి వీరభద్రేశ్వరుడు. ఇది రాజము హేంద్రవరమున కాఱుకొనులదూరమునం దున్నది. అచట నెలకొనిన యీశ్వరుడు వీరభద్రేశ్వరుడు. ఈస్వామి యూలగము గౌతమీ ప్రవాహమధ్యమునం దున్నది. ఈ పట్టిన వీరభద్రేశ్వరుడు నీ ప్రాంతముందు ప్రసిద్ధమైన పరమేశ్వరమూర్తులలో నొక్కఁడు. నేటికి నీ యీశ్వరుడు శివరాత్రినాఁడు నలుజాములు వేదవచనములు వినుచుండును. గోదావరి యీ పరమేశ్వరు నానాఁడు సీనాఁడును నేవించుచునే యుండును.

తిలస్థామనాథుడు:— ఈ స్వామి పట్టినమునకుఁ గ్రిందుగ రెండుకోసుల దూరమునందున్న 'తాళ్ళపూడి' యను గ్రామమున నెలకొనియున్నాఁడు. ఈ పరమేశ్వరునిరము గౌతమీ నదీ తీరమునందుఁ గలదు.

అనంతభోగేశ్వరము:— అనంతభోగేశ్వరుడు నెలకొనిన స్థానము. శ్రీనాథుని కాలమునందు సైత మీ యీశ్వరుడు గౌతమీనదీ తీరము దుండియుండును. ఈ నాఁడనంతభోగేశ్వరుడు కుమారదేవ మనుగ్రామమునందు సీరిపడినాఁడు. ఇంతకు ముందు నదీతీరమునం దాలయ ముండినట్లులు నదీవలిరములైన శిథిలములు కొన్ని యీనాఁటికిని గానవచ్చును. నేటికిని గల్యా

ణమండవము నదిలోఁ గాచవచ్చును. ఈ యనంత భోగేశ్వరస్వామి నము తిలస్సోమనాథుని మందీరముచకుఁ గింద రెండు కోసుల దూరమునఁ గలదు.

రుద్రపాదములు:— రాజమహేంద్రవరమున మార్కం డేయస్వామి నెలకొనియున్న అద్రి కమలాద్రి, లేక పుష్పగిరి. ఆ పుష్పగిరి పాదములు రుద్రపాదములు. యేపాటి పొంగిన నాటికి నేటికి నీ మార్కండేయస్వామి చరణములు (రుద్రపాదములు) నేవించుచునే యుండును. ఈ పరమేశ్వరుఁడు భీమనాథున కిరుగు పొంగుల వారిలో నొకఁడై పశ్చిమ సీమ యందు నెలకొనియున్నాఁడు. ఈ రుద్రపాదములను కృత్యాదిలో శ్రీనాథుఁ డీతీరున వివరించియున్నాఁడు.

నీ కమలాచలాగ్ర మార్కండేయ కింకర

శృంగిచంద్రి కాథాత సాధనీధి

గోదాతరీభుజ్య మాలంక పాజల

స్ఫురితశ్రీపద్రపాదయుగళి

గీ. ...సాంద్రవిభవంబు రాజమహేంద్రవరము.

౧-౪-౨

ఈ రాజమహేంద్రవరమున తెమరుగ నుండిన కొవ్వారును గోపాదక్షేత్ర మని యందురు. గౌతమమహర్షి గోవును జంపిన పాపము నివర్తించుటకై యీశ్వరునిగూర్చి తప మాచరించి, త్ర్యంబకాచలము నుండి గోదావరీనది నీ తావునకుఁ దెచ్చి గోవు నుత్తమలోకములకుఁ బంపుటచే నీక్షేత్రమునకు 'గోపాదక్షేత్ర' మనుపేరు వచ్చె నని గౌతమీ మాహాత్మ్యమునందలి యైతిహ్యము. రాజమహేంద్రవరమునకు దక్షిణముగ రెండు కోసుల దూరమున ధవళగిరి (ధవళేశ్వరము) గలదు. దానిని 'రామపాదక్షేత్ర' మని యందురు. పలివెల కొప్పలింగేశ్వరస్వామి యాల

యమున నెలకొనియున్న అనితల్లి శాసనములో “గౌతమీమహా-
నదీతీరమందును మార్కండేశ్వర మృకండేశ్వరు రుద్రసాబాలసన్ని-
ధిని” అని యున్నది. దీనినిబట్టి మార్కండేశ్వరస్వామి వసించిన
కమలాచల చరణములే దువ్రాసాదములని తెలియవచ్చుచున్నది.
ఈ స్థానమునుండియే గోదావరి సప్తశాఖలుగఁ జేలి సముద్రా-
మునఁ గలిసినది. రాజమహేంద్రవరము నుండి గోదావరిని
అఖండగౌతమి యని యందును.

శ్లో తుల్యత్రేయీ ధరద్వాజీ గౌతమీ వృక్షగౌతమీ

కాశీక చ వసిష్ఠాన సప్తశాఖాః సుకీర్తికాః.

తుల్యనదిః గౌతమీనది రాజమహేంద్రవరమునుండి దక్షిణ
ముగాఁ బ్రవహించుచు ధవళేశ్వరమునుండి గురుక శాఖ గౌతమీ
యనుపేరును, విజ్ఞేశ్వరమునుండి మణియొక శాఖ వసిష్ఠానదిగను-
వేటుయినది. ఈ గౌతమీ శాఖనుండియే నిడువడి — తుల్య,
అత్రేయి, భారద్వాజి, గౌతమి, వృద్ధగౌతమి, కాశీ — యను
నాలుక శాఖ లేర్పడినవి. వీనిలో తుల్యనదీశాఖ ధవళగిరికి ముందు
నుండి వెలువడినది. ఈనాఁ డా శాఖాముఖ మొక పాడువడిన
కాలువగా, రాజమృత్తినిగడి ధవళేశ్వరము పోవుసభుడు గ్రామా-
రంభమునఁ గానవచ్చును. ఈ శాఖ ధవళేశ్వరమునుండి బయలు
దేటి కడియము అనవర్తి తాపేశ్వరము మావిడాడ వేళంగి సంపర
మున్నగు గ్రామములమీఁదుగఁ బ్రవహించి కాకినాడ సమీప
మున చొల్లంగి యనుచోట సముద్రగామి యగుచున్నది. ఈనదీ
సాగరసంగమస్థానమున సోమేశ్వరుఁడు ప్రధానుఁడై నెలకొనియు
న్నాఁడు. ఇచటనే అంజనేయస్వామియుఁ గలఁడు. పుష్కలహుళ
అనూవాస్యనాఁడు అర్థోదయ మహోద యాదిపర్వములం దీనదీ

సాగరసంగమమున స్నాన దానాదులు మహాపుణ్యదము లని పెద్దలు వాణ్ణొందురు.

అత్రేయీనది :— గౌతమీశాఖ నుండియే తుల్యీనది విడువడిన ధవళేశ్వరమునకుఁ దరువాత కోటిఫలికి రెండుక్రోసులు క్రింద నొకశాఖ విడువడినది. దానిని అత్రేయి యందురు. ఇది యా సదీతీరమున రామఘట్టమున నావిర్భావము నంది, కోరంగి యొద్ద సాగరసంగతి యైనది. ఈ సాగరసంగమస్థలమున కురంగేశ్వరుఁడు గలఁడు. శ్రీరాముఁడు కురంగము నీ చోటఁ జంపుటఁ జేచట ప్రతిష్ఠితుఁడైన యీశ్వరునకుఁ గురంగేశ్వరుఁ డను పేరు వచ్చినదని యైతిహ్యము.

భారద్వాజీగౌతమి :— ఈ భారద్వాజి యను శాఖ ఇప్పుడు “అత్విడక్తు” కట్టిన ‘అన్నంపల్లి’ యను చోటినుండి విడువడి ఇంజరము వలకుఁ గానవచ్చుచు గౌతమీశాఖలాఁ గలసి యానాము (ఫ్రెంచిసగరము) మీఁదుగా సముద్రమునఁ గలియుచున్నది. ఈ మధ్యభాగమున నీనదిని ‘భారద్వాజ్యంత ర్భూతగౌతమి’ యని వాణ్ణొందురు. ఈసాగరసంగమ త్రేత్రమును ‘తీర్థాలమొండి’ యందురు. ఇచట గౌతమి భాదద్వాజి రేవ అహల్య ? ఇంద్ర యను పంచతీర్థములు గూడిన వనియు కావున దీనికి తీర్థాలమొండి (మొగ) యను పేరు వచ్చినదని తెలుపుదురు. ఇచట నీశ్వరుఁడు భైరవేశ్వరుఁడు. ఇచట భైరవపాలెము అను బెస్త వల్లె యొకటి గలదు.

వృద్ధగౌతమి :— ఈశాఖ గౌతమీనదికి పశ్చిమతీరము నుండి వెలువడినది. దీనియుత్పత్తి యెచ్చటనో స్పష్టముగఁ జెలి యదు. కొశికినది పుట్టినచోటనే పుట్టినదేమో? ముక్తీశ్వరము

మొదలు శాసపిల్లంక తాణేలంక గోదేలంక క్రొత్తలంక కుండలంక శ్వరము అను గ్రామముల సమీపమునందున్న మురికికాలుచను వృద్ధగౌతమి యందురు. ప్రభుత్వము ఈ సోముఖములను గిట్టు చేసినను దీనిని “వృద్ధగౌతమి” అను పేరితోనే నేడని వ్యవహరింతురు. ఇది సాగరమున గల సినవోట వృద్ధులకు చాలా దీవాడని వినికి. ఈనాడాలయమును లింగమును సముద్రమునందు ములు. అచట బ్రహ్మేశ్వరులింగము గలదు. సంతానశాపము శ్వరస్వామియు అర్చిష్టమృత్యును సమ్మవారును గూడ గలరు. దీనికి బ్రహ్మసంవేద్యము అని పేరు. సంతానశాపము నస్తసాగరయాత్ర చేయువారు ఈ స్వామియందుట నిద్రింతురు. వానికి స్వప్నములు వచ్చుటయు, స్వప్ననుసారముగ సంతానశలమును బడయుటను గలుగునని చెప్పుకొందురు. ఈ తేత్రము నీనాడు ‘బ్రహ్మసమేధ్యము’ అని యందురు.

కొళికినది:— గౌతమీనదివచ్చి మళాఖియికి యీనది ‘మందవల్లి’ (అగస్త్యప్రతిష్ఠితుడగు మందేశ్వరుడు నెలకొనిన చోటు) సమీపమున గల ‘సూర్యకుండము’ అనుచోటనుండి విడువడి అమలాపురము, తాలూకాలోని గ్రామములన్నియుఁ జాటుచు ‘బెండమార్లంక’ యనుచోట సాగరమున గలియుచున్నది. ఈ ప్రదేశమును ‘విష్ణుసంవేద్యము’ అని యందురు. ఇది బ్రహ్మసంవేద్యమునకు నాలుగుక్రొసుల దూరములో నున్నది. ఇచట రామలింగేశ్వరస్వామియును లక్ష్మీశ్వరస్వామియును గలరు. ఈ కొళికినదికి కౌంతేయి యను పేరును గలదు. ‘పలివెల’ కొప్పులింగేశ్వరుఁ డీనదీతీరమున గలఁడు. ఈ నది ప్రవహించిన చోటునంతను ‘కొననేమి’ యందురు.

ఈ కౌశికీనది పుట్టినచోటునకుఁ బళ్ళేమముగ గౌతమీ నదిలో నుండి యొక శాఖ విడువడి, యది యాత్రేయినది పుట్టినచోట మరల గౌతమీలోఁ గలిసినది. దీనిని కణ్వనది యందురు. ఈ నాఁడిది ప్రభుత్వము వారి లెక్కలలో 'టెక్సిడ్ గ్రను' అని వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. ఈ విజయ సంవత్సరమున గోదావరి యుప్పొంగి వరదలై ప్రవహించి నపుడు ఈ నదీముఖ లగ్నయొద్దనే గళ్ళు నడినవి. తుల్యానదీముఖమున ధవిశ్వేంద్రరము దగ్గఱను, కౌశికీనదీముఖమున మందపల్లియొద్దను, కణ్వనదీముఖమున కపిలేశ్వరపురమునొద్దను, ఆత్రేయినదీముఖమున పిల్లంకయొద్దను, భారద్వాజ ముఖద్వారమున పశువుల్లంకయొద్దను నదీ శాఖా ముఖములు తెలుచుకొని సప్త శాఖలు సేకమై తరంగహస్తములతో సముద్రుని గొంగలించినది. గోదావరికిఁ బడిన, గళ్ళున్నియు సరిగా నదీముఖములందే పడుట యొక యద్భుత విషయము.

వసిష్ఠః—ఇది కొవ్వారునకు క్రోసుదూరముక్రింద విజ్ఞేశ్వరము నొద్ద గౌతమీనుండి విడువడి సరాసరిగాఁ బోయి అంత ర్వేదియొద్ద సముద్రగామి యైనది. అచట నీలకంఠేశ్వరుఁడు నృసింహస్వామియుఁ గలరు. ఇది యొక గొప్ప పుణ్యక్షేత్రము. మాఘశుద్ధపాడ్యమినాఁడు చొల్లంగినుండి బయలుదేరి, సప్త గోదావరి శాఖాసంగములలో స్నానముచేయుచు మాఘశుద్ధ ఏకాదశివఱకు సప్త సాగరఁగాత్ర చేయువా రీ అంతర్వేదికిఁ జేరుదురు. అచట నా యేకాదశికి గొప్ప తీర్థము (తిరునాళ్ళు) నేటికిని జరుగుచుండును.

ఈ విధముగ గోదావరి యేడుశాఖలై ప్రవహించి నను
ద్రగామియైనను, భీమమండలి యీసప్త శాఖలనడుమనే యున్నది.
ఈ భీమమండలి నడుమనే భీమేశ్వరుడు పుండరీకమధ్యమున
రాజహంసమువలె ప్రతిష్ఠ నందినాడు. ఆ దృశ్యమును శ్రీనాథుఁ
డంతయు మధురముగఁ జిత్రించియున్నాఁడు.

నీ. ఆంధ్రభూభవనమధ్యము ఘండరీకంబు

సప్తగోదావరజలము తేనె

బ్రహ్మసంపేద్యాది బహుత్థిములు రేకు

లకరులు చారుదివ్యస్థలములు

నాశంబు లవణాబ్ధివేలావిభాగంబు

కల్యాణభోగమోక్షములు తాప

దక్షవాటిమహాస్థానంబు కర్ణిక

హంసంబు భీమనాయకుఁడు శివుఁడు

గౌతమీసింధు కాంతేయకల్పనములు

తుల్యభాగయు నేలేదు దుర్ముఖులము

భువనసంభావ్యమైన యీశ్వరభూమి

యనఁడు సంసారతాపకాంత్యావధంబు

భీమ. 3-20-21

ఇట్టి పుణ్యనదీశాఖలు, దత్తీరముల దివ్యమూర్తులయిన యీశ్వ
రలింగములు నెలకొనియుండిన కారణముననే భారత సేవకుల
లోను గోదావరీనదీతీరము పరమపావన మని యితరదేశస్థుల
సమ్మకము. ఇతరనదులకంటె నీ గోదావరి విలక్షణముగ సప్త శా
ఖలతో నముద్రుని గొంగిలించినది గావున నీ నదీమహత్త్వ మిత
రనదులకంటె ప్రశస్తతర మని శ్రీనాథుఁడే వివరించినాఁడు.

నీరుకడఁ గోల్లఁగూడి మన్నీటిఁ గవయు

మెండులు బడినాహినుల కెట్లు మెండులు బట్టు

చాన్ద్రలేడింటికి వలపు వనితయైన
మంగళోత్సంగ గౌతమిగంగయెదు.

ఈ తీరుగ శ్రీనాథుడు గౌతమిగంగను వార్ధులేడింటికిని వలపు వనితనుగాఁ జేసి మంగళోత్సంగను జేయుటయం దాతని కవితా శిల్పము ప్రతిఫలించి పురాణమును రసబంధురకావ్యబంధముగా నెలయించినది.

భీమేశ్వరపురాణము—శాసనపామ్రాజ్యము.

శ్రీనాథుడు భీమేశ్వరపురాణమునందుఁ గృష్ణాగోదారీ మండలములకు మధ్యనుండు నాంధ్రదేశమునకు సంబంధించినంత వఱకుఁ దననాటి దేశచరిత్రమును గొంత తెల్లముచేసినాడు. ఆతఁ డందుఁ దెలిపిన యంశములను దార్కాణించు తామ్రశిలా శాసనములు పెక్కులు మన కీనాడు గానవచ్చుచున్నవి. భీమేశ్వర పురాణము రచించునాటికి శ్రీనాథుడు పెదకోమటి వేమారెడ్డి యాధీశమున విద్యాధికారియై పెక్కు శాసనములు రచించియుండెను. గావున, భీమేశ్వరపురాణమునకుఁ గృతిభర్తయైన బెండ్రూరి అన్నామాత్యునిఁ గూర్చియు, ఆతని కేలికలయిన నేమవీరభద్రారెడ్డిను గూర్చియుఁ దెలిపిన చారిత్రకవిషయము లన్నియు శాసనసంబద్ధములై మనకిపు డుపలబ్ధము లగుచున్నవి. శ్రీనాథుడు కొండవీడునందును రాజమహేంద్రవరమునందును రెడ్డిరాజులప్రాపున నుండినపుడు రచించిన కావ్యములలో, నాయా ప్రభువుల యశఃప్రసశస్త్రుల నుగ్గడించినాడు. ఆతఁడు దెలిపిన యంశములను దార్కాణించు శాసనాధార

1. మా. విద్యాధికారి శ్రీనాథో వీరశ్రీవేమధూపతే:

అశో దాకశో వాచాం నిర్మలం ధర్మశాసనం.

Epigraphia Indica Vol XI ఫిరంగిపురము శాసనము.

ములు పెక్కులు గానవచ్చుటచే, దెడ్డిరాజుల పరిపాలనకాలనిర్ణయమునకును, నాటి సారస్వతాభివృద్ధి నిదర్శనమునకును శ్రీనాథుని ప్రబంధము లెంతయుఁ దోడ్పడినది. చరిత్రకారు లెంతవఱకు శ్రీనాథుని కృతుల నూతగఁగొని, యానాటి చరిత్రమును జెలిపియే యున్నారు. భీమేశ్వరపురాణమునను శ్రీనాథుఁడు పేర్కొనిన కొన్ని యంశములను దీసికొని, వానికిఁ గల శాస్త్రప్రామాణ్య మెట్లుండెనో? కొంత నిరూపించెదను.

ఈకావ్యమున భీమేశ్వరుని మాహాత్మ్యము నుగ్గహించుచు వంచారామములలో దక్షారామము, పరమేశ్వరుని మొదటి మామయగు దక్షుని యావాసమై యన్యుత్తమ మగుటచే నచట పరమేశ్వరుఁడు స్వయముగ నావిర్భవించె నని పేలుచుం బంచారామముల నిట్లు వర్ణించియున్నాఁడు.

వ. అంబికావల్లభుండు త్రిపురదైతేయుల నెల్లదైవతార్థై న యద్వివృ లింగంబును బంచఖండంబులుగా ఖండించి, స్వప్తనేత్ర మహానదీతీరంబున ధరణాలకోట యను గ్రామంబున నమశీశ్వరుని చేతం బ్రతిష్ఠితం బగుటంజేసి యమరలింగంబునాఁ బ్రసిద్ధంబై న యమరారామంబును, గౌతమీతీరంబున దక్షిణకూలంబున గుణపూడి యను గ్రామంబున సోమునిచేతం బ్రతిష్ఠసేయంబడుటం జేసి సోమలింగం బనఁ బ్రఖ్యాతంబై న సోమారామంబును, బాలకోటనాఁ బ్రసిద్ధంబై న క్షీరారామంబును, జాళుక్యవంశరాజధాని యగు చాళుక్యభీమవర నామ గ్రామంబునఁ గుమార రత్నంబై న కుమారస్వామిచేఁ బ్రతిష్ఠితంబగుటం జేసి కుమార భీమలింగం బనఁ

బ్రహ్మాతీనొందిన భీమారామంబును, మొదలిమామ యునికి
పట్టయిన యారామం బగుట దక్షారామంబున శివసన్నిధా
నంబై దా నుండునట్లుగా...దక్షవాటంబున...భీమేశ్వర
లింగంబునం దధివసించె. భీమ. ౪. ౧౫౧

ఈ పంచారామములకు సరిపడునామము లీక్రింది శాసన

పద్యములోఁ గానవచ్చుచున్నవి.

సీ. భీమాపురము చాక రేమియు (న) మాచాలు

గుడిపూండియుం బాటకొలన పీఠ

భద్రేశ్వరంబున బావపట్టునా దాంబు)

పురిం బి(న) పురమునం బరంగు చూడ

ఘంటశాలాపురిం గౌతరంబునను నే

లీశ్వరంబునను జేగీశ్వరమున

విజయవాటిక నుండవిల్లిని వేలుపూరం

గర మొప్పు గొంటూరం గడలిపల్లి

కనకవలయములును ఘనలోహవరదండ

ములు చగుండదీపములునుం బెట్టి

మ(ల)లం బెక్కు గుడ్డుంబెలుపులు గొంటూర

నిలిపె మం(లి) మం(లి)ంపాభుజాండు

శా. బారద్యౌజపవిత్రగోతుండు) జగత్ప్రఖ్యాతిగాం బెట్టెం బు

జ్ఞానంభుం డొరిగాండి వల్లభుండు దత్తాత్రయసోముండు దా

క్షారామస్రముభోల్లస శ్రృంగిట పంచాగామతీర్థంబులన్

సారాఖండనశాస్త్ర దీపకము గాచంద్రావర్క తారంబుగాన్.

ఈ శాసనము రాజమహేంద్రవరము చిత్రవస్తుప్రదర్శనశాలలోని

గిడ్డంగిలోఁ బడియున్నతొలి సంభముమీఁదఁ జెక్కఁబడియున్నది,

శక.సం.౧౦౭౧—అనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౪౯ నాఁటిది. దత్తవెగడ

సోమన స్త్యసమున వీరభద్రేశ్వర మహాదేవరకు అఖండశము పెట్టినపు డీశానన మేర్పడినది.* అనాడు సుశ్రుతము సచేషించు వారు పంచారామ క్షేత్రములందును తదితరదివ్యస్థలములందును నఖండదీపదానములు చేయుచుండెడివారని యీ శాసనము మనకుఁ జెలుపుచున్నది.

ఇందు మొదటి సీసపద్యములోఁ గెల్గొనిన—‘శీమారము’ అనగా నీనాటి సామర్లకోట భీమవరము. దీనికి కను రారామ మనియు స్కందారామ మనియు నామములు శాసనములలోఁ గానవచ్చుచున్నవి.* ఇచటి యూర్వడును భీమేశ్వరుఁడు. ఈభీమవరము చాళుక్యభీమునకు రాజధానియై యున్నది. అచే దీనికి భీమవరము, చాళుక్య భీమవరము, చాళుక్యభీమారపురము, అనునామము లచటి భీమేశ్వరాలయమున నెఱకొనియున్న సెక్కు శాసనములందుఁ గానవచ్చుచున్నవి.* అక్కడి శాసనములలోనే వేటొక దానిలో ‘చాళుక్యభీమారపురము’ అని కూడఁ గానవచ్చుచున్నది.* ఈవిషయము లన్నియు సాదృశించునట్లులు శ్రీనాథుఁడు ఈ శాసనారామమును గూర్చి యెఱిగించుచు “చాళుక్యవంశరాజధాని యగు చాళుక్యభీమవర నామ గ్రామంబునఁ గుమారరత్నంబైన కుమారస్వామిచేతఁ బ్రతిష్ఠితం బగుటంజేసి కుమారభీమలింగం బనఁ బ్రఖ్యాతినొందిన

2. చూ. శాసనపద్యమంజరి—ద్వితీయాభాగము. అంధ్రసాహిత్యపరిషత్ప్రకటితము. పుట ౧౦(A. R. 40 of 1942.)

3. చూ. దక్షిణహిందూస్తాన శాసనసంపుటము. (South Indian Inscriptions) Vol V No 36.

4. చూ. S. 1. 1. Vol V No 49, 68, 82, 90.

5. చూ. S. 1. 1. Vol V No 92

భీమారామంబును" అనినాడు. ఈ యాలయమునందలి కొన్ని శాసనములో నచటిభీమేశ్వరునకు "చాళుక్య భీమేశ్వరుడు" అను నామము గైకొనఁబడినది *. ఈ విషయమును సైతము శ్రీనాథుఁడు విడువకుండ సిక్కింది పద్యములలో,

మ. సరిసామంతుఁడు శ్రీ కుమారవని కా చాళుక్యభీమేశ్వరే

శ్వరగేఁపుండు....."

భీమ. ౫. ౮౯

సీ. అచె కుమారారామ మాహర్మ్యరేఖయ

చాళుక్యభీమేశు సదనవాటి.

భీమ. ౩. ౫౫.

అని వినఁబడినది యున్నాడు. కుమారారామ భీమేశుఁడు చాళుక్యభీమనగరసమీపమున నుండుటచేతనే చాళుక్యభీమేశుఁడై నాడు. "చాళుక్యభీమనగరీవిహితాస్పదాయ" అను శాసన శ్లోకవిషయ మిందుల కుపోద్బలకము.

2. ఇక 'డాకరేమి' యనఁగా దాతారామము. దాతారామ భీమేశ్వరాలయమునందలి శాసనములలో సంస్కృతపదముగా వ్యవహరింపఁబడినపు డీపదము దాతారామము లేక దాతారామము అని సేయఁబడినది *. ఇక నచటి శాసనములలో "తొలుంగుపదముగా వ్యవహరింపఁబడునపుడు 'పెద్దడాకరేమి, పెద్దడాకరేమి, డాకరేమి' యని పలుతావులందుఁ గాన నచ్చుచున్నది *. మఱియుఁ గొన్ని శాసనములలో "దక్షతపోననే స్థితవశే భీమేశ్వరాయ" అనియుఁ గలదు. అనఁగా దక్షుని తపోవసమున (దక్షారామమున) నెలకొనిన భీమేశ్వరున కని

(i. చూ. S.II.Vol.V No 46.

7. చూ S.II.Vol. IV No 1021, 1031, 1040, 1050, 1051.

8. చూ S.II.Vol. IV No 1020, 1326, 1015, 1016, 1102, 1104.

యరము. దీనినిబట్టి 'డకరేమి' యను పదము 'దాతారామ' పదమునకును, 'డకరేమి' యనుపదము 'దాతారామ' పదమునకును వికృతిరూపములుగాఁ గావచ్చుచున్నది. ప్రస్తుత్య రాయాంధ్రనిఘంటువులోఁ గూడ 'డాకరేమి' అను పదము 'దాతారామ' పదమునకు వికృతిగాఁ బ్రతిబింబమున్నది. ఈనాఁ డాపరిసరములం దాగ్రామమునకు 'దాతారామ' అను పదమును నను, 'డకరేమి' యను పదము 'దాతారామ' పదమునకు వికృతిరూపము గానేరదు. ముద్రితమైన దాతారామ భీమేశ్వరాలయమునందలి 880 శాసనములలోను ఒకటి- 'శాసనమున ను నమాత్రము 'దాతారామమున' అని కావచ్చుచున్నది . ఇది యును లేఖకప్రమాదమే కావచ్చును. ఉన్న శాసనములన్నిటిలో 'దాతారామము' 'దాతారామము' అనియు యుండు నది 'దాతారామ' మెట్లు కాఁగలదు ?

8. 'అమాడాలు' అనుచోట—'అమరడాలు' అని చదువవలెను. అమరడాలు—అనగా సేఁడు 'అమరావతి' యను పేర వ్యవహరింపఁబడు అమరారామము. అమరారామము, ధాన్యవాటి, ధాన్యకటకము, ధరణికోట, సరణికోట అను నీ పదములు ఆ యమరేశ్వరాలయము నందలి శాసనములలో సమానార్థకములుగా వ్యవహరింపఁబడినవి. శృంగవేణిజీతీరిమున ధాన్యకటకపురిని అమరేశ్వరునిచేఁ బ్రతిష్ఠితుడైన యీశ్వరుడు అమరేశ్వరుడు. అతఁడు నెలకొనినచోటగుటచే నది 'అమరా రామమై' శాసనములలోఁ గొన్నిట 'సమరడాల్' ఇప్పు డమరావతి యై నది. ధాన్యవాటియే అమరావతి యై న దనుటకు

“శ్రీమతు వేమనంగారు శకవరంబులు ౧౨౮౩ అగు ప్లవనంప త్సర శ్రావణ బ ౫ గు ... పంచారామంబులకుఁ బ్రథమా రామంబైన అమరారామం బను ధాన్యవాటిపురంబునకు అధీశ్వరుండైన అమరేశ్వర శ్రీమన్మహాదేవరకు” అను అమరావతిలోని యమరేశ్వరాలయ శాసనము నిదర్శనము¹⁰. మఱియు నీయమ రేశ్వరాలయమునందలి శాసనములలో ‘(ధాన్యవాటి నన్యతేశు ...దన్నలకోట అమరేశలింగము’ ధాన్యకటక పురాధీశ్వర ...అమరేశ్వరమహాదేవర” అని కానవచ్చుచుండుటచే బైవ దమలన్నియు పర్యాయములే యగును¹¹. కావుననే శ్రీనాథుఁడమరారామమును గూర్చి శాసనములందలి విషయములకు సరి సమానముగా “కృష్ణవేణీ మహానదీతీరంబున దరణాలకోటయును గ్రామంబున నమరేశ్వరునిచేతం బ్రతిష్ఠితం బగుటంజేసి యమర లింగంబునాఁ బ్రసిద్ధుంబైన యమరారామంబును” అని వివరించి యున్నాఁడు. కృష్ణవేణీ నదీతీరమున శ్రీశైలము తరువాతఁ బ్రసిద్ధమైన శైవక్షేత్ర మి యమరారామమే. ఇది ప్రాచీన కాలమున భౌగోళకులకుఁగూడఁ దీరరాజ్యమై వెలసినది. కావుననే యీ ధాన్యకటకమునందలి యమరేశ్వరాలయ సమీపమున “దన్నాపములు శాసనములుకూడ నెలకొనినవి.

4. గుడిపూండి యనఁగా పశ్చిమగోదావరి జిల్లాలో నుండిన నేటి గుణపూండి భీమవరము. ఇచటి యాశ్వరుండు సోమప్రసిద్ధిగూడైన సోమేశ్వరుండు; గావున దీనిని సోమారామ ముచిన్నాఁడు శ్రీనాథుఁడు. మఱియు పై శాసన పద్యమునందలి

10. చూ. S.I.I. Vol VI No 226.

11. చూ. ,, ,, No 227, 228, 231, 248

సమయమునకు సమ్మతి యేర్పడునట్లు "శారదా" తరమున జన్మించి
 కూలంబున గుణపూరితి యనుగ్రామంబున స్థాపించిచేరి బ్రహ్మ
 సేయంబడుబంజేసి స్థామలింగం బనః బ్రహ్మసంపదన బ్రహ్మ
 రామంబును" అని గుణపూరితిని వ్యర్థించిగాఁచి. "శారదా"
 సనీతీరమున కిది దక్షిణముగ నుండుననియు శారదావ్యవహారము
 కూడ నెఱిసియున్నాఁడు.

5. పాలుకొలన అనఁగా పోవుచున్నదానకు పాలుతో నేరము
 'పాలకొల్లు' అని వ్యవహరింపఁబడు గ్రామమున "శారదా" పంపాద్య
 తమున 'క్షీరారామ' మని పేరు. ఈ పంపాద్యమున "భీమేశ్వరపురా"
 గూలయమున నెలకొనిన శాసనములు "భీమేశ్వరపురా" పంపాద్య
 కొలని క్షీరారామేశ్వర శ్రీ మహాదేవని." అని గలదు. ఇది
 భీమేశ్వరపురాణమునందలి "పాలకొల్లు" పంపాద్యమున "క్షీరారామంబు"
 అను పాతము సరిపడలేదు, "పాలకొల్లు" అనుపాతము
 ముద్రితప్రతియందలి పాతము. శారదావ్యవహార ప్రతిలో "పంపాద్య
 కొలనన" అనుపాతము గలదు. ఇదియు "శాసనములు"లో
 జేర్చినదానికి సరిపడును.

ఇట్లు లీపద్యమునందు జేర్చిన పంపారామములను,
 శ్రీనాథుడు భీమేశ్వరపురాణమునం దుదాహరించిన పంపారామ
 ములకును సామ్యము నర్పింపఁగలములఁ జూసఁగియుండుటచేసిను,
 ఈ ప్రసంగమున నుదాహరించిన శాసనములు శ్రీనాథుని శాలము
 నకు వెనుకటి సమకాలికములు తరువాతివి కూడనై యుండు
 టచేతను, వానికి సరిపడిన భీమేశ్వరపురాణమునందలి యంగములు

12. య. S.II.Vol V No 136, 137, 139.

13. య. శ్రీ నారాయణరామ వివాహంబు గ్రంథాలయమునందలి కాటి
 యాశ్రమము. పంపు 29.

చారిత్రకముగా సత్యములనుట నిర్వివాదమైన విషయము.

పంచారామముల ప్రశస్తిని డెలుపునది పైసీసపద్యమును గోలిన శానసనీసపద్యమే ముటియొకటిగలదు. ఇదియఁ బైసఁ దెల్పిన సోమనమంత్రి నెలకొల్పినదియే. ఇది బెజవాడలో ఇంద్రవీరసర్వతనమీపమున ఖలమైయున్న మండవములో నొకరాని స్తంభముమీఁదఁ జెక్కఁబడియున్నది. శానసకాలము శక. సం. ౧౦౬౦. క్రీ.శ. 1446. 14.

1. భీమాపురము దాకరేమి వాల్మీకిని [ద్రా]

చ్యారామపురి శ్రీమదమరదాలు

య [న] ను సంధిధరణి పంచరామముల మహా

దేవరకు బుద్ధదేవరకుం

తేంద్రోల నమ్మహాసేనునకుమరి చిద

పురము హంకారశృంగరికిం గరము

మాధి కెక్కిన బెజవాడ మల్లేశ్వర

దేవరకు నభిషేకీశులు

జిల్ల గొంటూరుం బెల్లూరిం బెల్లూ గుడ్లు

నిల్పి సప్తసంతతు అసంఖ్యముగం జేసి

దత్తనామూర్త్యసోమండు ధర్మపరుండు

దారభానుజం దాచంద్రతారకముగ 15.

ఈ పద్యముగోను వెనుకటి శానసనీసపద్యమునందును జేర్చినఁ జూచిన పంచారామములు నొక్కటియే. 1. భీమాపురము నామగ్ల కోట భీమవరము (కుమారారామము) 2. దాకరేమి

14. య. S.II, Vol IV No 742,

15. య. శానసపద్యము-జరి-ప్రథమభాగము No 20 పుట ౨౨
S.II, Vol IV 742

దాక్షారామము. ౩. పాల్కొలను - పాలకొల్లు (శ్రీరాధానివాసము)
 ౪. అమరజాలు - అమరారామము 4 ఇత వెనుకటి సప్తములో.
 బేర్కొనిన గుడిప్రాంతికి బదులుగా నీపద్యమున 'దాక్షారామ
 పురి' అను పాతము దక్షిణాపిందూస్తాన శాసనపద్యములను
 నాల్గవభాగములో ముద్రితమై యున్నది. 5. శ్రీ. భాను -
 రామయ్యగారు తను శాసనపద్యములలో నీ పద్యమును ప్రస
 తించుచు పుటయడుగున "దాక్షారామపురి లోని దేవాలయ
 యను" అనినారు 16. కాని శ్రీయుతి మల్లంపల్లి సోమశేఖర
 శర్మగారు పంచారామములను బేర్కొనిన యీ శాసనపద్యము
 లను రెండిటిని నాకు వ్రాసి పూర్వము నీ పద్యములో 'దక్షా
 రామపురి' అను పాతము నొకరించియున్నది. బదు
 రామయ్యగారు సూచించిన 'దాక్షారామపురి' అను పాతముల
 సరివశమ. ఈ పద్యములో రెండవ యారామముగా 'దాక్షారామ
 గ్రహింపబడినది. 'దాక్షారామ' యనగా బహుశాసనప్రసిద్ధమున
 దాక్షారామము. మరల దాక్షారామమున కిటు బ్రసక్తిలేదు.
 ఇత 'దక్షారామపురి' అను పాతమును దీసికొని, 'దక్షిణ
 రామము' అను నర్థమును దీసికొనవలసియున్నది. ఇందు
 గుడిప్రాంతి సోమారామము. ఇది గౌతమీనదీతీరమున దక్షిణ
 కూలంబున నుండిన యారామ మని శ్రీనాథుడు పేర్కొనిన
 న్నాడు; గావున, దక్షిణారామము దక్షారామము యుండ
 నేమో? ఏమయినను ఈ సోమారామమునుగూడ గ్రహించిన
 గాని పంచారామములు పూర్తిగావు. మఱియు నీ పద్యశాస
 నము నీనము నాలుగుపదములలోను గోదావరి కృష్ణవేసన

పీఠములందుఁ బ్రఖ్యాతములైన పుణ్యక్షేత్రములు పేర్కొనఁబడినవి. పంచారామములందలి మహాదేవతలు భీమేశ్వరపురాణమునందుఁ బ్రసిద్ధముగ వర్ణింపఁబడినవారే. వీరితోపాటు నాఁడు బద్ధదేవరకుఁ గొలుపునేత పుణ్యదాయకముగా నాటివారు తలఁచెడివారని యీ శాసనమున మనకుఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈ సీసపద్యము మూఁడవపాదమునఁ బేర్కొనిన 'బిదపురము హుంకారేశంకరి' యనఁగా పితాపురమునందలి హుంకారిశక్తి. భారతదేశమందలి యష్టాదశమహాశక్తి పీఠములలో 'హుంకారిశక్తి పీఠ' మొకటి. పితాపురమున నేఁడు హుంకారిశక్తి పీఠముగాని, ఆశక్తి విగ్రహముగాని కానరాదు. ఆ హుంకారిశక్తి పీఠముగుటచేతనే దీనికి పీఠాపురమును పేరువచ్చినది. ఈ హుంకారిశక్తి విగ్రహము, నైలుస్తేషనుకెదురుగఁ గానవచ్చు నెత్తయిన మట్టిదిబ్బలో భూస్థాపితమై యుండినట్లు లక్షణవారు చెప్పుకొను సైతిహ్యము మాత్రము గలదు. పితాపురమునకు పాదగయాక్షేత్రమని ప్రసిద్ధి. అనటి యీశ్వరుఁడు నుక్కుఁబోయియుండు, విష్ణువు కుంతీమాధవదేవుఁడు. హుంకారిశక్తి యీనాఁడు గానగాకుండినచు ఈ శాసనకాలమునకు వెనుకముగచుల నీ శక్తి పీఠమగు 'పితాపురమునకుఁ' బ్రసిద్ధమైన పుణ్యక్షేత్రములలో గణన యుండెడిది. శ్రీనాథుఁడును భీమేశ్వరపురాణమునం నీ హుంకారిశక్తింకరిని బలుమాటలు స్మరించినచున్నాఁడు. పీఠాపురమును వర్ణించుచు "హుంకారిశక్తిదేవత విహారిని కేతభవనంబును" అనినాఁడు. "శాంతస్వాంతండు గొల్చుచానవచనూసంపత్తినిక హుంకృతిక" అనియు నుగ్గడించి

నాఁడు¹⁷. వేటొకచోట అగర్భ్యునిచే, వ్యాసానకు భీమముని
లమునందలి దివ్యక్షేత్రములను బ్రవర్ణింపజేయుచు,

‘అదే కుక్కుశేశ్వరం బయ్యుపాంతముమేడ
హుంకారిణీదేవి యోలగంబు’

అని యనిపించినాఁడు¹⁸.

గోదావరీకృష్ణవేణీ ననీతీరములందులి ప్రసించి స్త్రోతము
లన్నియు శివక్షేత్రములే. కృష్ణవేణీతీరమున స్త్రీశైలమున వాల్మీకి
కార్జునుఁడు, అమరావతిమున అమరేశ్వరుఁడు, బలవాహి వాల్మీకి
శ్వరస్వామియు నీశ్వరమూర్తులే. ఆనాఁ డీతీత్రముల లక్ష్మణుఁ
మహానైభవములతోఁ దులహీఁగుచుంటి ననుట శివ్యశివోదయ
ములు తారాణములై వెలయునునీయున్నది. సాక్షాత్తు
నర్థించు దత్తేనామాత్యస్థానముఁడు పంచారామములను సఖి
దీపముల నిలుపుచు వానితోఁపాటు చేత్రోలఁ గుహారస్వామి
వీణికాపురమునందలి హుంకారిణీదేవికిని సజయవాహిని మల్లికార్జు
రునీతము నఖండదీపములు వెలయుచుంటి, నానాదేవీస్త్రోతము
ఐన్నియుఁగూడన ప్రతిపత్తిగలదిగా నుండెనుని మహాదేవీయనవిని
చున్నది

అమరావతిముందును దత్తారామము భోగిమోక్ష
నివాసముగఁబడే సత్కుత్తమ ముని భీమేశ్వరీపురాణమునకుఁ
బలుతావులందు నర్థింపఁబడినోయున్నది. ఈ పదములు గ్రీనా
ధునకుఁ బూర్వము శక, సం. ౧౭౧౧ గ్రీ. శ. ౧౮౦౯ నాఁటి

17. మా. భీమ. ౨. ఆ. ౫౫, ౫౬. ప.

18. మా. భీమ. 3. ఆ. ౫౫. ప.

చాతౌరామ భీమేశ్వరాలయమునందలి శాసనమునఁ బ్రసిద్ధమై యున్నది.

శా. ధీరోదాన్తుడు గామినాయకుణ్ణు భక్తింజేసి, నిత్యస్థితిని
భూరిభ్యాతి శక తీతీశసమములు భూతైలదిక్సంఖ్యయం
దాదామంబుల నెల్ల నాయకిముగా నత్యున్నతి బొల్చి దా
తౌరామంబున నిచ్చె దీపము సబాఖండప్రభాభాసిగాను 19.

చాతౌరామభీమేశ్వరాలయమున రెండు పద్యశాసనములుగలవు. చానిలో మొదటి శాసనమునకుఁ గాలము తెలియుచున్నది. రెండవ శాసనము కాలము ఆశాసనమున లేదు. ఏకకపి విరచి నమలై యగుటచే రెండిటికాలము నొక్కటియే యగునని నీ. శే. జయంతిరామయ్యగారు తమ శాసనపద్యమంజరిలోఁ దెలిసియున్నారు¹⁹. వీనిలో మొదటి శాసనము చాతౌరామ బీవాలయమునందలి విశిష్టతను, పరివారదేవతల ప్రాశస్త్యమును నక్కాగించు చున్నది.

శకనరుషంబులు గరిగె గు నేంటి వై శాఖ శు గం గు

నీ. నందదీపావళి నాట్యకిల్యాణ హా

మశనివారగఁగూర్క మండపములు

దిరుచ్చుమాలియ దివ్యలింగంబుల

గుర్లువజ్రంపురాకోట గోపు

రములు పాతాళగోపములు సోపానభాం

దాగర వివిధధాన్యాలయములు

వంటయుండ్లు సతుర్వారక చాటములు

శే మ చాతౌరామభీమనాథు

19. చా S. I. I. Vol. IV. No. 1073.

20. చా. శాసనపద్యమంజరి-ప్రథమభాగము. F-2. ౩3.

నగరనాచంద్రతారకోన్నతులు దిశల
తలయఁ జేయించె ననవేము వేచురాను ?
విజయచండధాముని జగన్మోక్షగండ్లం దహిత
ఖండనోద్దండదో దకొండమండనందు.

ప్రకాశభారతీయోగికావ్యం । పెద్దనాచార్యుల²¹ ల్లిఖితం²².
ఈ పద్యములోఁ జెలిపిన పాతాళగేహములు ధాన్యాలయ
ములు దక్కఁ దక్కిన వన్నియు నీనాఁడు భీమేశ్వరాలయసమీప
జంతుగూడియే యున్నవి. దీని తరువాతిశాశనమిది—

అకురాద్భి భీమేశ్వరావాస మర్చిస
శ్రుతము శీఘ్రస్థగోదావరంబు
వలయునలెదగ గలు వజ్రపు తాళోట
గులపర్వతంబులు గోపురములు
దిరుచుట్టుమాలియ యరవిందజాడ ము
యర్చ్యలోకము నాట్యమండపంబు
పరివారదేవతా భవనంబు లీచతు
ర్దశభవనంబులు (దా)రకమలు
కనకమంభతతులు గాంగ దాక్షరామ
మన్నవోంతు వేమనానుజాఁడు
గడు నపూర్వక్రిష్టి గావించి వాసన
కక్కా శ్రీవేమసితయశుండు.

ప్రకాశభారతీయోగికావ్యం । పెద్దనాచార్యుల²¹ ల్లిఖితం²².

ఈపద్యమునందు - శ్రీష్ట - స్మృష్ట అని చెప్పియున్నది. నాల్గవ
పాదము “శ్రీలకక్కావేమ సితయశుండు” అని యుండునోట—

21. చూ, S. I. I. Vol. IV. No. 1073.

22. చూ. S. I. I. Vol. IV. No. 1380.

జ. రామయ్యగారు శానసపద్యమంజరిలో సూచించియున్నారు. ఈ శానసపద్యములందు రెండింటను గావ్యత్వ మమరియై యున్నది. శ్రీనాథుని భీమేశ్వరపురాణమునందలి పద్యముల పోలిక వీనిలోఁ గాన వచ్చుచున్నది. వీనిలో రెండవపద్యము భీమేశ్వరపురాణమునందలి యీక్రిందిసీసపద్యమును బ్రత్యేక ముగఁ బోలియున్నది.

సీ. అంద్రభూభువనమధ్యము పు: డరీకంబు
 సప్తగోదావరజలము తేనె
 బ్రహ్మసంవేద్యాదిబహుత్థిగములు రేకు
 లకనులు చారుదివ్యస్థలములు
 నాశంబు లవజాబ్ధివేలావిభాగంబు
 కిణ్వజభోగమోక్షములు తావి
 నక్షవాతీమహాస్థానంబు కర్ణిక
 హంసంబు భీమనాయకుఁడు శివుఁడ
 గౌతమీసింధుకౌంజేయ కిణ్వనదులు
 శుల్యభాగయు నేలేలు చుమ్మికొనలు
 భువనసంభావ్యమైన యీ పుణ్యభూమి
 యనఘసంసారతాపశాంత్యైషధంబు.

భీమ. 3 అ. 210 ప.

శ్రీనాథుఁడు, భీమేశ్వరపురాణమునకుఁ గృత్తిభర్తయైన బెండ్రుంఁడి అన్నామాత్యుని పంగము నభివర్ణించుచు, అన్నామాత్యుఁడు దేవయ కుమారుఁడనియు, వేమవీరభద్రారెడ్లకు మంత్రి గైయ్యరాజ్యకార్యధురంధరుఁడుగా నుండి భీమేశ్వరాలయమునకుఁ దూర్పుద్వారము నవూతమున సప్తగోదావరీస్తోపానసరఁజేరిన

మంటపమును రచించె ననియుఁ జెలిపినాఁడు. ఆ పద్యములిది—

క. శ్రీవీరభద్రవేమ

తొలఁచరాజ్యాభివృద్ధి కారణమునకున్

లావణ్యరూపసంపదఁ

బూవిలు కానికిని బెండవూఁ దన్నునికిన్.

సీ. రాజమహేంద్రమర్దమునఁ గావించె శ్రీ

వీరభద్రునకుఁ బ్రాకారేశ్వర

నిలిపె మార్కండేయు నీలకింకునిఁ దొల

రామేశుఁ దమతల్లి నామకముగ

సంగ మేశ్వరదివ్య శంభులింగమునకుఁ

గల్పించె గల్పానానందగృహము

దత్తవాటికి యందుఁ దమశేషముచాకిరి

మొగలినాకిలు భామమును రచించె

బ్రాహ్మశాస్త్రప్రగోళుర ప్రాంగణమున

సప్తమునిసింధుసోపాన కరణితలనఁ

దీర్చి భవనంబు భీమయజ్ఞేవునగర

మంత్రదేవ మున్నయామాత్యవరుఁడు.

భీమ. ౧ అ. ౨౪ ప.

బెండవూఁడి అన్నామాత్యుఁడు చేసిన పుణ్యకార్యము లీవే
పద్యమునందు శ్రీనాథునిచే బేర్కొనఁబడినవి. సేవసాధము
లలోఁ దెలిపిన వానిని దార్కాణియ శాసనములుగూడ నుండి
యుండవలెను. గీత పద్యమునందలి విషయము నీక్రొద్దిశాసనము
తార్కాణించుచున్నది. దామోదానుదేవాలయమునకు మొట్ట
మొదటి ప్రాకారమునకు నాలుగు దిక్కులందును నడమ పెద్ద
పెద్ద గోపురము లున్నవి. వానిలో తూర్పు దిక్కునందలి గోపు

రము సప్తగోదావరతీరమునం దున్నది. అచట గోపురమునకు గోదావరస్థాపానసరణికి నడుమ నొకమండపము గలదు. దాని సన్నామాత్యుడు కట్టించి యుచటనే యొకశాసనము నెలకొల్పినాడు.

On a pillar in the Mandapa near the Sapta-Godavari tank in Daksarama village.

శ్లో. అస్తి ప్రళస్తమతి రల్లయవేమభూపా
రాజ్యోన్నతో జగతి రాజమహేంద్రపుర్యాం ।
మంత్రి హిగో స్య మతినిర్జిత దేవమంత్రి
ది(=) వ్యక్రియా జయతి దేవయ అన్నమంత్రి ॥ ౧.
శాకే పుష్కరబాణవిశ్వగణితే సంచత్సరే కీలకే
కార్తిక్యాం శనివాసరే సుకృతధీః శ్రీయన్నమంత్రిశ్చరః ।
దాక్షారామజభీమలింగపురతః శ్రీ సప్తగోదాతటే
ప్రాచీగోపురమణ్డపం సమకరో ద్రమ్యం శిలానిర్మితం ॥ ౨.
ద్వాదశసంఖ్యాస్తంభే
సదా బహిర్ద్వారమండపే విహరన్
రక్షతు భీమేశోఽయం
శ్రీదేవయ యన్నసచివ మాకల్పం ॥ ౩.

ఈ శాసనము శ్రీనాథుడు డెలిపిసట్టులు బెండపూడి అన్న మంత్రి గొప్ప శివభక్తుడనవిషయము నుగ్గడించుచున్నది. ఈ శాసనము నందలి తుది శ్లోకమును బట్టి “తాను భీమేశ్వరున కేదురుగఁ గట్టించిన పండ్రెండు స్తంభములుగల యా మండపమున విహరించుచుండు భీమేశ్వరుడు రక్షించుఁగాక” యని

యాతని ప్రార్థనము. ఈ శాసనముల నంతాని గుర్తు ముగిసిన
మును 'సూర్యధారామండల' మని వ్యవహరించుదు. పేరిత
శాసనము సప్తగోదావర తటమున నుండి యన్నారూర్కును
యశశవ్రజస్థల నుగ్గడించుచునే యున్నది.

భీమేశ్వరపురాణమున సర్వపురములు (గోదా సర్వపురమును) వర్ణించు ప్రకరణమునం దట్లు తెలిసినాడు.

కాంచె స్వస్థతరాభిధానముఁ ద్రివిధముఁ జేసి కుంభమున
కుంచెక నారదకుండి కాజలముల న్మోచంబుతో యేరమున
జంచెక గాతవియోగదుఃఖము మహాక్షేత్రంబున కేక్షించి న
భించెక సన్మృది లోచనోత్సవముగా శ్రీభావనారాయణానంద-

భీమ. ౨. ౭౫.

ఈ సద్యమునఁ బేర్కొనఁబడినది - సర్వపురము, నాచిన
కుండము, భావనారాయణాస్వామియును. ఇందున్నారల సర్వ
పురశాసనములలో "శ్రీసర్వపుర భావనారాయణ సురుమాహా"
అనియు, "శ్రీభావనారాయణ సురుమాహాని ఎన్నిగోరీయె"
నారదగుండము గట్టిన బ్రిం(ద్రా)నచక్ర నేల" అని యున్నవి.
బడియే యున్నవి.

ఈ తీరుగ శ్రీరాఘవ భీమేశ్వరపురాణమున
పేర్కొనిన చరిత్రాంశము లన్నియు, తాను స్వయముగా జూచి
వర్ణించిన వగుటచే, సంచున పరిశీలించ వాసివాసి కన్నకొడిసి
శాసనాదిప్రమాణము లన్నియు నుపయోగ మొనరుచునే యుండును.

సీమశాసన

త ప్పొ ప్ప ల ప ట్టి క

పుట	సంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
6	8	దీనికీ	దీనికీ
„	18	మందిర	మందిర
7	15	ఈనది	ఈనదీ
11	18	క్రీడా	ప్రీడా
19	14	లవలీ	లవలీ
24	20	గోనా	గోదా
25	4	జర్చింప	జర్చింప
27	7	పాథాస్య	ప్రాథాస్య
28	15	ధూర్త	ధూర్త
30	8	వధూ	వధూ
„	5	స్థానక	స్థానక
„	„	ధవళి	ధవళి
24 వ సంక్తిలో చివరి 'తొ'ట' 23 వ సంక్తి చివరనుండవలెను.			
81	5	లభిక	లభిక
82	5	లమున	లమును
„	9	వయోధి	వయోధి
„	22	విద్యాధి	విద్యాధి
88	6	తరంగి	తరంగి
86	24	క్షే	క్షే
40	22	వాదోనై	వాదోడునై
42	17	ప్రతిష్ఠి	ప్రతిష్ఠి

45	19	తీర్థ	తీర్థ
56	6	గణాన్వయ	గణాన్వయ
66	22	అగన్వయ	అగన్వయ
90	9	దేను	దేను
91	6	వయసు	వయసు
95	9	మభ్యా	మభ్యా
96	9	బ్రహ్మ	బ్రహ్మ
„	11	రేరా	రేరా
98	22	నోకాంగు	నోకాంగు
100	3	జయజయ	జయజయ
102	3	నూల	నూల
„	4	ణాపన	ణాపన
106	10	జననీ	జననీ
107	22	డిండిర	డిండిర
109	5	మొరయ	మొరయ
110	19	తిరము	తిరము
112	14	అత్రేయి	అత్రేయి
113	17	భాద	భాద
114	15	ప్రతిష్ఠి	ప్రతిష్ఠి
11	1	వార్ధ	వార్ధ
„	8	గోదావరీ	గోదావరీ
